

Міністерство освіти і науки
Сумський державний університет

Жиленко І. Р.

МЕДИЙНІ ПРОЦЕСИ XVII–XVIII СТОЛІТЬ

Навчальний посібник

Рекомендовано вченою радою Сумського державного університету

Суми
Сумський державний університет
2021

УДК 07(100)"16/17"(075)

Ж 72

Рецензенти:

О. Г. Ткаченко – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри журналістики та філології Сумського державного університету;

І. М. Серебрянська – доктор філологічних наук, професор кафедри прикладної лінгвістики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

*Рекомендовано до видання
вченою радою Сумського державного університету
як навчальний посібник
(протокол № 16 від 24 червня 2021 року)*

Жиленко І. Р.

Ж 72 Медійні процеси XVII–XVIII століть : навчальний посібник /
І. Р. Жиленко. – Суми : Сумський державний університет,
2021. – 189 с.
ISBN 978-966-657-874-0

Навчальний посібник охоплює медійні процеси XVII–XVIII століть – часів зародження перших друкованих видань і розвитку журналістики епохи Просвітництва на європейському й американському континентах. Видання вміщує інформацію про діяльність провідних письменників-журналістів, уривки з публіцистичних творів та наукових розвідок.

Для студентів закладів вищої освіти напряму підготовки «Журналістика» і всіх, хто цікавиться питаннями історії медіа, публіцистики, реклами.

УДК 07(100)"16/17"(075)

© Жиленко І. Р., 2021

ISBN 978-966-657-874-0

© Сумський державний університет, 2021

ЗМІСТ

	С.
Від автора.....	5
1. Періодичні видання Західної Європи XVII ст.....	7
1.1. Особливості перших друкованих газет.....	7
1.2. Преса Німеччини.....	10
1.3. Голландські видання.....	15
1.4. Розвиток преси в Англії.....	17
1.4.1. Памфлети і газети часів революції.....	20
1.4.2. «Лондонська газета».....	32
1.4.3. Реклама й оголошення в газетах.....	35
1.5. Французька преса. «Ля Газетт» Т. Ренодо.....	36
1.6. Журнальна періодика.....	42
2. Журналістика Просвітництва	
у Західній Європі.....	47
2.1. Англійська журналістика XVIII ст.....	48
2.1.1. Газетно-журнальні видання.....	49
2.1.2. Сатиричні журнали Р. Стіля й Д. Аддісона.....	55
2.1.3. Творчість письменників-журналістів Англії.....	58
2.1.3.1. Даніель Дефо.....	58
2.1.3.2. Джонатан Свіфт.....	65
2.1.3.3. Генрі Сент-Джон Болінгброк.....	71
2.1.3.4. Генрі Філдінг.....	73
2.2. Просвітницька журналістика Франції.....	77
2.2.1. Основні видання XVIII ст.	
Журнали Мариво і Прево.....	77
2.2.2. Публіцистика французьких просвітників.....	82
2.2.2.1. Шарль Монтеск'є.....	82
2.2.2.2. Вольтер.....	83
2.2.2.3. Дені Дідро.....	87
2.2.2.4. Жан-Жак Руссо.....	90
2.3. Журналістика Просвітництва у Німеччині.....	93
2.3.1. Німецькі газети.....	94
2.3.2. Літературні й «моральні» видання.....	98

2.3.3. Діяльність німецьких просвітників.....	102
2.3.3.1. Годгольд Лессінг.....	103
2.3.3.2. Йоган Гердер.....	105
2.3.3.3. Християн Шубарт.....	107
3. Журналістика на американському континенті.....	110
3.1. Перші свідчення про Америку.....	110
3.2. Преса Північної Америки.....	116
3.2.1. Перші газети і їх видавці.....	117
3.2.2. Боротьба за свободу преси.....	120
3.2.3. Журналістика Просвітництва. Бенджамін Франклін.....	122
3.3. Становлення журналістики Латинської Америки.....	132
4. Журналістика Російської імперії.....	141
4.1. Перші газетно-журнальні видання.....	142
4.2. Михайло Ломоносов і журналістика.....	149
4.3. Основні тенденції російської журналістики другої пол. XVIII ст.....	155
4.3.1. Приватні журнали.....	157
4.3.2. Петербурзькі сатиричні журнали 1769 року.....	159
4.4. Літературна журналістика Росії другої пол. XVIII ст.....	170
4.4.1. Просвітницька діяльність Миколи Новикова.....	171
4.4.2. Видання Дениса Фонвізіна.....	176
4.4.3. Журнал «Почта духов» Івана Крилова.....	180
Список літератури.....	186

Від автора

Навчальний посібник «Медійні процеси XVII–XVIII століть» є третьою частиною циклу видань з дисципліни «Історія зарубіжної журналістики», що викладається студентам вищих навчальних закладів спеціальності «Журналістика»¹.

У посібнику систематизовано матеріал з питань становлення і тенденцій розвитку журналістських процесів у Західній Європі, Америці й Росії протягом XVII–XVIII ст., подана характеристика перших газет і сатиричних журналів, проаналізована діяльність відомих публіцистів, досліджено проблеми цензури.

Матеріал книги частково повторює III розділ нашого навчального посібника 2010 р. «Історія зарубіжної журналістика (від античності до II пол. XVIII ст.)»², однак вміщує додаткову інформацію, яка стане у пригоді при вивченні інших журналістських дисциплін. У перших двох розділах додано нові матеріали про свободу преси, рекламні оголошення і памфлетну публіцистику в Англії, журналістику Просвітництва у Німеччині. Третій і четвертий розділи подають інформацію про американську й російську журналістику XVII і XVIII ст.

Аналізуються сатиричні видання, значна увага приділяється публіцистиці Західної Європи, діяльності західноєвропейських і російських просвітників, відтворено журналістський аспект літературної діяльності відомих митців епохи (Даніель Дефо, Джонатан Свіфт, лорд Болінгброк, П'єр де Маріво, Вольтер, Дені Дідро, Готгольд Лессінг, Йоган Гердер, Михайло Ломоносов, Денис Фонвізін, Іван Крилов).

¹ Перша частина – «Стародавній світ: зародження медійних явищ» (2016), друга – «Світові медійні процеси часів Середньовіччя й Відродження» (2021).

² Перший і другий розділи написані на матеріалі навчального посібника Жиленко І. Р. «Історія зарубіжної журналістика (від античності до II пол. XVIII ст.)». Суми : Сумський державний університет, 2010. – 285 с.

Матеріал видання вміщує уривки з публіцистичних творів і наукових розвідок.

Кожна тема містить запитання і завдання для повторення викладеного матеріалу.

Навчальний посібник стане у пригоді майбутнім журналістам і всім, хто цікавиться питаннями історії розвитку медіа, публіцистики, літературної журналістики, реклами та PR.

1. ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ XVII СТ.

На початку XVII ст. склалися всі необхідні умови для розвитку журналістики. Збільшилася кількість освіченого населення. З розвитком великих міст, змінами в політичному житті країн, підвищенням рівня економіки, ділової активності в багатьох сферах життя з'явилася необхідність у нагальному періодичному поширенні інформації. Була створена матеріально-технічна база: засоби друку, дешевший матеріал, ефективні та швидкі засоби розповсюдження преси.

Друковане слово стало першим засобом масової інформації. Розповсюдження книгодрукування, на думку М. Маклюєна, привело до розвитку та формування національних мов і держав, промислової революції та індустріалізації. У багатьох країнах Західної Європи існували численні типографії, але вони ледве встигали виконувати замовлення. Хоча існувала велика потреба в одержанні оперативної інформації, процес виникнення друкованих періодичних видань розтягнувся більш ніж на півтора сторіччя.

1.1. Особливості перших друкованих газет

Перші друковані газети виходили раз на тиждень. У газетах часто змінювалися назва, місце видання, зазвичай було відсутнім прізвище видавця. Найуживаніші у назвах газет слова – «авізі», «реляції», «новини», «відомості», «цайтунг», «меркурій», «герольд», «вісник», «куранти». Карл Бюхер (1847–1930) дає інформацію про появу газет:

«Древнейшие из них либо не имеют никакого заглавия, либо заимствуют его из содержания. Название «Zeitung» появляется для такого летучего листка впервые в 1505 г. Рядом с ним встречаются и другие названия, как Brief, Relation, Mär, Nachricht, Beschreibung, Bericht, Aviso, Post, Postillon, Kurier, Fama, Depesche, – часто и с разными прилагательными, как

Umbständliche Nachricht, Warhaffte und eigentliche Beschreibung, Wolbedenkliche Beschreibung, Warhaffte Relation, Überschlag und Inhalt, Historischer Discours und ausführliche Erklärung; очень часто Neue und warhaffte Zeitung, Warhafftige und erschrockentliche Zeitung, Wunderbarliche, erschreckliche und erbärmliche Zeitung, в *Англии*: News, Neue News, Thiding Woful Newes, Wonderful and strange Newes, Lamentable News; подобно тому и во *Франции*: Discours, Mémorable Discours, Nouvelles, Récit, Courier, Messenger, Postillon, Mercure etc.»³.

Зовнішнім виглядом перші газети нагадували книгу, тому їх часто називають «*книгами новин*». У сучасному розумінні це були журнали невеликого формату, обсягом 6–26 сторінок. Друк мав недоліки: текст містив друкарські помилки, папір був неякісним, цупким, погано обробленим.

Газети орієнтувалися на освічене населення, тому перші накладі були невеликими – у середньому 300–400 прим. Їх зміст складався винятково з новинної інформації, уміщеної без усякого зв'язку між собою. Для газетярів головним було зібрати новини разом. Інформація подавалася у прозовому вигляді, без будь-якого зв'язку, без поділу на рубрики. Новинні блоки розділялися абзацами, а назви міст слугували своєрідними заголовками.

Повідомленням про внутрішнє життя країн майже не приділялося уваги. Здебільшого друкувалися новини міжнародного життя, пізніше стали включати оголошення, поради тощо. Політичні події чергувалися з не зовсім достовірною інформацією. Автори майже завжди обмежувалися викладом фактичної сторони, в деяких випадках висловлювали особисту думку або власне ставлення до надрукованого. Суворі цензура не дозволяла вільного обміну думками. Політична полеміка знаходила місце лише на сторінках

³ Бюхер К. Происхождение газеты // История печати в 2 т. Т. 2. М. : Аспект Пресс, 2001. (Серия «Классика журналистики»). – Режим доступа : <http://evartist.narod.ru/text2/33.htm>.

памфлетної літератури. Сухий, оповідальний тон проіснував у пресі протягом усього XVII ст.

Спочатку газета не розглядалася як комерційне підприємство, а вважалася трибуною для висловлення поглядів політиків і влади. Офіційні видання фінансувалися з державних джерел, приватні – існували на прибутки від реалізації й передплати. Постачали інформацію дипломати, мореплавці, ремісники, купці. Починаючи з XVI ст., з'явилася посада посла, який надавав інформацію для газет. Багато відомостей подавали й літератори, але ця робота не приносила їм значного прибутку. Представники аристократії не вважали таку діяльність престижною, тому часто свої статті друкували анонімно.

Суспільне значення преси цінувалося державцями. Так, король Швеції *Густав II Адольф* (1594–1632) і полководець *Альбрехт Валленштейн* (1583–1634), захоплюючи міста, спочатку забирали до рук місцеву пресу, щоб перешкодити поширенню не вигідних для переможців відомостей⁴.

Зазвичай державці, торговельні фірми щедро сплачували гонорари своїм кореспондентам. Відомо, що імператор Німеччини *Рудольф II* (1552–1612) «виплачував «обізнаній» особі у Кельні, яка повідомляла йому про події у Франції й Голландії, 200 золотих гульденів на рік»⁵.

А король Польщі *Ян III Собеський* (1629–1696) жертвував сном задля того, щоб написати кореспонденції на ім'я королеви про військові справи, вказуючи місця, що призначалися для друку, а також просив дружину не скупитися на плату видавцям. Якщо хабарями не можна було примусити їх друкувати прихильної інформації, то «бодай утримати їх від публікування небажаних статей»⁶.

⁴ Федченко П. М. Преса та її попередники. Київ : Наукова думка, 1969, с. 96.

⁵ Мельник Г. С. Деловая журналистика : учебное пособие. СПб. : Питер, 2010, с. 37.

⁶ Федченко П. М., с. 103.

1.2. Преса Німеччини

Розвиток світової преси розпочався у Німеччині. Крім назви «gazetta», інформаційні відомості мали й інші: «povo», «aviso», «pagell», «zeddel», але найбільш уживаним виявилось слово «zeitung» (від «zeit» – час), яке пов'язують з поняттям «нова звістка політичного характеру»⁷.

Німецькі газети XVII ст., за рідким винятком, виходили анонімно, без зазначення місця видання, видавця чи друкаря. Окремий випуск мав 4 або 8 сторінок, які були маленькими, приблизно у половину сучасного формату А4. Колонок не було. Першою друкували зазвичай найбільш важливу інформацію. Кореспонденції розміщувалися хаотично. У випусках із 4 сторінок вміщувалося від 3 до 6–7 кореспонденцій. Переважала інформація з інших країн і практично відсутніми були новини із власного міста.

Існують різні думки стосовно перших газет. Найстарішими визнають дві: одна з них виходила у Страсбурзі, друга – в Аугсбурзі. Якій з газет належить старшинство, й досі невідомо.

Страсбурзька газета, яка й зараз зберігається в бібліотеці Гейдельберзького університету, надрукована у січні 1609 р. Вона починалася словами: «*Relation: Aller Fürnemmen...*». Повний заголовок такий: «*Відомість* про всі видатні й визначні події, що відбулися у Верхній і Нижній Німеччині, у Франції, Італії, Шотландії, Англії, Іспанії, Угорщині, Польщі, Валахії, Молдавії й Туреччині за нинішній 1609 рік. Усі відомості видрукувані в тому вигляді, у якому були доставлені». Ця назва, що займає усю першу сторінку, обрамлена витонченим малюнком і прикладена до першого номера⁸.

⁷ Саламон Людвиг. Всеобщая история прессы. – Режим доступа : <http://evartist.narod.ru/text2/29.htm>.

⁸ Жиленко І. Р. Історія зарубіжної журналістики (від античності до II-ї пол. XVIII ст.) : навчальний посібник. Суми : Вид-во СумДУ, 2010, с. 173.

Видавець газети – **Йоган Каролус**. Він був переписувачем (вручну копіював 15–20 прим. і за плату розповсюджував своїм абонентам) і, маючи верстат, почав друкувати газету.

У передмові до Страсбурзької газети Каролус дає вказівку на те, що «збирається продовжити з Божою милістю складання *ordīnagii avisa* за прикладом минулих років»⁹. *Й. Вебер* у 1992 р. знайшов його лист, адресований до ради Страсбурга з проханням надати привілей на 10 років на друкування газети. Стало відомо, що до початку видання газети Каролус переписував листи різних кореспондентів і відправляв свою рукописну газету відповідним передплатникам. Таким чином, підсумовує Вебер, видавець вже раніше був напівпрофесійним «журналістом». Каролус пояснює причину переходу від рукописного до друкованого видання: щоб зекономити час. Усе решта залишатиметься як і раніше: він нічого не добавлятиме, нічого не прибиратиме з листів; гарантує об'єктивність інформації, він лише розповсюджуватиме те, що йому пишуть кореспонденти. На момент написання цього листа, у Каролуса вже вийшло 12 випусків друкованої тижневої газети. Рішення Страсбурга датоване 21 грудня 1605 р.: рада міста відмовила видавцеві у його проханні. На підставі таких документів Вебер вважає, що перший випуск європейської друкованої газети з'явився на початку жовтня 1605 р.

Однак загальноприйнято **1609 рік вважати роком народження європейської преси**, хоча Всесвітня газетна асоціація у 2005 р. визнала, що брошура Каролуса виходила з 1605 року, а не з 1609, як вважалося раніше.

Аугсбурзьку газету видавав **Лука Шульте**. Її знайшов у 1903 р. поштовий радник Гримме у Королівській бібліотеці міста Ганновер. Газета не має заголовного аркуша й містить зверху на першій сторінці такі рядки:

⁹ Там само.

«Відомість (Avisa) про те, що відбулося в Німеччині, Іспанії, Нідерландах, Англії, Франції, Угорщині, Австрії, Швеції, Польщі й у всіх провінціях, в Ост-Індії та ін. Доставлена 15 січня. Надрукована у 1609 р.». Аугсбурзька газета також виходила до 1609 р. На той час вона мала досить солідну організацію, містила кореспонденції з різних міст і встигла заявити про себе як про давнє видання, знайоме зі смаками читачів. Протягом 1609 р. в газеті було опубліковано 107 кореспонденцій з Праги, 59 – з Відня, 48 – з Кельна, 46 – з Антверпена, по 40 – з Венеції й Риму, що свідчило про загалом добру й систематичну організацію інформаційної служби¹⁰.

У 1625 р. припинився вихід газети, але рік по тому в Еттингені у виданні Луки Шульте з'являється листок під заголовком *«Avisa Relation oder Zeitung»*, тобто це було продовження Аугсбурзької газети, зовні схоже з газетою 1609 р. форматом, шрифтом, способом подання новин, якістю паперу, а також протестантською тенденцією, характерною для першої¹¹.

У числі перших називають і газету, що виходила з 1609 р. у місті *Вюльфенбюттель*. Але відомостей про її існування у попередні роки не знайдено.

Успіх перших газет у багатьох місцевостях викликав появу складених за їхнім зразком друкованих відомостей. Раніше це сталося у *Франкфурті-на-Майні*, який був на той час культурним центром Німеччини. Власник книгодрукарні **Егенольф Еммель** у 1615 р. заснував газету, яка мала успіх. У 1617 р. поліцмейстер графства **Йоган фон Біргден** почав випускати *«Поштову газету»* («Unvergrifliche Postzeitungen»).

У 1619 р. продавець книг **Шенветтер** видає третю франкфуртську газету. Усі видання проіснували недовго.

¹⁰ Федченко П. М., с. 95.

¹¹ Там само, с. 93.

Випробовуванням для них стала епоха Тридцятирічної війни. Дві газети незабаром припинили своє існування, а «Поштова газета» пережила війну й пізніше стала консервативним органом Австрії.

З 1635 р. **Йоган фон Біргден** випускав «*Упорядковану тижневу поштову газету*» («Ordentliche wochentliche Post-Zeitung»). У 1706 р. вона отримала іншу назву – «*Упорядкована тижнева кайзерівська поштова газета рейху*», яка незабаром досягла накладу 1500 прим. Важливі повідомлення друкувалися у спецвипусках «*Екстраординарі*».

У 1665 р. виходить «*Журнал*» («Journal»), заснований **Вільгельмом Серлином**, що став органом лібералів.

Протягом наступних років тижневики почали розповсюджуватися в різних містах Німеччини. У 1610 р. у Базелі видається «Ordinari Wohenzeitung», у 1615 р. – у Відні, у 1616 – у Гамбурзі, у 1617 – у Берліні, у 1618 – у Данцигу, у 1620-х рр. – у містах Антверпен, Магдебург, Нюрнберг, Росток, Брауншвейг, Кельн, Бреслау тощо. З 1609 по 1630 рр. тижневики з'явилися у 30 містах Європи. Найбільш поширеними були у Штутгарті, Нюрнберзі та Відні.

Перша газета у *Гамбурзі* була створена у 1616 р. (за деякими даними 1618). Перший рік вона виходила без назви, потім її стали називати «*Тижневою газетою*» («Wöchentliche Zeitung»). Протягом 10-ти років **Мейер** залишався єдиним видавцем гамбурзького тижневика. У 1630 р. у нього з'явився конкурент: поштмейстер **Г. Клейнганс** почав видавати «*Поштові відомості*» («Post Zeitung»). Мейер у відповідь започатковує другий тижневик з такою ж назвою. Однак особливого успіху газети не мали.

Газета **Йогана Грефлінгера «Північний Меркурій»** («Nordischer Mercurius»), що з'явилася у 1660-х рр., була схожа на журнал розважального змісту.

Великий успіх чекав газету «*Кур'єр*», засновану **Фоною фон Вірінгеном** в 1673 р. за зразком французьких

і англійських «листоків». Видання мало довідковий відділ, містило різноманітні публікації. Виходило воно під назвою «Газета Вірінгена» до 1813 р., коли у Німеччині настав період загального економічного занепаду.

Надрукована у Гамбурзі книжка «*Про користь газетного читання*» (1697) давала таку рекомендацію:

«Хто бажає вести усвідомлений спосіб життя, хто бажає стати достойним членом суспільства і брати участь у його державній, торговельній і громадянській діяльності, той зобов'язаний цікавитися газетами: він повинен їх читати, повинен запам'ятовувати і обмірковувати прочитане, повинен уміти застосувати це на ділі»¹².

У Берліні перше друковане видання виникло не пізніше 1617 р. Його видавав поштмейстер **Х. Фрішман**. Особливістю його було те, що місцеві новини не друкувалися у головній газеті, а, починаючи з 1626 р., виходили окремим листком. Берлінську газету видавав і **Г. Рунге**, який до 1660-х рр. володів єдиною типографією в Берліні. Протягом 20 років газета не мала назви.

Широку відомість отримали *кайзерівські* газети «*Ординари-пост*» («Ordinari-Post»), що створювалися з дозволу кайзера і вміщували політичну й дипломатичну інформацію. Їх авторами були офіцери, дипломати, держсекретарі, що мали відношення до політичної сфери.

Німеччина стала батьківщиною першої у Європі щоденної газети «*Свіжі новини про військові та мирні справи*» («Neulaufende Nachricht von Kriegs-und Welthathendein»), заснованої 1660 р. **Тімотеусом Рітше** і перетвореної у «*Лейпцизьку газету*» («Leipziger Zeitung») ¹³.

У 1609 – 1700 рр. у країні виходило близько 200 газет.

¹² Цит за: Саламон Л.

¹³ Трыков В. П. История зарубежной журналистики: От истоков до Второй мировой войны : учебное пособие. Москва, 2007, с. 46.

1.3. Голландські видання

Початком англійської та французької преси вважають голландські *«коранти»* («courant» – плинний). У XVII ст. Голландія була найліберальнішою країною Європи як в економічному, так і духовному аспектах.

Філософ *П'єр Бейль* (1647–1706) писав:

«Республіка Голландія має перевагу, якої немає в жодній іншій країні: у ній надають друкарям свободу в досить великих масштабах, так що до них звертаються з усіх кінців Європи люди, збентежені труднощами, з якими вони стикаються, намагаючись отримати привілей – право друкувати свої твори».

Голландські газети, частина яких виходила європейськими мовами, стали головним джерелом новин для всієї Європи у XVII–XVIII ст. Добре налагоджена друкарська справа та розумне використання переваг «ідеологічного лібералізму» дозволило країні отримати чималий прибуток від продажу друкованої продукції в Англію та Францію.

Перший зразок голландської газети зберігається у Королівській бібліотеці Стокгольма. Він вийшов анонімно, без зазначення дати, під назвою *«Вісті з Італії, Німеччини тощо»* («Courante uyt Italien, Duetsland etc.»). Під цією ж назвою газета існувала до жовтня 1669 р. Починаючи з 1619 р., на усіх випусках газети є місце видання – Амстердам, на деяких більш пізніх примірниках вказано прізвище видавця: спочатку **Каспар ван Хільтен**, а з 1623 р. – його син. У вересні 1620 р. Хільтен почав перекладати власне видання французькою та розповсюджувати на території Франції. Цей захід мав комерційний успіх. Деяку іншу інформацію дає дослідник *Людвіг Саламон*:

«Старейшей нидерландской газетой, дошедшей до нас, принято считать **антверпенский листок**, сентября 1609 г. «напечатанный братьями Янц из Курантъе в лагере его Высочества Наследного Принца». В нем наподобие немецких газет и в форме, их характеризующей, содержатся сообщения из Рима, датированные 10 августа, Венеции – 9 августа, Вены – 11 августа, Пра-

ги – 11 августа, Франкфурта-на-Майне – 23 августа и перепечатки из «Niederlantsche Tijdinghe» («Нидерландской ведомости») – 30 августа. Но первой постоянной газетой, выходившей периодически, является, по всей вероятности, «Oprechte Haarlemsche Courant», существующая и поныне. 8 января 1656 г. **Авраам Кастелин**, «по настоянию некоторых любителей, желавших получать известия из важнейших мест Европы», напечатал первый номер своей «Weekelycke Courante van Europa» («Еженедельный вестник Европы»). Несколько лет спустя этот заголовок был дополнен эпитетом «Oprechte» (достоверный). В 1737 г. газета по наследству перешла в собственность фамилии Эншедэ...»¹⁴.

Друга амстердамська газета виникла у 1619 р. Перші 10 років вона виходила без назви, але було відоме прізвище видавця: **Б. Янсон**. Продовженням своїх попередників стали «*Амстердамські куранти*» («Amsterdamse Courant»), що виходили з 1670 р. Це своєрідне колективне видання різних видавців газет, котрі за певною системою друкували випуски кожного дня тижня.

Голландський гравер і картограф **Пітер ван де Кеєре**, який жив кілька років у Лондоні, почав видавати в Амстердамі англійською газету, що являла собою майже дослівний переклад голландських «Courante». Перший номер вийшов 2 грудня 1620 р. без назви і починався так: «*Свіжі новини з Італії, ще не отримані*». З другого номера з'являється назва «*Вісті з Італії, Німеччини та ін.*» («Courant out of Italy, Germany etc.»). Новини у газеті важко назвати свіжими, але вони давали читачам уявлення про події, що відбувалися в Європі¹⁵.

Голландські газети відрізнялися від німецьких. Типовий випуск складався з одного маленького листка, надрукованого у дві колонки з обох боків на листку формату А4.

¹⁴ Саламон Л.

¹⁵ История мировой журналистики / А. Г. Беспалова и др. – Москва – Ростов-на-Дону: МарТ, 2003. – Режим доступа : http://evartist.narod.ru/text8/51.htm#%D0%B7_01.

Кожен випуск вмщував велику кількість великих і малих публікацій (20–30). Зазвичай на другій сторінці подавалося багато новин із самого Амстердаму. Статті розміщувалися за хронологічним і географічним принципами. Різні регіони відділялися один від одного заголовками. Часто кореспонденції з віддалених міст поміщалися на початку газети, а міські новини – у кінці. У газетах майже із самого початку існування друкувалися *комерційні оголошення*, але вони не відділялися від інформаційних статей.

1.4. Розвиток преси в Англії

Появу першої англійської газети під назвою «*Англійський вісник*» («English Mercurius») відносять до 1588 р.¹⁶. *Спартак Беглов* писав, що він був мало схожий на сучасну газету, більше нагадував книгу¹⁷.

Створення «Англійського вісника» пов'язане з історією Англії. У зв'язку з просуванням «Непереможної Армади» до її берегів, перший міністр, щоб уникнути розповсюдження небажаних чуток, розпорядився розсилати офіційну інформацію, яка й лягла в основу змісту «Англійського вісника»¹⁸, однак *Людвіг Саламон* застерігав:

«Но достоверность этих данных весьма спорна, так как более точные сведения об «**Английском Меркуре**» до нас не дошли, а семь газет, четыре печатных и три писанных, находящиеся в Британском музее и долгое время считавшиеся подлинными экземплярами «Английского Меркура», в 1839 г. были признаны подложными благодаря исследованиям мистера Уаттса, библиотекаря Британского музея. Старший Дизраэли замечает по этому поводу в предисловии к двенадцатому изданию своих «Достопримечательностей Литературы»: «Все экземпляры сравнительно недавнего происхождения (около 1740 г.) и несомненно явля-

¹⁶ Ворошилов В.В. Журналистика. Базовый курс : учебник. СПб., 2006, с. 72.

¹⁷ Беглов С. И. Четвертая власть: Британская модель. М., 2002, с. 10.

¹⁸ Соколов В. С. Периодическая печать Великобритании / В. С. Соколов, С. М. Виноградова. – Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2000. – Режим доступа : http://www.evartist.narod.ru/text16/070.htm#_ftnref60.

ються підлогою, – доктор Бирч владелец цього зібрання. Я схло-
нен думать, что это не более, как *остроумная мистификация*
сведущих исследователей, возникшая при ближайшем участии
доктора Бирча вкупе совершенно не объясняется друзьями Йор-
ками»¹⁹.

Перші газети в Англії виходили німецькою й латин-
ською. У 1621 р. були завезені голландські «коранти» англ-
ійською – друковані листки новин. Інформація в них була
винятково закордонна. Новини друкувалися у дві колонки.
Виходили газети нерегулярно, мали різні назви. Загальний
огляд перших англійських газет дає *Олександр Мелешенко*:

«...перші англійські газети являли собою бюлетені новин, в
яких роль редактора практично була відсутня. На думку Ф. Да-
ля, така ж ситуація склалася в усіх перших європейських газетах
(аж до «La Gazette» Т. Ренодо). Вдалий синтез між автором
“балад новин” і газетним редактором продемонстрував капітан
Томас Гейнсфорд. У вересні 1622 р. видавництва Боурна – Ар-
чера і Баттера тимчасово об’єдналися для спільного видання
щотижневика і запросили Гейнсфорда в ролі редактора. Гейнс-
форд, котрий пройшов ірландські війни і багато мандрував, мав
не лише солідний життєвий досвід, але й талант редактора (де-
які дослідники вважають Гейнсфорда першим англійським жур-
налістом, а сучасники називали його «продавцем новин» –
«newsmonger»). Хоча ім’я Гейнсфорда не з’являлося на сторін-
ках газети, з його приходом у періодичні видання Боурна – Ар-
чера та Баттера змінився стиль подачі новин. Більшість новин
(до 70%) продовжувала надходити до англійських газет з Ам-
стердама, проте зусиллями Гейнсфорда вони одержували оціноч-
ні характеристики. Не випадково Гейнсфорд віддавав перевагу
слову «Relation» чи «Continued relation» («Продовження оповіді»).
Цей термін був популярний і використовувався в англійських
«книгах новин», що свідчить про їхню типологічну тотожність.
Після смерті Гейнсфорда від чуми в 1624 р. видавці вернулися
до копіювання голландських «couranto» з дослівним перекладом
новин, що постачалися з Амстердама»²⁰.

¹⁹ Саламон Л.

²⁰ Мелешенко О. К. Історія журналістики Великобританії : конспект лекцій / Київський
ун-т ім. Тараса Шевченка; Ін-т журналістики. К. : Київський університет, 2010, с. 21.

Дослідники називають першим англійським виданням, що відповідало поняттю «газета» – «*Вісті, або Тижневі новини з Італії, Німеччини, Угорщини, Польщі, Богемії, Франції й інших країн*» («*Courante, or Weekly Newes from Italy, Germane, Hungary, Poland, Bohemia, France and the Low Countreys*»), що з'явилися у Лондоні 21 вересня 1621 р. й проіснували до 1641 р. «Вісті...» нагадували голландські зразки, а замість імені видавця були літери – «N. B.». У науковців виникають труднощі стосовно цього питання. Справа в тому, що в зазначений момент у Лондоні активно працювали два типографи, чиї імена відповідають цим ініціалам, – **Натаніель Баттер** і **Ніколас Боурн**. Вони також відомі як видавці інформаційних листків, бюлетенів новин. У 1605 р. Баттер надрукував звіт про два убивства у Йоркширі та єдиний номер «*Новин із Іспанії*».

Думки дослідників щодо значення першої щоденної газети розходяться. *Володимир Лазурський* наводить роздуми учених, які вважали, що початком англійської преси є саме ця газета, а головний її видавець Натаніель Баттер, «якщо не перший англійський журналіст, то перший підприємець, який систематично займався газетною справою»²¹. Сам же дослідник вважав так:

«Можно сказать, что вплоть до начала междоусобной войны газета в Англии не имела серьезного общественного значения. Она была частным предприятием, слабо организованным. Из боязни властей она не занималась обсуждением политических событий и избегала говорить о домашних делах. Она удовлетворяла лишь любопытству читателей и не пользовалась ни влиянием, ни уважением»²².

Лазурський зауважував, що люди, які писали для «*Меркурійів*» (Недхем, Беркенхед, Рівз та інші), про кого

²¹ Цит. за: Лазурський В. Сатирико-нравоучительные журналы Стиля и Аддисона (из истории английской журналистики XVIII в.) // История печати: Антология: Т. III. М.: Аспект Пресс, 2008, с. 189.

²² Там само.

мова йтиме далі, з більшим правом, ніж Баттер, можуть бути названі журналістами, адже «мали і вченість, і літературні здібності»²³.

Називають історики преси й газету «*Тижневі новини із Італії, Німеччини, Угорщини*» («Weekly Newes from Italy, Germane, Hungary»), що видавали **Ніколас Боурн** і **Томас Арчер** у 1622 р.

Король не надавав значення газеті як помічниці у пропаганді своєї політики, тому видавцям заборонялося писати про засідання парламенту, та й взагалі торкатися внутрішніх новин. Авторитарна преса в першу чергу контролювала внутрішню інформацію.

«Тижневі новини...» вміщували відомості про міжнародне життя, повідомлення про нещасні випадки, злочини, «*утки*» – вигадані оповідання про морських чудовиськ, дивних тварин, різні дива. Не існувало редакторської правки. Часто видавець, щоб заповнити вилучені цензурою місця в газеті, сам вигадував новини або передруковував глави з Біблії. Формат перших англійських газет нагадував голландські зразки (2–4 полоси) або німецькі тижневики-брошури (8–24 сторінки). Історик англійської революції *Монтегю* зазначав:

«...хоч поява першої англійської газети й відноситься до початку тридцятилітньої війни, політичною силою газети стали вперше тільки в 40-х роках XVII ст. (в епоху англійської революції). Указ парламенту про публікацію звітів дав їм новий матеріал, а громадянська війна надала їм подвійного інтересу»²⁴.

1.4.1. Памфлети і газети часів революції

Велика англійська революція 1640–1660 рр. мала великий вплив на розвиток журналістики. Під час революції формується і отримує історичне наповнення гасло свободи преси, зростають протистояння у суспільстві, посилюється

²³ Там само.

²⁴ Цит. за: Федченко П. М., с. 104.

ідеологічне протиборство короля і парламенту. Особливістю стало те, що Англія створила як офіційну, так і опозиційну пресу.

«...именно в этот период впервые была продемонстрирована тесная связь мощного социального движения с потребностями, целями и задачами журналистики. В годы английской революции формируется и получает конкретно-историческое наполнение **лозунг свободы печати** во всей его внутренней противоречивости и внешней притягательности. В годы революции отчетливо проявилось стремление противоборствующих идейно-политических сил использовать слово, текст для достижения своих целей, одновременно заставив замолчать своих реальных и потенциальных противников и оппонентов»²⁵.

У Лондоні поширювалися **сатиричні листівки**, в яких висміювалися лідери ворогуючих таборів. Каральні заходи, розпочаті архієпископом Лодом проти непідцензурної преси (зазвичай пуританської), викликали ще більшу жорстокість в опозиційному таборі. У прийнятому парламентом законі від 14 червня 1642 р. йшлося, що «...з цього часу жодна книга, брошура чи листок не можуть бути надруковані без попереднього розгляду і схвалення тими, хто для цього призначений»²⁶.

Неабиякої популярності набуває жанр **памфлету**. Памфлети не підлягали цензурним обмеженням, їх випускали оперативніше за періодичні видання. Виникає т. зв. «**памфлетна війна**» (англ. «*paper war*» – війна памфлетів).

За ці двадцять років в Англії було надруковано понад 30 тис. політичних памфлетів, звернень, листівок, які розповсюджувалися як у друкованому, так і рукописному вигляді. Яскраві зразки політичної публіцистики створили Д. Мільтон, Д. Лільберн, Д. Вінстенлі, Г. Паркер, М. Нідхем та ін.

²⁵ Соколов В.С.

²⁶ Цит. за: Лучинский Ю.В. Очерки истории зарубежной журналистики : учебное пособие. Краснодар, 1996. – Режим доступа : https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Gurn/luch/01.php.

У роки англійської революції закладаються основи *лібертаристської концепції* преси, котра потім отримає поширення у світі.

«Лібертаристська концепція, основана на понятті свободи волі, сформувалася наприкінці XVII ст. в Англії та США, і розвинулася із праць Дж. Мільтона, Дж. Локка, Дж. Мілля. Згідно з цією концепцією, преса є засобом контролю за урядом і задоволення різноманітних потреб суспільства. Основні цілі преси – інформувати, розважати, продавати, але переважним чином допомагати відкривати правду й контролювати дії уряду. Пресу має право використати будь-який громадянин, який має для цього економічні можливості й кошти. Преса контролюється самодостатнім процесом встановлення правди на «вільному ринку ідей», а також судами; належить переважним чином приватним особам. Заборонені наклепи, непристойності, зрада у військовий час. Фактично ця концепція свободи преси була основною до XX ст. Вона визначає засоби масової інформації як четверту владу після законодавчої, виконавчої та судової. Але водночас вона не може зупинити негативні взаємозалежні процеси концентрації капіталу та централізації преси»²⁷.

Становлення лібертаристської концепції, як зазначено вище, головним чином пов'язане з діяльністю англійського поета, політичного діяча та публіциста **Джона Мільтона** (1608–1674). У самий розпал політичної боротьби він звернувся до проблеми цензури і свободи слова.

Одним із знаменитих виступів, спрямованих на скасування попередньої цензури, вважається його памфлет *«Ареопагітика»* (1644)²⁸, визнаний свого роду Біблією свободи преси. Автор мав на увазі й свободу преси, і свободу проповідей незалежно від політичних переконань²⁹.

Твір здобув автору славу провідного публіциста англійської революції. Мільтон взяв за зразок промову Ісократа *«Логос ареопагітикос»*. Блискуче використовуючи

²⁷ Мелешенко О. К. Історія журналістики Великобританії.

²⁸ Див. Жиленко І. Р., с. 164–169.

²⁹ Соловйова Н. Мільтон, Джон // Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. Т. 2: Л–Я. Богдан, 2005, с. 182.

прийоми античної риторики, він спрямував основний пафос свого публіцистичного виступу на захист свободи друкованого слова й адресував промову англійському парламенту. Спираючись на спадщину античних авторів, Мільтон дав гнівну відповідь цензурі, доводячи її шкідливість і безсилля перешкодити розвитку вільної думки³⁰.

Аргументація автора, підкріплена біблійними цитатами і прикладами з історії, коротко зводилася до того, що цензура марна, тому що Добро і Зло зросли на одному ґрунті, тому людина, вкусивши яблуко із дерева пізнання, одержала розуміння того й іншого:

«Я не заперечую того, що для церкви та держави вищою мірою важливо пильним оком стежити за поведінкою книг, так само, як і за поведінкою людей, і в разі потреби затримувати їх, ув'язнювати та якнайсуворіше судити як злочинців; бо книги – не мертві цілком речі, а істоти, що містять у собі насіння життя, такі ж діяльні, як та душа, породженням якої вони є; мало того, вони зберігають у собі, як у фіалі, найчистішу енергію та екстракт того живого розуму, який їх породив. Я знаю, що вони такі є живучі та плідні, як міфічні зуби дракона, і що, будучи розсіяні скрізь, вони можуть повстати у вигляді озброєних людей. Тим не менше якщо не дотримувати тут обережності, то вбити хорошу книгу означає те ж саме, що вбити людину: хто вбиває людину, вбиває розумну істоту, подобу Божу; той же, хто знищує хорошу книгу, вбиває самий розум, вбиває образ Божий наче в зародку. Багато людей своїм життям лише обтяжують землю; хороша ж книга – дорогоцінний життєвий сік творчого духу, набальзамований і збережений як скарб для майбутніх поколінь. Правду кажучи, жодний час не може відновити життя – та у цьому, мабуть, і немає великої втрати – і довгий ряд століть часто не в змозі поповнити втрати відкинутої істини, втрата якої завдає шкоди цілим народам. Тому ми повинні бути обережними, переслідуючи живі праці громадських діячів, знищуючи доросле життя людини, нагромаджене та збережене в книгах; в іншому випадку ми можемо вчинити свого роду вбивство, іноді віддавати на муки; якщо ж йдеться про всю пресу, – то свого роду поголівному знищенню, яке не обмежується просто умерт-

³⁰ Мільтон Д. Ареопагитика. – Режим доступу : <http://krotov.info/acts/17/2/milton.htm>.

вінням життя, але поразкає саму квінтесенцію, саме дихання розуму, поразкає безсмертя раніше життя. Однак, щоб мене не звинуватили в тому, що я, нападаючи на цензуру, виправдовую надмірну вільність, то я не відмовляюся послатись на історію, оскільки це буде потрібно для з'ясування заходів, що вживалися у славетних давніх державах проти літературних негараздів до того часу, поки проєкт про Цензуру не виповз із інквізиції, не був підхоплений нашими прелатами та не захопив деяких з наших пресвітерів».

(Переклад О. Мелеценка)

На думку Мільтона, попередня цензура принижує науку, літературу, письменника, самого цензора й націю, яка допускає подібне. Та, незважаючи на свій радикалізм, автор вважав розумним залишити цензуру для католицьких видань, до того ж він сам у часи Кромвеля деякий час був цензором. Хоча попередня цензура не була скасована ні в часи англійської революції, ні в правління Кромвеля, ні в період Реставрації, «Ареопагітика» мала резонанс у Європі й зберегла своє значення в наступні сторіччя³¹.

Мільтон також писав памфлети, спрямовані проти феодальної церкви («*Про реформацію церкви в Англії*», 1641; «*Смисл церковного устрою*», 1642). Почавши з критики клерикалізму, деспотії католицької церкви, перейшов до пропаганди ідей народовладдя. Трактат «*Права та обов'язки короля і правителів*» (1649) послужив прямим обґрунтуванням вироку суду і страти Карла I.

Після виступу Мільтона в суді в якості обвинувачувала англійського монарха і страти короля, прихильники останнього видали і розповсюдили памфлет «*Ікона короля*», де Карл був представлений як святий мученик. Відповіддю монархістам став памфлет «*Іконоборець*».

Саме за «Ареопагітику» й «Іконоборця» у перші роки Реставрації Мільтону загрожувала сувора розправа. Його

³¹ Переклади «Ареопагітики» з'явилися у різних країнах Європи у передреволюційний період. Напередодні Великої Французької революції її переклав і видав граф Мірабо.

книги були спалені у 1660 р., а самого автора було ув'язнено на місяць.

Подальша творчість Мільтона свідчила про те, що він залишався республіканцем до кінця, і зберіг ці переконання й після реставрації монархії в Англії. Такі його позиції у трактатах *«Захист англійського народу»* (1650), *«Другий захист англійського народу»* (1654), *«Швидкий і легкий шлях встановлення республіки»* (1660). У 1655 р. Мільтон написав книгу *«На свій захист»*, у якій відстоював як власне чесне ім'я, так і громадські ідеали. У біблійних образах поем *«Втраченого раю»* (1667) і *«Поверненого раю»* (1671) він відобразив революційні події. Тираноборчі мотиви також пронизують поему *«Історія Британії»* (1670) і трагедію *«Самсон-борець»* (1671)³².

Мільтон був сподвижником вождя англійської буржуазної революції *Олівера Кромвеля*. В уряді, створеному революцією, він займав пост секретаря. Коли Кромвель став практично одноосібним диктатором, Мільтон написав вірш, звернений до нього, в якому висловлював надію, що його могутній друг не стане гнобителем свободи. Про це ж писав, звертаючись до Кромвеля у *«Другому захисті англійського народу»*: «Зазнавши стільки страждань, пройшовши через такі великі небезпеки у боротьбі за свободу, не чини насильства над нею і не допусти їй шкоди».

Яскраві, образні памфлети Мільтона є взірцем політичної публіцистики, одухотвореної високими цілями.

Виразником демократичних сил англійської буржуазної революції був політик і публіцист **Джон Лільберн** (бл. 1614–1657). Погляди автора також відзначені духом свободи, справедливості, гуманізму.

Лільберн – пристрасний борець і противник необмеженої монархії, прихильник парламенту. Він, як і Мільтон,

³² Мільтон, Джон // Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. Т.2: Л–Я. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005, с. 184–186.

вважав, що джерелом влади є народ, а парламент – лише його слуга. Зоряна палата присудила його до високого штрафу в розмірі 500 фунтів стерлінгів, його бичували протягом року від в'язниці до ганебного стовпа. 18 квітня 1638 р. Лільберна знову кинули до в'язниці, де він пробув до початку революції. Лише у травні 1641 р. був звільнений за розпорядженням так званого Довгого парламенту (з кінця 1640 до 1653).

Незважаючи на переслідування, Лільберн продовжував свою діяльність. Перший з опублікованих памфлетів, **«Відкритий лист Джона Лільберна до тюремників Флітської в'язниці»** (1640), зображує жахливі умови утримання політичних ув'язнених у дореволюційній Англії, а також дає уявлення про незламну енергію молодого автора, захисника «давніх прав і свобод Англії» і борця за створення республіки і визнання широких демократичних прав і свобод. Твори Лільберна мали велику популярність. Особливою увагою користувалися памфлети *«Захист природного права Англії, спрямований проти всякого свавілля, будь то короля, парламенту або кого іншого»* (1645), *«Анатомія тиранії лордів»* (1648), *«Нові ланцюги Англії»* (1649), *«Угода вільного народу Англії»* (1649). Валерій Триков писав: «Підтверджено на практиці, що завжди всі, хто прагнув до тиранії, затискали рот народові, щоб він не створював галасу, коли викрадають його свободу»³³.

Лільберн відстоював ідею, що джерелом легітимної влади є угода між народом і правлячою верхівкою, виступав за загальне виборче право, віротерпимість, республіканську форму правління, свободу преси³⁴. Деякі з памфлетів були публічно спалені.

Набагато далі у критиці влади пішов третій англійський публіцист цього періоду **Джерард Вінстенлі** (1609–1652).

³³ Триков В., с. 51.

³⁴ Там само.

У своїх перших памфлетах релігійного змісту він стверджував важливість розуму як головного чинника соціально-етичного принципу. Вінстенлі спростовував правомірність не тільки влади монарха, а й влади лордів і землевласників. Погляди публіциста на власність можна кваліфікувати як утопічний комунізм. Вінстенлі писав, що земля створена для того, щоб бути спільною скарбницею, вона повинна належати усім «як звірям, так і людям», бо створена «як загальний фонд для всіх». Причину будь-якого лиха він бачив у приватній власності, називаючи її «неспокійним дияволом».

У памфлеті «*Новий закон справедливості*» (1649) Вінстенлі виклав ідеї, співзвучні комуністичним. При виборі засобів він виявляв непослідовність, сподіваючись на підтримку Кромвеля. Саме йому і присвятив свій головний памфлет – «*Закон свободи*» (1652), який став ідеологічним заповітом автора.

Поширення памфлетної публіцистики дало поштовх до формування публіцистики як *четвертої влади*: політичні ідеї, висловлені широким масам, набували ефекту, – того, що зараз називають *актуальним інформаційним впливом*.

Діяльність парламенту, створеного Карлом I у 1640 р., викликала занепокоєння суспільства. Посилюється цікавість до політичних подій, наслідком яких, крім памфлетної літератури, стають *брошури новин* (news-book) – неперіодичні видання, надруковані дрібним шрифтом обсягом 8–12 сторінок, заповнені різноманітним матеріалом, що, крім інформації, вміщував коментарі. На поч. 1640-х р. брошури новин отримують газетний формат: мають заголовки, гравюри, друкують оголошення.

У період англійської буржуазної революції виникає багато видань, серед яких найпоширенішими були «вісники» і «меркурії» латинською та англійською мовами.

У листопаді 1641 р. виходить тижневик **Семюеля Пека** «*Основні події, що відбуваються в нашому парламенті*» («The Heads of Several Proceedings in This Present Parliament»). До появи цього видання фрагменти промов, які виголошувалися у палаті громад, могли потрапляти тільки до памфлетів, що видавалися нелегально.

Публікація парламентської хроніки викликала роздратування короля, але тижневик продовжував виходити. У грудні того ж року з'являється «*Журнал, або Основні події, що відбуваються в парламенті*» («The Diurnall, or The Heads of all the Proceedings in Parliament»).

На поч. 1642 р. вже 5 подібних тижневиків виходили в Лондоні. Приборкати пресу не могли ні король, ні парламент, але видавці не були захищені від вірогідних репресій. Так, С. Пек, закликаючи до примирення з королем, відразу опинився у в'язниці. Але репресії не зупиняли журналістів – навпаки, кількість видань зростала: у 1644 р. їх було 17, у 1649 р. – 24.

У 1643 р. журналіст **Джон Беркенхед** починає випускати газету сатиричної спрямованості «*Двірцевий вісник*» («Mercurius Aulicus»). Газета відстоювала інтереси короля, тому друкувала матеріали, що викривали діяльність парламенту, виступала за встановлення моральності та порядку.

Один з перших англійських вісників – «*Британський вісник*» («Mercurius Britanicus») – почав виходити ще у 1625 р. Видавець і журналіст **Марчмонт Недхем** (1620–1678) з 1643 по 1646 рр. під цією ж назвою випускав тижневик, який був основним опонентом «Двірцевого вісника». Газета містила багато полемічних матеріалів. Недхем виступав з критичними статтями проти короля. Були навіть перехоплені й надруковані особисті листи Карла I, що стало приводом для притягнення видавця до суду.

Недхем прославився і як памфлетист. Після звільнення 1646 р. з в'язниці, публікації його були заборонені, але,

ймовірно, він був автором численних анонімних брошур, що розповсюджувалися у великій кількості.

«В годы английской революции 1640–1660 гг. широкое распространение получили издания под названием «Меркуриус» («Вестник»). Явление это было типичным и для других европейских стран. Историки полагают, что первое такое издание увидело свет в 1594 г. в Кельне: это был «Меркуриус Галлобельгикус» («Галлобельгийский вестник»). Он печатался на латыни, его читали в Европе и хорошо знали в Англии. Название «Вестник» в 40-е годы XVII в. воспринималось как синоним «книги новостей».

Одним из первых английских вестников XVII столетия стал *«Меркуриус Британикус»* («Британский вестник»), увидевший свет в 1625 г. Под тем же названием в 1643–1646 гг. выходило издание, снискавшее славу политического хамелеона времен английской революции. Его создатель, **Марчмонт Недхем**, получивший образование в Оксфорде, на газетном поприще прославился как человек, поочередно поддерживавший Кромвеля, Карла I и снова Кромвеля, что отразилось и в политической ориентации его издания: вначале оно носило республиканский, затем роялистский характер, а после казни короля снова стало республиканским и изменило название на *«Меркуриус Политикус»* («Политический вестник»). Примечательно, что именно здесь было напечатано первое рекламное сообщение – о достоинствах чая. Еще один вестник – *«Меркуриус Цивикус»* («Гражданский вестник»), вышедший в 1643 г., уже указывал дату и место издания, печатал иллюстрации. Очень интересным и пространным был подзаголовок издания: «Лондонский осведомитель, или правда, переданная для всего королевства, чтобы предотвратить дезинформацию». Слово «Лондон» здесь впервые встречается в названии периодического издания. На иллюстрациях были изображены портреты короля и королевы, а также Меркурий на глобусе.

В середине XVII в. в Англии появляется значительное число вестников, носивших самый разнообразный характер. Среди них прототип сатирического издания – *«Мерри Меркури»* («Веселый вестник»). В 1647 г. выходит *«Меркуриус Дьяболикус, о Хелл'з Интеллидженсер»* («Дьявольский вестник, или Адский

осведомитель»), в 1648 – «*Mercurius Anti-Mercurius*» («Вестник антивестник»)³⁵.

У 1647 р. Карл I, як не дивно, вибачив Недхема, і той почав видавати спрямований проти Кромвеля «*Корисний вісник*» («*Mercurius Pragmaticus*»). За це видання також був притягнений до суду вже Кромвелем. Під час ув'язнення у Ньюгейті Недхем почав писати памфлети на підтримку нового режиму, вибачившись за минулі дії й закликаючи до співпраці з новим урядом. Широко відомий памфлет Недхема «*Захист справи англійської республіки*» написаний ним після страти Карла I.

Протягом наступних 10 років Недхем видавав офіційне видання – «*Політичний вісник*» («*Mercurius Politicus*», 1650–1660). Незабаром газету відібрали у Недхема і передали його супернику – **Беркенхеду**, якого призначили цензором. Газета поширювалася не лише в Англії, а й по всій Європі.

Після Реставрації Карл II призначив цензором **Роджера Л'Естранжа** (1616–1704), лютого ворога свободи преси. Той надрукував есе «*Регулювання преси*», в якому доводив необхідність суворого контролю над пресою. Одна з його пропозицій була у тому, що працівники преси, винні в публікації образливих для влади матеріалів, мають бути покарані (носити якийсь значок або символ безчестя («знак ганьби»). Л'Естранжа призначили наглядачем над типографіями. Він отримав право конфісковувати будь-яке видання, йому надали привілей на написання і видання вісників, реклами, щоденних відомостей і книг суспільного значення.

Також Л'Естранж мав право карати видавця за виступи проти влади. Зразком жорстокості, з якою переслідували порушників закону про пресу, є страшна кара, якої зазнав типограф **Джон Твін**, що наважився таємно надру-

³⁵ Соколов В. С.

кувати політичний памфлет, не дозволений цензурою. Твін був засуджений до смертної кари: його мали попередньо повісити за руки, потім розкрити йому живіт, випустити нутрощі, і на його очах, поки він живий, засмажити їх, після того його мали четвертувати, відрізати голову і частини тіла виставити в різних місцях. Цей ганебний вирок було виконано «для прикладу».

Натомість батіг, шибениця, ганебний стовп, каторжні роботи були звичайними способами покарання для порушників закону про пресу. Період управління Л'Естранжа вважають «*часом терору*» для англійської журналістики.

Єдине, що залишалося непідконтрольним Л'Естранжу – рукописні видання. Саме цим і скористався **Генрі Маддімен**. Видавець усе розрахував: у нього вже існувала мережа зі збору новин, були зв'язки серед впливових людей, які дозволяли йому друкувати звіти про засідання в парламенті, надавали можливість безкоштовних поштових розсилок. У своєму офісі Маддімен тримав великий персонал клерків з копіювання листків, які потім розсилали під заголовком «*Уайтхолл*» із зазначенням дати. Деякі з листків були ілюстровані гравюрами.

Замість газет, відібраних у провідних видавців, Л'Естранж починає випускати дві: у понеділок виходив «*Громадський інформатор*» («Public Intelligencer»), у четвер – «*Новини*» («News»). Обидві газети виходили двічі на тиждень на 8 сторінках, над матеріалами ставилися заголовки. Видавалися газети, як було зазначено, «для задоволення і повчання народу», якому повідомлялося лише те, що редактор вважав за потрібне.

З першого ж номера Л'Естранж заявив, що не підтримує ідею видання газети³⁶, «бо це робить натовп надто фамільярним і нахабним і дає йому можливість судити

³⁶ Прутцков Г. В. Введение в мировую журналистику. От Античности до конца XVIII века : учебно-методический комплект М. : Аспект Пресс, 2010, с. 97.

і рядити про дії влади. У разі необхідності газета може позбавити натовп від помилок і попередити поширення неправдивих відомостей, вона буде корисною, якщо видаватиметься з певною обережністю». Л'Естранж був першим англійським журналістом, який засідав у палаті общин. Його монополія на друк газет не принесла бажаного успіху. Видання виходили на 2 сторінках, були малозмістовними і втрачали привабливість через заборону друкувати звіти парламенту. Випуски газет припинилися з від'їздом короля з Лондону. Л'Естранж отримав компенсацію.

З 1681 до 1687 рр. він видавав *«Спостерігач»* («*Observer*») – політичне періодичне видання виховного змісту у формі діалогу. Наміром його було зіштовхувати опозиційні сторони. Л'Естранж стверджував, що папір був необхідним, щоб налаштовувати народні маси «правильно». Іншим його виданням була газета суто рекламного змісту *«Міський кур'єр»* («*City Mercury*»).

У часи Славетної революції Л'Естранжа звинуватили у підбурюванні до заколоту і тричі ув'язнювали.

1.4.2. «Лондонська газета»

Восени 1665 р., рятуючись від чуми, Карл II разом зі своїм двором перебрався в Оксфорд. Побоюючись розповсюдження епідемії, лондонські газети не доставлялися двору, і тоді король наказав університетському типографу **Леонарду Лігчфілду** видавати *«Оксфордську газету»*³⁷ («*The Oxford Gazette*»).

Перший номер вийшов без зазначення дати, другий – з датою (від четверга, 16 листопада, по понеділок, 20 листопада 1665 р.) під фразою «Надруковано з дозволу влади». «Оксфордська газета» виходила на 4 сторінках (по дві колонки на кожній) форматом 28 x 16 см. Це був більший формат, зручніший для читання. У газеті друкувалася й

³⁷ У назвах періодичних видань Англії II пол. XVII ст. з'являється слово «газета».

реклама. Заголовоків майже не було, а кожне нове повідомлення починалося з нового рядка із зазначенням місця, звідки надійшло. Інформація часто друкувалася курсивом, що робило текст більш помітним на смузі. Незабаром «Оксфордська газета» склала конкуренцію газетам Л'Естранжа, бо типограф Ньюкомб отримав привілей на її друкування меншим форматом, «для купців джентльменів». Починаючи з № 23 (5 лютого 1666 р.), її перейменували на «*Лондонську газету*» («The London Gazette»).

Автором публікацій був згадуваний вище **Генрі Маддімен**. Видання стало першою регулярною газетою столиці, друкувалося в університетській типографії Лондона, виходило двічі на тиждень і зовні мало вигляд сучасної. «Лондонська газета» вміщувала матеріали про засідання парламенту, церковне й релігійне життя. До того ж виходила ще й французькою мовою.

Маддімен збирав інформацію з різних джерел: від держсекретаря, офіцерів таможні, поштарів, священників, працівників розвідки. Один із сучасників прихильно відгукувався про неї як про повну новин газету, яка «не друкує дурниць»³⁸. У газеті були постійні рубрики: «Із суду», «Внутрішні справи», «З парламенту», «За кордоном», «Новини з колоніальних країн», «Реклама, оголошення». Матеріали розміщували у дві колонки.

Обидва видання, «Лондонська газета» і газета Л'Естранжа, були офіційними і виступали проти ворогів короля, але інформаційна насиченість першої випереджала обізнаність другої³⁹.

За таких умов журналістика не могла плідно розвиватися. *Т. Маколей* зазначав, що в 1685 р. в Англії не можна було знайти ні капіталу, ні потрібних талантів для щоденної преси. Офіційна газета була сухою та формальною.

³⁸ Трыков В., с.58.

³⁹ Там само.

Про парламентські дебати і державні справи нічого не повідомлялося.

У столицях деякою мірою газети замінювали кав'ярні, які ставали ареною для політичних міркувань і центром поширення новин. У кав'ярнях збиралися всі, хто цікавився політикою і громадськими справами – там обговорювалися поточні події, новини дня, – одним словом, вони ставали чимось на зразок політичних клубів. Існували кав'ярні вігів і торі. Вже ставало звичкою після церковної служби заходити в кав'ярню і ділитися новинами.

І все ж недозволена література продовжувала існувати, і викоринити її не вдавалося ніякими засобами. Один із суддів скаржився, що народ так захопився читанням, що швидше відмовиться від хліба, ніж від газети, навіть останній пенні готовий витратити на покупку памфлету.

«Славетна революція» 1688 р. надала буржуазії Англії конституційні гарантії, зафіксовані у *«Біллі про права»* (1689 р.). Посилювалася роль парламенту, були оголошені деякі свободи. У дев'ятому параграфі документа записано:

«Свобода слова, дискусій і всього, що відбувається в парламенті, не може бути приводом до переслідувань, предмету розгляду в суді й більш ніде, крім парламенту».

Це стимулювало газетно-журнальну справу, до того ж **1695 р. було скасовано цензуру**. Кожен англієць мав право писати і друкувати, не чекаючи дозволу церкви і держави (виняток складала пасквілі й заклики до заколоту).

У 1688 р. у Лондоні почали виходити газети *«Загальний інформатор»* («The Universal Informant»), *«Англійські вісті»* («The British Courante»), *«Лондонські вісті»* («The London Courante»). Про значення газет у XVII ст. *Павло Федченко* писав так:

«...вони посідали здебільшого вельми скромне місце в політичному житті, більше відображаючи його, інформуючи про нього, ніж активно впливаючи на нього...»

<...> ми тільки воліли б чіткіше підкреслити одну з найістотніших особливостей ранкового періоду газетної справи в XVII столітті – її політичну недовершеність, однобічність і слабкість, а не заперечувати об'єктивні причини й природу самого процесу зародження періодичної преси. Саме на перехресті об'єктивних політичних потреб і можливостей, з одного боку, та конкретних причин і сприятливих ситуацій, з другого – і з'являлися, як правило, друковані газети...»⁴⁰.

1.4.2. Реклама й оголошення в газетах

До сер. XVII ст. в англійських виданнях існувала тільки реклама книг (у тексті – коротка інформація про них), іноді – ліків, і це було досить поширеним явищем.

Перше оголошення іншого змісту з'явилося у 1649 р. в газеті *«Неупереджений інформатор»* («Impartial Intelligence»): якийсь джентльмен з Кендіша пропонував винагороду за вкрадених у нього коней.

У 1657 р. завзятий книгопродавець **Ньюкомб** здогадався, що об'яви можуть слугувати предметом вигідної спекуляції, і став видавати газету *«Суспільні оголошення»* («Public Advertiser»), яка складалася майже із суцільних об'яв. В інших газетах вони все ще були нечисленними⁴¹.

У *«Політичному віснику»* 1658 р. вперше згадується про чай як предмет торгівлі. Він рекомендується як чудовий напій з Китаю, дуже схвалюваний лікарями.

У згадуваному виданні Л'Естранжа *«Громадський інформатор»* дві сторінки повністю відводилися під об'яви про побутові сварки, зникнення худоби, наймання прислуги. Єдині бої, про які дозволялося писати, – змагання півнів, але про парламентські дебати газета мовчала⁴².

Частіше в оголошеннях йшлося про крадіжки, втечі. При Карлі II, великому любителі собак, також у *«Полі-*

⁴⁰ Федченко П. М., с. 115.

⁴¹ Пименова Э. Очерк истории развития английской журналистики. – Режим доступа : http://evartist.narod.ru/text2/34_9.htm.

⁴² Федченко П. М., с. 106.

тичному віснику» Недхема траплялися об'яви сатиричного характеру, автором яких вважали самого короля. В одній з газет повідомлялося про зникнення улюбленого собаки короля, причому пропонувалося тому, хто знайшов його, прийти до палацу, щоб довідатися про прикмети.

«Собака був більш відомий при дворі, ніж ті, хто вкрав її. Невже ніколи не перестануть обкрадати короля? Хіба він не може тримати собак? Місце цієї собаки єдине, якого ніхто не домагається і про яке ніхто не просить короля, хоча воно набагато краще, ніж це багато хто припускає»⁴³.

Деякі з об'яв швидко прийняли характер справжніх рекламних текстів, які мало чим відрізняються від сучасних. Потім стали з'являтися шлюбні оголошення і виклики на кулачні бої. Відтоді в газетах були започатковані відділи платних оголошень, і з того часу платна реклама стала постійним атрибутом преси.

Таким чином, розвиток англійської преси у другій пол. XVII ст. був позначений збільшенням кількості газет, появою столичної преси, існуванням «памфлетної війни», що виникла під час англійської революції. Значну площу періодичних видань Англії стала займала комерційна інформація, реклама й оголошення.

1.5. Французька преса. «Ля Газетт» Т. Ренодо

Періодичні видання Франції з перших кроків свого існування вирізнялися змістовністю, мобільністю, винятковим мистецтвом щодня подавати картину життя світу. Елементи журналістики були присутні у *«Газеті паризького буржуа»* (1409–1444, 1515–1536) і в *«Скандальній хроніці» Жана де Труайє* (1461–1483). На поч. XVII ст. з'явилися *«Французька газета»* («La Gazette Française», 1604–1914), яка ще не мала періодичності, та щорічник *«Фран-*

⁴³ Цит. за: Федченко П. М., с. 105.

цузкий Меркурій» («Le Mercure Française», 1611–1644), який випускав **Жан Рішар**.

Першим, хто усвідомив необхідність ідеологічного впливу на суспільну думку, був кардинал Франції **Рішельє** (1585–1642). Ставши міністром, він провів комплекс заходів для керівництва суспільною думкою. Рішельє заснував газету «*Відомості Франції*» («Gazette de France»), почав конфіденційно контролювати всі публікації газети і призначив редактором падре **Жозефа**, якого сучасники вважали справжнім його alter ego. Однак малотиражна газета, що виходила раз на рік, не відповідала політичним вимогам Рішельє, який шукав можливість систематичного впливу на суспільну думку, а для цього було потрібне періодичне видання іншого типу⁴⁴.

Характер журналістики як найважливішої сфери ідеології почав чітко визначатися й уперше виявив себе у діяльності **Теофраста Ренодо** (1583–1653) – першого професійного журналіста, людини неабияких здібностей у різних галузях знань. Ще в ранній юності Ренодо одержав диплом лікаря. Йому було всього 19 років, коли, закінчивши медичний факультет у Монпельє, вирушив подорожувати Європою. Мандрівки допомогли йому побачити європейську журналістику, що вже зародилася практично в усіх країнах. Повернувшись до Парижу, Ренодо почав вивчати хірургію, а пізніше став надавати допомогу біднякам. Медична практика стала частиною його просвітницької й гуманістичної діяльності.

У 1624 р. Ренодо було призначено на пост начальника державних благодійних установ. Він виявляв особливу турботу до голодних, доведених до крайньої бідності громадянськими війнами ремісників і селян.

⁴⁴ Жиленко І. Р., с. 181.

Оформивши офіційний дозвіл на володіння у центрі Парижу *Адресним бюро*, Ренодо у 1630 р. одержав монополію на збір інформації зі всієї території Франції⁴⁵.

Бюро виконувало різноманітні функції: відкрило безкоштовний диспансер для бідних, організувало медичні консультації, влаштувало щотижневі конференції. Незабаром воно стало центром, де збиралася інформація стосовно покупки і продажу нерухомості, меблів. Адресне бюро можна вважати *прообразом рекламного агентства*, причому платили за розміщення реклами лише заможні люди.

Також Ренодо цікавився численними друкованими листками, що наводнювали Париж і читалися з величезним інтересом. Він давно мріяв про створення газети, подібної тим, що бачив у Європі, але обмеженість коштів і релігійні війни були перешкодою у здійсненні мети.

Завдяки протекції падре Жозефа, Ренодо одержав посаду при дворі й почав працювати у «Французькому Меркурії». Талановитого журналіста помітив Рішельє і запропонував йому випускати періодичне видання, організація якого без підтримки кардинала була б неможливою.

У часи Ренодо друкарі й книговидавці відповідно до статуту мусили знати латинь, читати грецькою і мати сертифікат Паризького університету на право займатися видавничою справою. Щоб відкрити книжкову крамницю в Парижі, треба було прожити у ньому 4–6 років. Кардиналові необхідний був друкований листок на зразок німецьких чи голландських. На думку Рішельє, краще за Ренодо у Франції ніхто з цим упоратися не міг.

30 травня 1631 р. Ренодо отримав дозвіл «друкувати і продавати новини і звіти про все, що відбулося і відбувається в Королівстві та за його межами». Досвід і зв'язки Адресного бюро, а також заслуги лікаря перед королем і кардиналом були кращою гарантією.

⁴⁵ Беспалова А. Г.

Теофраст Ренодо одержав реальну можливість почати видання першої регулярної французької газети, задуманої як *знаряддя ідейної боротьби* проповідника абсолютизму Рішельє з недругами. Безумовно, не можна заперечувати роль кардинала, з санкції якого почала видаватися газета. Але якщо він бачив у ній лише засіб знищення своїх ворогів і поширення духу абсолютизму, то видавець підняв її на вищий рівень, вклавши у газету ідеї просвітництва.

Видання називалося «*ЛЯ Газетт*» («La Gazzette») – від назви листків новин, які Ренодо бачив у Венеції. На його думку, така назва підкреслювала загальнодоступність газети і була зрозумілою для усіх верств населення.

«ЛЯ Газетт» почала виходити 30 травня 1631 р. Перша сторінка вміщувала тільки назву, написану великими літерами. Перші п'ять номерів не мали вихідних даних, номери позначалися буквами в алфавітному порядку: № А, № В і т. д. Починаючи з № F, тобто з шостого номера, у кінці газети з'являється дата публікації й адреса редакції. Спочатку «ЛЯ Газетт» виходила щоп'ятниці на 4 сторінках обсягом 15×23 см, пізніше їх число збільшилося до 12, з'явилися малюнки. Тираж коливався від 300 до 800 прим., а окремі номери виходили накладом 1200 прим.⁴⁶.

Спочатку в газеті друкувалися головним чином придворні новини, накази уряду, закордонна інформація двотижневої давнини, при цьому більша частина її бралася з німецьких, італійських і голландських газет, що давало підставу конкурентам і ворогам Ренодо обвинувачувати його у плагиаті. Поступово з розвитком газети в ній усе більше уваги приділялося внутрішнім подіям, а новини з-за кордону вже виходили «з перших рук». Тематику видання складали новини торгівлі, війни, придворна хроніка, дипломатія, рекламні оголошення.

⁴⁶ Прутцков Г. В., с. 77.

«Издавая столь серьезный печатный орган, Ренодо не забывал и о *рекламе*. Во всех номерах «Gazette» присутствовали рекламные объявления, хотя и имели незначительное представительство на страницах газеты. В номере третьем за 1631 г. было помещено несколько объявлений. Одно из них гласило: «Засуха нынешнего лета благоприятно повлияла на хорошее качество минеральных вод. Здесь наиболее употребительны минеральные воды Форжа. Тридцать лет назад искусный врач Мартин ввел их в употребление, а потом публика полюбила их. Недавно г. Бувар, королевский лейб-медик, которого познания, опытность и правдивость ручаются за справедливость высказанного им убеждения, очень лестно похвалил эти воды и советовал его величеству королю, как предохранительную от заболевания меру, пить их. Весь двор последовал примеру его величества». В том же номере газеты была напечатана следующая реклама: «Все еще продолжается печатание большой великолепной Библии в 9 томах на восьми языках, хотя она подготовлена к изданию уже более года тому назад. Мы приглашаем все нации принять участие в этом издании и вполне добросовестно можем уверить их, что они останутся не менее довольны изданием, чем сибариты прекраснейшим пиршеством, обещанным за год вперед»⁴⁷.

Певна частина інформації надходила в «Газетт» від кардинала і навіть самого короля. Рішельє усіляко сприяв виданню газети: постачав необхідними технічними засобами, надсилав копії важливих документів, але тих, які вважав за необхідне оприлюднити. Ренодо відкрито заявляв про те, що його газету редагує й дає їй напрямок «за своїм розсудом Його Преосвященство».

Займатися виданням газети, роблячи це не з комерційних інтересів, а з метою просвіти, було нелегко, потрібна певна гнучкість й одночасно – мужність. Публікації Ренодо відзначалися майже літературним стилем. Король навіть призначив гонорар за його журналістську працю.

Щорічно всі номери збиралися в один том – «*Річна збірка «Газетт»*» («Recueil des Gazzettes»). У 1631 р. випу-

⁴⁷ Пивоварова М. И. Теофраст Ренодо: начало эпохи печатной рекламы во Франции // Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика. 2013, № 2, с. 198–199.

щено 31 номер, що й склали річну збірку, присвячену Людовіку XIII. У передмові до неї Ренодо писав про новизну, корисність і труднощі здійснення видання, підкреслюючи, що у збірці «кожний знайде те, що йому необхідно».

Видавнича діяльність не приносила видавцеві прибутків. Більш того, він витрачав на випуск газети свою пенсію, якої його могли позбавити в будь-який момент, запідозривши у нелояльності до влади. Особливо важко довелося Ренодо після смерті своїх покровителів. За наказом кардинала Мазаріні, друкарню «Газетт» було перенесено в Сен-Жермен, куди довелося переїхати й видавцеві. У 1653 р., змучений матеріальними складнощами, пов'язаними з виданням газети, але не залишивши улюбленої справи до останніх днів, Ренодо помер у злиднях. Один із його сучасників писав: «Він помер жебраком, як помирають великі». Але жодні життєві перипетії та нещастя не підірвали непохитної віри Ренодо в історичну місію його починання і в нездоланність сили впливу преси. Вже помираючи, він виголосив: «Преса належить до природи бурхливих потоків, силу яких вона збільшує своїм опором»⁴⁸.

У Парижі поставили пам'ятник Ренодо як журналістові й благодійникові бідних. Павло Федченко писав:

«Без особливих натяжок газету Ренодо можна назвати *однією з перших у світі політичних газет*. Її політичне обличчя виявилось не лише в тенденційному доборі інформації, а й у відповідному їй коментуванні»⁴⁹.

Некролог відмічав заслуги видавця: «Нащадки не забудуть пом'янути його імені поряд з іменами найвидатніших діячів нашого часу. Він виділявся своїми величезними знаннями, своїм лікарським мистецтвом і багатьма іншими сторонами свого генія, присвяченими загальному благу. Його безкорисливість дозволяла йому задовольнятися своєю славою».

⁴⁸ Цит. за: Федченко П. М., с. 91.

⁴⁹ Федченко П. М., с. 90.

1.6. Журнальна періодика

У XVII ст. слово «журнал» сприймалося як періодичний твір, який, з'являючись регулярно через певний час, повідомляє про нові книги, розкриває їх зміст і розповідає про відкриття у науці.

«Слово «журнал» восходит к латинскому «diurnalis» («ежедневный»), что напоминает «acta diurna» Юлия Цезаря. Особенность первых европейских журналов – преимущественно научная ориентация. Научная переписка вовлекла в коммуникацию большое число участников. Информационно-пропагандистские возможности периодического издания были несоизмеримо выше»⁵⁰.

У Європі виникали інтелектуальні середовища просвітників, орієнтованих на антисхоластичні методи пізнання. Окрім особистих зустрічей, вони потребували листування. Відтоді почали створювати наукові товариства, здатні до залучення коштів на видання. Так і журнал було зорієнтовано на наукову полеміку, на «провокацію» дискусії.

Перший європейський «*Журнал учених*» («Journal des Savants», 1665–1828) був заснований з ініціативи французького міністра фінансів. **Жан-Батист Кольбер** задумав видання, котре мало висвітлювати наукові, критичні та літературні проблеми Європи. Перший номер «Журналу учених» вийшов у Парижі 5 січня 1665 р. Редактором і видавцем був радник парламенту **Дені де Салло**. Він писав:

«Мета цього журналу полягає в тому, щоб розповісти про все нове, що відбувається в Республіці слів. Він складатиметься з:

По-перше, повного каталогу всіх книг, що друкуються в Європі, і ми не обмежимося простим переліком назв, як це робилося до цього дня численними бібліографами, але ми розповімо про їх зміст і призначення. По-друге, у разі смерті когось із відомих своїми ідеями або творами людей, ми, віддаючи їм шану, опублікуємо каталог його книг з описом основних етапів його біографії. По-третє, ми розповімо про експерименти у фізиці й хімії, які допоможуть нам пояснити феномени природи, про нові відк-

⁵⁰ Беспалова А. Г.

риття в мистецтвах і науках <...> про спостереження неба і відкриття в анатомії. По-четверте, ми опублікуємо рішення цензорів Сорбонни та інших університетів <...> Нарешті, ми намагатимемося розповісти про все, що може цікавити людей науки, і про що вони зможуть дізнатися тільки в нашому журналі <...> Крім того, для тих, хто буде незадоволений якістю публікованих матеріалів або буде мати деякі спостереження, які заслуговують опублікування, будуть мати можливість відправити свої зауваження мені, щоб я зміг помістити їх у журналі».

Отже, у «Журналі учених» був уведений в дію принцип **зворотного зв'язку**. Свої обіцянки видавець виконав: видання вміщувало огляди наукових і художніх книг, анотовану бібліографію нових книг, надрукованих у Європі, інформацію про наукові відкриття, нові явища в літературі й мистецтві, індекс заборонених книг, некрологи.

У «Журналі учених» були представлені деякі твори Корнеля, Ларошфуко, Лафонтена. Періодичність виходу – тижнево, потім двічі на місяць. Матеріали мали форму листів, друкувалися на 12 сторінках. Через рік з'явилися перші ілюстрації: схеми, карти, малюнки. З метою залучення аудиторії, з 1675 р., коли журнал видавав **абат де ля Рок**, до назви було додано підзаголовок: *«Короткий збірник про все дивне, що відбувається у природі, і про всі найцікавіші відкриття в науці та мистецтві»*. Видання стало справжнім відкриттям, його перекладали латиною і перевидавали у Німеччині, Італії, Англії та інших європейських країнах.

У тому ж році в Англії, із запізненням у кілька тижнів, з'явився щомісячний журнал **«Філософські праці Королівського суспільства»** («Philosophical Transactions of the Royal Society») за редакцією **Генрі Олденберга**. З десяти публікацій, що склали № 1, три взято з «Журналу вчених».

Журнали кінця XVII ст. **«Афінський Меркурій»** («Athenian Mercury»), **«Дамський Меркурій»** («Ladies Mercury»), **«Поштовий ангел»** («The Post Angel»), незважаючи на «ділове» походження, містили й художні твори.

З 1668 до 1679 р. у Римі виходив перший італійський *«Журнал літераторів»* («Il Giornale de' Letterati»), задуманий за зразком французького «Журналу вчених».

Професор **Отто Менке** у Лейпцизі у 1682–1731 видавав латиномовний журнал *«Учені записки»* («Acta Euditorium»), який швидко завоював європейську популярність. Багато робіт у виданні публікував Г. В. Лейбніц.

Цензурні переслідування, що існували у більшості країн Європи, змусили звернути увагу журналістів на можливість публікацій своїх творів у Голландії.

Вже згадуваний **П'єр Бейль**, який емігрував до Голландії, з 1684 р. почав видавати філософсько-літературний журнал *«Новини літературної республіки»* («Nouvelles de la republique des lettres»). Він мав широкий резонанс, затвердивши авторитет редактора в європейських інтелектуальних колах, але у Франції був забороненим.

У виданні Бейля друкувалися рецензії на книги з питань філософії, богослов'я, історії, літератури, полемічні твори політичного й релігійного характеру. У своїх публіцистичних статтях і замітках Бейль виступав проти репресій у Франції, які обрушилися на протестантів після скасування Нантського едикту. Водночас у статтях «Відповідь новонаверненого на лист вигнанця» (1690), «Важлива рада вигнанцям до їх майбутнього повернення до Франції» (1690) Бейль полемізував і з протестантами, і з католиками. Тому навіть у лояльній Голландії деякі його публікації призвели до того, що незалежний редактор втратив місце професора у Роттердамському університеті й змушений був через три роки припинити випуск журналу. Видання Бейля продовжив **Бонаж де Боваль**, перейменувавши його в *«Історію праць учених»* («Histoire des ouvrages des savants»), і таким чином журнал проіснував до 1709 р.

Ідеологічний опонент Бейля **Жан Леклерк** у 1688 р. в Амстердамі почав видавати журнал *«Загальна історична*

бібліотека» («Bibliothèque universelle et historique»). Він проіснував п'ять років і прославився тим, що вже в перших номерах Леклерк опублікував великі витяги з основної праці *Джона Локка* «Досвід про людський розум», викликавши бурхливу полеміку в багатьох країнах Європи.

Літературно-критичні журнали Франції беруть початок від *«Галантного Меркурія»* («Mercure galant»), заснованого у 1672 р. Королівські привілеї на видання одержав популярний драматург **Жан Донно де Візе**, літературний противник Мольєра. У редакційній статті, що відкривала №1, він писав: «Я розкажу вам про речі, про які нічого не пишуть в газетах, або пишуть не так детально». «Галантний Меркурій» вмщував придворні новини, інформацію про арешти й судові процеси, анекдоти, світську хроніку, та перш за все це був літературний огляд. У 1696 р. у ньому з'явилася казка Ш. Перро «Спляча красуня», яку автор опублікував анонімно, не бажаючи пов'язувати своє ім'я з твором, написаним у «низькому жанрі». Іноді на сторінках видання розгорталася літературна полеміка, зокрема про мольєрівську «Школу жінок».

Пізніше привілеї на видання «Галантного Меркурія» перейшов до рук **Шарля Дюфрені**, журналіста, музиканта, художника, романиста й комерсанта. Дюфрені увійшов в історію французької журналістики не лише як редактор одного з перших журналів Франції. Він уперше застосував *прийом показу дійсності країни очима чужоземця*, якогось жителя Сіаму, що випадково потрапив до Парижу («*Серйозні й комічні розваги сіамця*», 1699). Герой Дюфрені, абсолютно не знайомий з європейськими звичаями, постійно потрапляє в комічні ситуації, які звертають увагу читача на непривабливі сторони повсякденного життя.

«Наприкінці XVII ст. у світі налічувалося вже до 30 наукових та медичних журналів, в наступному столітті ця цифра зростає до 755 назв: 401 – в Німеччині, 96 – у Франції, 50 – Англії, 43 – Данії, 37 – Швейцарії. До того часу більшість журналів бу-

ли досить універсальними в своєму змісті та тематичному охопленні, але поступово починає розвиватися і поглиблюватися спеціалізація, одночасно і власне наукових товариств та їхніх журналів. До середини XVIII ст. журнал поступово став основним засобом у науковій комунікації, окреслилися його функції.

Б. Гаутон називає такі з них, які окреслились на той час:

- забезпечення наукової спільноти новинами наукових досліджень, у тому числі оглядом закордонних досліджень;
- забезпечення науковців знаннями про нові наукові ідеї та дослідження, не читаючи цілісні оригінальні роботи;
- через публікації статей чи памфлетів – забезпечення широкого розповсюдження та збереження нових знань;
- підтримка наукових досліджень через забезпечення недорогого та ефективного каналу комунікації;
- спонукання науковців до опублікування своїх робіт;
- пропозиція відкритого обговорення (форуму) наукових ідей, гіпотез чи теорій з критичної точки зору⁵¹.

Значного розвитку набуло видання *альманахів*, переважно літературного змісту. Вони диференціювалися за тематикою, еволюціонуючи до журнальної форми.

Отже, перші періодичні видання Західної Європи поч. XVII ст. представлені перш за все газетами. Пізніше виникли наукові та літературні журнали.

Запитання. Завдання

1. Підготуйте інформацію про перші газети Німеччини.
2. Запишіть основні положення з роботи Д. Мільтона «Ареопагітика».
3. Напишіть академічне есе на одну з тем: «Індекс заборонених книг»: історія виникнення», «Англійська концепція свободи преси».
4. З'ясуйте інформацію про появу перших видань в одній із європейських країн.
5. Як ви розумієте вислів «памфлетна війна»? З'ясуйте за допомогою прочитаних памфлетів.
6. Напишіть нарис про діяльність Теофраста Ренодо.
7. Підготуйте презентацію про перші журнали Європи.

⁵¹ Ярошенко Т. Еволюція журналу як засобу наукової комунікації: від друкованих видань до оригінальних електронних журналів, 2005, с. 31.

2. ЖУРНАЛІСТИКА ПРОСВІТНИЦТВА У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ

XVIII століття, яке називають Віком Розуму, починалося в Англії. Межі його припадають на час між двома революціями – Англійською і початком Великої французької: 1688–1789. Епоха Просвітництва стала поворотним етапом в історії європейської цивілізації.

Журналістика XVIII ст. починає функціонувати не стільки як інструмент влади, скільки спосіб розповсюдження розумних ідей і формування моральності. Просвітники вважали, що «ідеї правлять світом», швидко зрозуміли значення періодичної преси для поширення думок і досягнення мети. Швидке зростання журнальної періодики зумовило загальну тенденцію в культурі Просвітництва – домінування літературного, наукового й філософського аспектів над журналістським. Філософські ідеї Д. Мільтона, Д. Локка, Т. Гоббса започаткували нове розуміння ролі освіти, яка, вважалось, може вирішити всі проблеми людського життя.

Збільшується кількість грамотного населення, розширюється коло читачів. У Європі налагоджуються засоби зв'язку, відкриваються перші бібліотеки й читальні зали, що стає звичкою людей з «порядного суспільства», з'являється звичай читати газети у кав'ярнях. У 1704 р. в Берліні була відкрита перша абонементна бібліотека.

У 1779 р. в Парижі з'явився академічний читальний за», де всі бажуючі могли за невелику плату ознайомитися з французькими та закордонними газетами, журналами, альманахами в добре облаштованих і опалюваних кімнатах, взимку освітлюваних свічками. Французьке видання «Енциклопедичний журнал» писало в 1758 р.: «Минув той час, коли газети видавалися виключно для вчених. Сьогодні всі читають і хочуть читати про все».

2.1. Англійська журналістика XVIII ст.

Зміни, що відбулися в Англії у кінці XVII ст. – Славетна революція, прийняття «Білля про права», відміна цензури – вплинули на подальший бурхливий розвиток журналістики. **Джон Локк** (1632–1704) у праці «*Дослід про людський розум*» доводив, що весь духовний світ людини, почуття, поняття, наукові та морально-етичні ідеї є продуктом її досвіду, основу якого становить чуттєве споглядання об'єктивної дійсності. Від народження людська душа схожа на «чисту дошку» і лише у процесі чуттєвого споглядання та роботи мислення людина набуває певних знань про зовнішній світ.

Письменники й державні діячі створювали трибуну для висловлення думок: започатковували газети, журнали, були їхніми редакторами. Тому цей період називають епохою **персонального журналізму**: практично за кожним періодичним виданням стояла особистість редактора чи видавця, котрий проводив власну ідеологічну політику.

Завдання *просвітницької журналістики* – виправляти мораль суспільства за допомогою просвіти й розваг. Продовжується випуск газет, щорічний наклад яких досягав 10 млн прим.⁵². Бурхливого розвитку набули такі жанри: *есе, сатира, трактат, нарис*. Остаточо виробився і закріпився жанр *політичного памфлету*.

У I пол. XVIII ст. приймалися закони, що впливали на стан преси: *захист авторських прав* (1710), *гербовий збір* (1712) – т. зв. податки на користь держави за випуск періодичних видань, що отримали назву «**податок на знання**». Гербовий збір привів до збільшення вартості газет майже удвічі. За період з 1776 до 1815 рр. сума податків підвищувалася п'ять разів, але на попит це майже не вплинуло, бо читачами були заможні люди. Хоча деякі з

⁵² Жиленко І. Р., С. 191–192.

газет змушені були закритися, все ж виникали численні нові, які поєднували інформацію і коментарі.

Важливим фактором розвитку газетної періодики стала війна між Англією й Францією (1701–1714), що викликала великий обсяг новин із Франції. Англійський уряд був зацікавлений у щоденному інформаційному каналі, завдяки чому міг пояснювати народові власну позицію в цьому конфлікті.

2.1.1. Газетно-журнальні видання

Протягом XVIII ст. складається типологія британської преси. Газети почали розподіляти на щоденні й тижневі, національні й провінційні, ранкові та вечірні. Видавалися політичні газети, газети для жінок, розважальні тощо.

У 1702 р. була заснована перша в Англії *щоденна* газета, яка виходила під назвою «*Щоденні куранти*» («The Daily Courante»). Вона мала підзаголовок «Лондон. Продається Є. Маллетом, сусідні двері з таверною Кінг'з Арм у Фліт-бридж». Спочатку видання не мало самостійного характеру і виглядало досить скромно: дві колонки, що друкувалися з одного боку аркуша, без ілюстрацій⁵³.

Зовні «Щоденні куранти» нагадували «Лондонську газету». Перший випуск містив 10 параграфів і 104 рядки новин. Інформацію для газети брали з європейських видань, і тому над матеріалами розташовували відомості про те, з якої саме газети її передрукували, іноді додавали дату виходу видання. Газетні статті були зазвичай невеликого обсягу, найбільші з них займали кілька абзаців.

Після десятого випуску власником «Щоденних курантів» став **Семюель Баклі**, який поставив мету – «повідомляти новини, повідомляти їх щоденно і неупереджено». Незабаром газета стала друкувати новини вже з обох боків, а до кінця першого року містила 1,5 стор. (з голландської

⁵³ Соколов В. С.

та французької преси) та дрібні оголошення. Надалі видання виходило вже на 4 шпальтах. Проіснували «Щоденні куранти» до 1735 р.

«Примером *«Дейли Курант»* не преминули воспользоваться, и если в 1702 г. она была единственным ежедневным изданием в Лондоне, то в 1730 г. таких газет стало шесть, а в 1770 – девять, причем популярность их росла. «Спектейтор» («Зритель», 1711), хотя типологически он был скорее литературным журналом, несмотря на то, что выходил ежедневно; затем появились *«Дейли Пост»* («Ежедневная почта», 1719) и *«Дейли Джорнэл»* («Ежедневный журнал», 1720), которые копировали «Дейли Курант». В феврале 1730 г. увидела свет *«Дейли Адвертайзер»* («Ежедневные объявления»). Возникшая на базе чисто коммерческого листка, она содержала, прежде всего, коммерческую информацию. В августе 1706 г. начала выходить *«Ивнинг Пост»* («Вечерняя почта»). Ее выпуски появлялись три раза в неделю и сообщали сведения, содержащиеся в почте, которая приходила в Лондон вечером. Вечерними изданиями стали *«Ивнинг Курант»* («Вечерние вести»), *«Нйт Пост»* («Ночная почта», 1711), *«Сент-Джеймс-Ивнинг Пост»* («Вечерняя почта Сент-Джеймса», 1713).

В первые три десятилетия XVIII в. в Лондоне и провинции появились новые еженедельные газеты. В начале XVIII в. между изданиями уже наметилась определенная специализация: одни преуспевали в сообщении английских новостей, другие – шотландских, третьи – испанских. Некоторые отличались критическим тоном»⁵⁴.

З часом збільшувалася спеціалізація періодики, посилювалося політичне звучання журналістських виступів.

У 1785 р. **Джоном Волтером** було засноване одне з найдавніших і найвпливовіших у світі видань, що існує й зараз – щоденна газета *«Часи»* (*«Таймс»*, «The Times»). У редакційній статті, що відкривала перший номер, Волтер зазначав, що газета має стати «літописцем свого часу, який точно фіксує найрізноманітніші відомості»⁵⁵.

Про значення газети *Людвіг Саламон* писав:

⁵⁴ Соколов В. С.

⁵⁵ Трыков В., с. 103–104.

«В лице *«Daily Universal Register»* в 1785 г. появился серьезный соперник *«Morning Post»*, оставивший его далеко за собой. В 1788 г. газета получила свое теперешнее название *«Times»* и в короткое время заняла место «руководящего органа нации». И поныне она, вопреки уверениям злых языков, сохранила за собой значение крупнейшей и влиятельнейшей газеты мира.

Она не служит интересам отдельной партии или определенных слоев населения, напротив, в качестве «leading organ'a» она внепартийна и «руководит общественным мнением Англии», т.е. высказывает в своих передовицах решающее среднее мнение народа, являющееся равнодействующей всех существующих течений. Она составляет в политическом отношении ту грань, которая размежевывает левых и правых. Если ей иногда и случалось изменять своей лояльной выдержанности и увлекаться шовинистическими планами или, несмотря на всю осторожность, наткнуться на крупную неприятность, вроде инцидента с поддельными письмами Парнелля, то ее репутация и влияние в Англии от этого ничуть не пострадали и правительство с неслабым вниманием продолжает прислушиваться к ее суждениям, в лице ее отводя прессе крупную долю участия в государственной жизни. Трудно себе представить, какое количество умственного и механического труда затрачивается ежедневно на составление каждого номера «Times'a»⁵⁶.

Вудфолли – одна з перших журналістських династій Англії. Популярна щоденна газета **Генрі Вудфолла** – *«Суспільні оголошення»* («Public Advertiser», 1736–1802), тираж якої доходив у 1770 рр. до 3000 прим. Загалом Вудфолли тримали сторону вігів, хоча й надавали свої газетні шпальта авторам з протилежними поглядами.

Великий резонанс мали сатиричні й гнівливі памфлети і листи **Філіпа Френсіса**, який писав під псевдонімом **Юніфус**. У 1769–1772 рр. у «Суспільних оголошеннях» було надруковано 70 його політичних листів, спрямованих головним чином проти герцога Трафтона на захист Уїлкса і листи Георгові III.

⁵⁶ Саламон Л.

Іншою впливовою щоденною газетою Вудфоллів була *«Ранкова пошта»* («Morning Post», 1770–1862). Її редактор **Вільям Вудфолл** відрізнявся феноменальною пам'яттю. Під час парламентських слухань він майже дослівно запам'ятовував хід дебатів, не користуючись при цьому записами. Його газета славилася детальними звітами про парламентські збори, а його самого сучасники охрестили прізвиськом «Меморі» (пам'ять) Вудфолл.

«Одно из своих посланий Юниус предназначал королю Георгу III, другое – лорду Мэнсфилду. На последнего автор обрушился с уничижающей критикой, заявив, что вряд ли можно выразить словами все презрение и негодование, которые способны вызвать этот государственный и судебный деятель. Юниус писал, что «если честный человек апеллирует к пониманию, то самозванец прибегает к силе вместо аргументов, навязывает молчание, когда он не в состоянии убедить, и пропагандирует свою личность с помощью меча». Эти выступления повлекли за собой репрессивные меры в отношении издания, их опубликовавшего. Тем не менее, памфлеты Юниуса расходились огромными тиражами. Радикальные газеты, например, *«Паблик Адвертайзер»*, продолжали печатать письма Юниуса, и многие независимые авторы стремились с ней сотрудничать, если хотели выразить собственную точку зрения на события общественной значимости.

Популярность памфлетов Юниуса была во многом обусловлена ростом народного недовольства. Политика правящей олигархии тормозила развитие страны, и идея парламентской реформы все активнее овладевала умами. В этой обстановке с новой силой встал вопрос об «открытии» парламента для прессы. В стране начинают работать журналисты, не просто специализирующиеся в сфере освещения деятельности парламента, но и проявившие незаурядные способности парламентских корреспондентов. Так, представитель одной из первых журналистских династий Вудфолов – **Уильям Вудфол**, руководивший до 1789 г. газетой *«Морнинг Кроникл»* («Утренняя хроника»), а затем выпускавший *«Дайери»* («Дневник»), мог по памяти воспроизводить парламентские дебаты и, не пользуясь записями, составлять о них подробные отчеты»⁵⁷.

⁵⁷ Соколов В. С.

Династія Вудфоллів випускала газети *«Щоденна пошта»* («Daily post»), *«Загальні оголошення»* («General Advertiser») та багато інших. Але поступово преса Вудфоллів стала занепадати, і в 1789 р. *«Ранкову хроніку»* купив шотландець **Джеймс Перрі**. З приходом нового видавця фактично відбулося друге народження газети, і в 1790-х вона стала найпопулярнішою в країні. Тут вперше в історії журналістики працювали професійні репортери.

Перші десятиліття XVIII ст. були відмічені народженням *провінційних* газет, про що у 1710 р. писав Свіфт: «... памфлетів і газет стало стільки, що їх не встигнеш прочитати протягом дня».

Перша *вечірня* газета в Англії – *«Вечірня пошта»* («Evening Post») – була заснована у 1706 р.

Найдавніша *недільна* газета – *«Спостерігач»* («The Observer») – почала виходити у 1791 р.

Епоха Просвітництва стала часом становлення й розквіту *журналів*, які були представлені двома різновидами: журналами-панорамами і сатирико-повчальними.

Модель *журналу-панорами* запропонував письменник і видавець **Едуард Кейв** (1691–1754). Його *«Журнал для джентльменів»* («The Gentleman's Magazine», 1731–1914) вирізнявся багатством інформації й рубрик.

«Важной проблемой дня английской журналистики первой трети XVIII в. явилась борьба за «открытие» парламента для прессы: «В обстановке подъема промышленности в Англии сохранение парламента в качестве сословно-замкнутого учреждения, куда буржуазия не смела заглядывать даже через прессу, становилось анахронизмом. Секретность, окружавшая работу парламента, противоречила интересам торгово-банковских кругов, ибо деятельность парламента состояла в то время главным образом в утверждении финансовых законопроектов».

«Открытие» парламента было связано с одним из самых стабильных журналов XVIII в. – *«Джентльмен'с Мэгэзин»* («Журнал джентльмена»). Он был основан в 1731 г. и продолжал издаваться и в следующем веке. Журнал возник как ежемесячник и во многом копировал «Тэтлер» Стила. Вначале «Джент-

льмен'с Мэгэзин» печатал выдержки из других изданий, обзоры внутренних и зарубежных новостей. Через пять лет основатель журнала Эдуард Кейв позволил себе напечатать отчеты о парламентских слушаниях, что было запрещено. Кейв оказался в тюрьме, но не отказался от намерения освещать в своем издании деятельность парламента. Отчеты о парламентских дебатах заняли достаточное место в «Джентльмен'с Мэгэзин», хотя он продолжал носить характер дайджеста литературных новинок и различных новостей. Чтобы избежать наказания (а парламент грозил серьезными карами за вторжение в его внутреннюю «кухню»), Кейв прибегнул к эзоповому языку. Сообщения о парламентских прениях стали печататься в виде отчетов о заседаниях сената лилипутов, имена выступающих не приводились полностью, но просвещенные читатели прекрасно понимали, о ком и о чем идет речь, тем более что популярность «Путешествий Гулливера» повсеместно была велика. Но борьба за доступ прессы в парламент оказалась длительной и упорной, она завершилась окончательно только в XX в.»⁵⁸.

Депутат парламенту **Едмунд Берк** висловив думку, що в парламенті присутні три влади, а підвищується над ними ще й четверта. Отже, у XVIII ст. стосовно журналістики починають вживати термін **«четверта влада»**.

Ідеї свободи преси підтримував **Джон Уїлкс** (1727–1797), який домагався права друкувати репортажі про парламентські дебати і критикувати уряд. Його позиція знайшла відображення у тижневику партії вігі **«Шотландець»** («North Brighton», 1762). Уїлкс повністю, а не скорочено, як тоді було прийнято, наводив імена політиків, яких критикував, навіть виступив з критикою промови короля Георга III, який призначив міністерство торі, незважаючи на парламентську більшість. За антиурядові публікації Уїлкса було оголошено особистим ворогом короля і ув'язнено в Тауер. Після його виходу на свободу натовп зустрів його прихильно. Газету, яку парламент вирішив публічно спалити, врятував натовп. У 1771 р. Уїлкс домігся обов'язкової публікації стенографічних записів парламентських слухань.

⁵⁸ там само.

З цього часу всі газети стали друкувати звіти про роботу парламенту.

Міцний фундамент журналістиці Просвітництва заклали *сатирико-повчальні* журнали, мова яких проста і зрозуміла. Дослідники звертають увагу на два підходи до виправлення суспільної моралі – *сатиричний* і *морально-дидактичний*. Їх не завжди можна розрізнити, але якщо виокремлювати крайні прояви, то морально-повчальна журналістика Аддісона та Стіля опиняється з одного боку, а уїдлива сатира Свіфта – з іншого.

2.1.2. Сатиричні журнали Р. Стіля й Д. Аддісона

Родоначальниками просвітницької журналістики вважають **Річарда Стіля** (1672–1729) і **Джозефа Аддісона** (1672–1719) – письменників, політиків, видавців сатиричних журналів «Базіка», «Глядач», «Опікун». Їхня діяльність привела до принципового перегляду уявлень як про змістовну сторону періодики, так і про її суспільну роль.

Створену Свіфтом маску Бікерстафа Річард Стіль вирішив використати для нового журналу «*Базіка*» («The Tatler», 1709–1710), який став початком не лише англійської, а усієї європейської морально-повчальної журналістики. Журнал виходив тричі на тиждень від імені астролога Ісаака Бікерстафа. Видання починалося його звертанням, пропонуючи повчальне, добродійне й необхідне читання.

У 1710 р. видавничим проектом свого друга зацікавився Д. Аддісон і став надсилати до журналу свої *статті* й *есе*. Він знайшов своє покликання і найкращого співрозмовника. З його приходом якість журнальних публікацій зростає, багато есе автора дотепер перевидаються й вважаються неперевершеними зразками англійської есеїстики.

Структура «Базіки» ґрунтувалася на одному есе, що було композиційним стрижнем кожного номера. Есе створювалося Стілем або Аддісоном від імені обраної маски й присвячувалося різним подіям лондонського життя. Вдало

знайдена маска й точно витримана програма журналу швидко привернули увагу англійського читача. Крім есе, у номер включалися дрібні оголошення й замітки. Побоюючись, що маска Бікерстафа може втратити свою привабливість, Аддісон і Стіль на початку 1711 р., у пік популярності, припиняють видання «Базіки».

Того ж року виник найвдаліший у їхньому творчому тандемі журнал «Глядач» («The Spectator», 1711–1712). Стрижнем його були *проблемні есе* на теми моралі, освіти, торгівлі, дозвілля тощо.

«Стил создал жанр газетного эссе и предвосхитил жанры газетной передовицы и фельетона. За год и восемь месяцев издания он нажил себе немало врагов. Однажды некий знакомый, встретив Стила в кофейне, выразил приятное удивление оттого, что он еще жив»⁵⁹.

Автори розробили тут цілу галерею образів-масок: торговець, суддя, військовий, священник, чепурун – членів невеликого клубу, які збиралися, щоб говорити на мудрі теми в галузі політики, літератури, філософії, театру, світського життя тощо. Від імені кожної з цих масок автори могли висловлюватися про громадське життя, заявляючи при цьому про свій політичний нейтралітет. Принциповим було не висловлювати прихильності до жодної з партій, перебуваючи в рівному віддаленні від усіх соціальних груп. Мета, поставлена журналістами у журналі «Глядач», така: «Боротися зі злом, а не з окремими особами і викривати вади, не зачіпаючи людей».

«В эссе Аддисона и Стиля, где возможность сатиры «на лица» отменена с самого начала, узнаваемы не люди, а типы <...> Об этом первая же фраза, с которой представляется Зритель в первом номере: «Я подмечал, что читатель не очень охотно читает книгу, пока не узнает, каков автор – темен лицом или светел, низок или великодушен, кроток или гневлив, женат или хо-

⁵⁹ Прутков Г. В., с. 106.

лост и прочее в том же духе, ибо иначе толком и не разберешь, к чему этот автор клонит»⁶⁰.

Перед читачами журналу проходили образи диваків, збирачем яких і виступає Глядач, від імені якого написані есе і який зізнається, що «полює за диваками». Талановитим вийшов образ сера Роджера де Коверлі, добропорядного джентльмена, який з цікавістю спостерігає за навколишнім світом: «Так і живу я на світі, скоріш як Глядач, який споглядає людство, ніж як один з його представників; таким чином я став далекоглядним державним діячем, військовим, торговцем і ремісником, ніколи не втручаючись у практичний бік життя».

Матеріали журналу супроводжувалися карикатурами. Особливий успіх мали есе Аддісона про «Втрачений рай» Мільтона. Тираж «Глядача» зріс до 14 тис. прим., щоденно в Лондоні розповсюджувалось їх до 3 тис. Читачі в Європі й колоніях нетерпляче чекали кожного нового випуску.

«В очерке «Болтуна» и «Зрителя» совмещаются, в зародыше, и газетная хроника – «смесь», и фельетон, и публицистический памфлет, и литературно критическая статья, и проповедь, и юмористическая или серьезная новелла, – а все эти еще не вполне развитые, не выкристаллизовавшиеся элементы кое в чем зачастую предвосхищают будущий реалистический роман, с его разнообразием общественных, этических и бытовых интересов и соответственной широтой и свободой построения. Тематика эссеистов просветителей начала XVIII в. крайне разнообразна... Сквозь все это разнообразие тем проступает как основное движущее начало интерес эссеистов просветителей к повседневной жизни их современников»⁶¹.

Але Аддісон і Стіль виявилися вірними обраній видавничій стратегії: коли інтерес до «Глядача» досяг апогею, вони вирішили змінити літературні маски. Журнал проіснував два роки (вийшло 555 номерів). В останньому

⁶⁰ Шайтанов И. О. «Столетье безумно и мудро...» // Англия в памфлете. Москва : Прогресс, с. 19–20.

⁶¹ Елистратова А. А. Английский роман эпохи Просвещения. М., 1966, с. 33.

номері було оголошено про несподіване одруження одного з персонажів і раптову смерть другого. Коло учасників клубу розпалося.

Замість «Глядача» у 1713 р. з'явилася нова маска й новий журнал – «*Опикун*» («The Guardian»), який також мав успіх, але проіснував близько року, після чого видавничий тандем розпався.

Журнали Стіля й Аддісона мали великий вплив на розвиток світової журнальної традиції. Вони перевидавалися як окремі книги протягом XVIII ст. і перекладені більшістю європейських мов. Лише в Англії кількість наслідувань обчислювалася десятками, серед них такі: «Шепотун» («The Wisperer», 1709), «Торохтійка» («The Female Tatler», 1709–1710), «Буркотун, або Діоген, вигнаний з бочки» (1711), «Воркотун» (1715), «Розважальник» (1717–1718), «Критик на 1718 рік» («The Critic for the Year MDCCXVIII», 1718), «Інформатор» («The Intelligencer», 1728), «Папуга» («The Parrot», 1728), «Універсальний глядач» («The Universal Spectator», 1728–1746) та інші⁶².

2.1.3. Творчість письменників-журналістів Англії

2.1.3.1. *Даніель Дефо*

Письменник і публіцист англійського Просвітництва **Даніель Дефо** (1660–1731) відіграв важливу роль у розвитку світової журналістики. Він пропагував здоровий глузд, виступав на захист віротерпимості й свободи слова.

У 1690 р. товариш Дефо, **Джон Дантон**, почав видавати газету «*Афінський Меркурій*». Залучив до цього й Даніеля. Газету вважали «казуїстичною», про що зазначалося у підзаголовку. Вона користувалася успіхом, мала велику пошту. Деякі листи складали самі видавці. У них ставилися найрізноманітніші («казуїстичні») питання: «Як

⁶² Беспалова А. Г.

чоловіки повинні поводитися з дружинами?», «Чи можна називати королеву «мадам»?», «Чи повстануть чорношкірі з мертвих в день страшного суду?»⁶³. Дефо відповідав на листи оригінально, ніби граючи. Так випрацьовувалася здатність робити привабливою приманку для читачів, які «клювали» на неї, не відчуваючи гачка. Памфлетист довів, що *читацький лист* є прикрасою будь-якої газети, треба лише вміти ним користуватися.

У 1690 р. Дефо виступив на захист нового ладу як поет-сатирик і публіцист. Чудовим зразком є *«Досвід про проєкти»* (1697). Автор трактату, міркуючи про шляхи вдосконалення існуючого соціального порядку, висуває ряд ідей про реформи в галузі комерції та фінансів, пропонує створити суспільство «для заохочення наук», наполягає на необхідності жіночої освіти.

Залишаючись прихильником конституційних буржуазних свобод, Дефо разом з тим – особливо у ранній публіцистиці – нерідко апелює до авторитету народних мас і виступає від їхнього імені. У памфлеті *«Клопотання бідняка»* (1698), викриваючи соціальні контрасти багатства й бідності, сваволі й безправ'я, він уподібнює англійські закони павутині, що загрожує загибеллю маленьким мошкам, але абсолютно безпечна для більших мух, і закликає «покласти кінець бешкетуванням». Памфлет *«Меморіал Легіону»* (1701) Дефо завершує грізним застереженням торійському парламенту: «Наше ім'я – Легіон, і нас багато!».

Войовничо-демократичний дух пронизує і його знамениту сатиру *«Чистокровний англієць»* (1701). Поштовхом до її написання стала полеміка між партіями вігів і торі про право Вільгельма III, голландця за походженням, на англійський престол. Сатира Дефо стала різкою відпо-

⁶³ Урнов Д. Дефо. Серия ЖЗЛ. – М.: Молодая гвардия, 1990. – Режим доступа : <https://litresp.ru/chitat/ru/%D0%A3/urnov-dmitrij-mihajlovich/defo>.

віддую торійській реакції, яка мріяла про реставрацію абсолютної монархії та вважала, що чужоземець Вільгельм Оранський не може бути королем «чистокровних англійців». Доводячи, що англійська нація історично виникла в результаті змішання безлічі різних народностей і називаючи Англію «стічною ямою всієї Європи», Дефо висміює претензії англійської знаті на чистоту походження, розвінчує як фікцію поняття «чистокровний англієць» і протиставляє оманливому блиску продажних дворянських титулів велич, засновану на особистих заслугах⁶⁴.

Після смерті Вільгельма III у країні посилилася реакція, почалися переслідування пуритан-дисидентів. У цей час Дефо опублікував памфлет-містифікацію *«Найпростіший спосіб розправи з дисентерами»* (1702)⁶⁵, де від імені фанатика-реакціонера закликав без жалю відправляти на ешафот усіх, хто не слухається офіційної церкви. *Дмитро Урнов* розповідає:

«Шум, произведенный Дефо, был такой, что историки считают **«Простейший способ»** самым громким литературным событием века. «Громкое литературное событие» и «крупное литературное произведение», разумеется, далеко не одно и то же, но для судьбы Дефо важно: почти за два десятка лет до «Робинзона» он уже оказался в центре общего внимания, и все за счет того же «честного обмана» читающей публики. Подняв бурю страстей, обрушившихся на него со всех сторон, Дефо в итоге очутился в положении поистине Робинзоном, в одиночестве. Обманутые противники стали его преследовать, обиженные единомышленники не защищали. Дефо пришлось скрываться. Объявили сыск. Благодаря этому из полицейского описания, опубликованного «Лондонской газетой» 10 января 1703 года, мы и представляем себе облик Дефо: среднего роста, смугл, темные волосы, нос крючком. На издательском портрете, который нарисовали уже не власти, а прямые враги Дефо, не пожалевшие сил и чернил, он был изображен еще старательнее, вплоть до морщин и бородавок.

⁶⁴ Жиленко І. Р., с. 193.

⁶⁵ Там само, с. 194–199.

<...> впечатление от личности Дефо, изливается ли оно в ненависти или одобрении, не обманчиво. Крупность и подвижность черт заметны даже по злой карикатуре. Сила, дающая себя знать хотя бы через сопротивление, ей оказываемое. «Силой Дефо» обозначают писательскую энергию, подобно тому как «ампер» или «кулон» служат мерой электрического тока. Причем современники не оказались близоруки до того, чтобы не различить этой силы. Крупную фигуру признали фактически сразу, как обычно бывает, и столь же закономерно совершалась координация этой фигуры с эпохой, с окружением – далеко не сразу. «Кидай в него чем попало!» Трудно ощутить нам остроту споров, в которых Дефо наживал себе яростных врагов и сам же платил им неугасимой ненавистью. Уделом специалистов остается чтение сотен страниц, исписанных создателем «Робинзона» ради полемики, во имя страстей, которые давно окаменелость. Рука Дефо почти всегда дает себя знать, но – темы! С нарисованными волнами можно сравнить дошедшую до нас картину тех волнений. Даже перо Дефо сохранило лишь картинно-застывший вид бури, бушевавшей некогда, низвергавшей правительство, двигавшей государствами и народами»⁶⁶.

Відверто безглузді вимоги автора було сприйнято спочатку буквально. Це викликало схвалення церковників і сум'яття серед дисентерів. Сатиричний задум Дефо був незабаром розкритий, його памфлет привселюдно спалений, а сам автор засуджений до штрафу, ув'язнення й трикратного виставляння біля ганебного стовпа.

У в'язниці Дефо склав сповнений сарказму *«Гімн ганебному стовпу»* (1703) – обвинувачення тим, хто зневажає свободу думки. Коли публіцист стояв біля ганебного стовпа, натовп вітав його й співав його гімн, а стовп прикрасили гірляндами з квітів. Але демократичним симпатіям Дефо було завдано важкого удару. В'язниця й чергове банкрутство підточили моральні сили автора. Вийти на волю йому вдалося лише уклавши компроміс із владою.

Після звільнення, з 1704 до 1713 р., Дефо тричі на тиждень випускає *«Огляд»* («The Weekly Review») і навіть

⁶⁶ Урнов Д. Дефо.

отримує прізвисько «пан Рев'ю». Видання мало формат невеликої книжки обсягом 4–8 сторінок. Спочатку це був тижневик (перші чотири номери). Потім щотижня виходило два, пізніше – три номери. Але з 1712 р. видавець знову почав випускати по два номери на тиждень.

Дефо одночасно виступав у ролі репортера, коректора, редактора, коментатора й літератора, який готував матеріали на різні теми. Головним чином «Огляд» присвячувався політиці й торгівлі, але був і особливий відділ, який редактор називав «*клубом скандалів*». Певною мірою це була спроба Дефо керувати суспільною думкою з питань смаків і моди. Широко друкувалися листи читачів, виходили додатки, що слугували для залучення уваги публіки.

Видання відзначалося високою якістю публікацій, включало в основному аналітику й коментарі. «Огляд» був насичений різноманітними жанрами, але головна заслуга Дефо у тому, що він зробив вагомий внесок у розвиток *есе*. Видавець уміло зацікавлював читачів яскравими заголовками, захоплював сміливими проєктами, сенсаційними повідомленнями, усілякими «таємними історіями». Видавець мав здатність викликати в читача ілюзію *документальності оповіді*. Його зухвалий вимисел виглядав цілком правдивим, неймовірна подія подавалася як буденний факт. Свою манеру письма Дефо визначав так:

«Ніколи я не поступався свободою говорити згідно зі своїми переконаннями. І ніколи жодна особа не примушувала мене писати щоб то не було проти моєї власної думки»; «Якщо хтось захоче запитати, що я вважаю досконалим літературним стилем, відповім, що досконалим є той стиль, за допомогою якого автор, який звертається до п'яти сотень читачів, які належать до різних верств і володіють різними здібностями, може бути зрозумілий усіма, за винятком лунатиків та ідіотів»⁶⁷.

⁶⁷ Там само.

Спочатку «Огляд» торкався лише французьких справ, потім став оглядом «справ англійських», пізніше – «справ британських», тобто розглядав і проблеми колоній.

«МИСТЕР РЕВИЮ

На современную газету «*Обозрение*» не похоже прежде всего внешне. Это скорее бюллетень или маленький журнал: формат небольшой книжки, от четырех до восьми страниц убористого шрифта. Не похоже на газету и по содержанию – почти нет новостей. Но в то же время очень похоже: зародыш современной прессы. На страницах «Обозрения» сложился тип передовой статьи, репортажа, газетного очерка и, конечно, полемики. «Если бы Дефо не стал „отцом романа“, он прославился бы как родоначальник журналистики» – так полагают литературные летописцы.

За новостями Дефо и не гнался: и угнаться было трудно, и публика не успевала бы их переваривать. За два года до Дефо, в 1702 году, одна смелая лондонская дама попробовала субсидировать ежедневный «Вестник», именно с новостями, и он не продержался двух недель. Другое дело Дефо. Он жил как бы в ритме с читателями. Он информировал их косвенно, он им подсказывал, на что обратить внимание, он обсуждал все, что давно уже носилось в воздухе, что вроде бы и так известно, но стоит о том же еще поразмыслить. Он на месяц позже пишет о Полтаве, но тут же говорит, что он все это предвидел, давно писал, что шведы сами же начуют русских воевать. И он еще не раз вспомнит о том же сражении, заметив так, между прочим: «Ничего не происходит, ни тебе Полтавы...» Однако прежде всего занимался Дефо тем, на что его и подрядили: пропагандой <...>

Дефо не просто издавал или редактировал газету. Он писал ее. У него не было сотрудников, кроме курьеров, помогавших ему доставлять материал в типографию, когда сам он находился в другом городе. Если же Дефо отлучался надолго, в Шотландию, он вместе с собой переводил на новое место и «Обозрение» – газета становилась эдинбургской.

«Обозрение» выходило отдельными выпусками, но с единой нумерацией страниц, так что за год составлялся том. Дойдя до восьмого тома, Дефо начал нумерацию заново, но тут уже наступил и конец «Обозрения». В итоге – девять томов, тысяча триста выпусков, а в современном мемориальном издании – двадцать две книги. Издавалась газета на государственные средства, во всяком случае, получала денежную дотацию от правительства...»⁶⁸.

⁶⁸ Там само.

Водночас Дефо-журналіст виявив дивні можливості змінювати свої політичні погляди у залежності від кон'юнктури. Після тюремного ув'язнення він підтримував то вігів, то торі. Виступаючи на боці вігів, Дефо продовжував відстоювати демократичні права і свободи, наприклад право автора на свої твори, закликав парламент прийняти закон про авторське право.

У 1704 р. Дефо надрукував *«Есе про регулювання преси»*, де виступив проти цензури як знаряддя в руках правлячої партії. Найважливішим чинником, на його думку, повинна бути правдивість преси. Автор згоден, що контроль має бути, але повинен перебувати у руках порядних, правдивих людей. Дефо вважає, що періодичні видання, які друкують наклепницькі чи брехливі матеріали, мають підлягати покаранню. Разом з тим неприпустимі ліцензування преси і попередня цензура щодо творів, у яких подаються небажані для уряду думки. Регулювання преси, на думку автора, повинен здійснювати парламент, а не виконавча влада. Дефо пропонував такі способи регулювання преси: обкладання періодичних видань помірними податками, заборона друкувати імена людей, замішаних у скандалах, обов'язкове зазначення автора на титульному аркуші книги⁶⁹.

У 1715 р. Дефо опублікував автобіографію – *«Заклик до честі й справедливості»*. У цій своєрідній сповіді він розглянув основні етапи свого життя, оцінив обставини, що стали згубними для благополучної кар'єри.

Загалом публіцистична спадщина Дефо нараховує близько 400 назв, вражає багатством тематики: політика, економіка, історія, література, релігія, мораль. Та, незважаючи на це, широку популярність приніс йому роман *«Робінзон Крузо»*, у якому висвітлюються просвітницькі ідеали письменника.

⁶⁹ Жиленко І. Р., с. 200–201.

2.1.3.2. *Джонатан Свіфт*

Один з яскравих представників англійського Просвітництва **Джонатан Свіфт** (1667–1745) говорив: «Я пишу не заради слави. Єдина моя мета – благо суспільства». Свіфта хвилювали доля англійського народу й загальний стан суспільства. Тому він, прагнучи впливати на хід подій, у своїх численних творах сміливо висловлювався щодо важливих проблем. Ніколи не підписував свої публіцистичні твори, містифікуючи читачів вигаданими іменами та злободенними питаннями.

«Свіфт оставил яркий след в истории английской журналистики. Размышляя о силе публицистического дарования Свифта, ... Теккерей заметил, что «самые хищные клювы и когти, какие когда-либо вонзались в добычу, самые сильные крылья, какие когда-либо рассекали воздух, были у Свифта». <...> когда в прессе появилась статья, требующая запрета анонимности публикаций, Свифт резко возразил, утверждая, что «помимо того, что такая статья закона сделает невозможной деятельность благочестивых людей, которые, публикуя превосходные сочинения на благо религии, предпочитают в духе христианского смирения остаться неизвестными, не подлежит сомнению, что все, обладающие подлинным талантом и познаниями, наделены непреодолимой скромностью и не могут быть уверены в себе, впервые отдавая на суд людской плоды своего ума»⁷⁰.

Памфлет був улюбленим жанром Свіфта, і саме він приніс авторові славу, але разом з тим у нього з'явилися вороги серед церковників, чиновників, урядовців, буржуазії та дворянства.

У 1696–1697 рр. Свіфт майже одночасно створив два великих памфлети: «**Битва книг**» і «**Казка діжки**». Назва останнього походить з англійського фразеологізму, що перекладається як «нісенітниця», «теревені». У передмові до твору автор писав:

«...у моряков существует обычай, когда они встречают кита, бросать ему для забавы пустую бочку и тем отвлекать от напа-

⁷⁰ Беспалова А. Г.

дения на корабль. Притча эта немедленно подверглась истолкованию: кит был объявлен Левиафаном Гоббса, забавляющимся швырянием всех систем религии и государственного строя, великое множество которых подточены, иссушены, шумны, пустопорожни, топорны и крайне неустойчивы. Таков левиафан, от которого бесстрашные умники нашего века, как говорят, заимствуют своё оружие. Корабль в опасности понять легко, ибо издавна он служит символом государства. Но разгадать смысл бочки оказалось делом трудным; после долгого обсуждения и прений было решено сохранить буквальное значение, и собрание постановило: дабы помешать оным левиафанам швыряться и забавляться государством (которое и само по себе очень склонно к качанию), их следует отвлечь от той игры Сказкой бочки»⁷¹.

Корабель – це своєрідна «емблема держави», а діжка – це те, що відволікає увагу суспільства від нагальних проблем. Це сатира на тих, хто бере участь у невпинних релігійних чварах. Твір відобразив реакцію Свіфта на події англійської революції та діяльність пуритан. Під масками Петра, Мартина і Джека виникають образи католицизму, лютеранства й пуританства⁷².

У найплідніший етап своєї творчості (1700–1720) Свіфт бере активну участь у політичному житті Англії, спілкується з представниками партій вігів і торі, спостерігає за їх політичною боротьбою. Спочатку він підтримував партію вігів, але розпочата ними війна за іспанське володарювання змусила письменника перейти до партії торі.

Політичні пристрасті Свіфта зробили його редактором журналу «Дослідник» («The Examiner», лист. 1710 – черв. 1711). Видання вело жорстку полеміку з вігами. Тут Свіфт вперше використав жанр *передовиці*, друкував багато своїх памфлетів, віршів, спрямованих проти лідерів партії противників. Одним із авторів був лорд **Болінброк**,

⁷¹ Свіфт Д. Сказка бочки. Путешествие Гулливера. М.: Правда, 1987, с. 51–52.

⁷² Михальська Н. Свіфт, Джонатан. // Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. Т. 2: Л–Я. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2005, с. 489.

який підтримував видання і сам писав під псевдонімом *Випадковий письменник*.

«Почти четыре года Свифт находился у вершин власти, он редактировал журнал *«Исследователь»*, а точнее говоря, сам писал все его номера, сочинял памфлеты, вел беспощадную полемику, трудился дено и ношно. Этот напряженный труд имел целью скомпрометировать вигов в общественном мнении. Изо дня в день с поразительной настойчивостью Свифт утверждал, что клика вигов пренебрегала интересами страны и народа... В 1715 году мирный договор был подписан. Свифт мог торжесовать, ведь в том была и его немалая заслуга»⁷³.

Не обіймаючи через духовний сан державної посади, Свіфт фактично був одним із впливових політичних діячів, довіреною особою прем'єр-міністра й міністра іноземних справ. Він редагував тронні промови королеви, парламентські виступи міністрів. Попри свою багатогранну діяльність, жив у злиднях. Робота в журналі не приносила прибутку, але Свіфта неможливо було підкупити – він волів залишатися бідним, але незалежним у своїх поглядах. Він писав:

«...партия наших противников, пылая бешенством и имея довольно досуга после своего поражения, сплотившись, собирает по подписке деньги и нанимает банду писака, весьма искушенных во всех видах клеветы и владеющих слогом и талантом, достойными уровня большинства своих читателей»⁷⁴.

Серія його знаменитих *«Бікерстафових памфлетів»* з'явилася у 1708–1709. Під вигаданим псевдонімом Ісаака Бікерстафа Свіфт створив комічну маску, із якою виступив проти шарлатанства і брехні різноманітних астрологів, т. зв. «провісників долі», які були на той час досить популярними в Англії. Автор навіть випустив сатиричний *астрологічний календар-альманах «попереджень»*, де передбачив смерть відомого астролога Партріджа від лихоманки.

⁷³ Ингер А. Джонатан Свифт // Свифт Д. Сказка бочки. Путешествие Гулливера. М. : Правда, 1987, с. 17.

⁷⁴ Цит. за: Беспалова А. Г.

Містифікація була настільки вдалою, що всі повірили у смерть астролога, а книговидавці викреслили його зі списку членів своєї асоціації.

У памфлеті *«Поведінка союзників і колишнього міністерства у сучасній війні»* (1711) Свіфт викривав вігів і діяльність їхнього вождя герцога Мальборо. Письменник відкрито свідчив про антинародний характер війни за іспанську спадщину, яка приносила народу лише страждання й зубожіння. Самого герцога він звинуватив у хабарництві й підступності. Коли був укладений Утрехтський мир між Англією і Францією (1713), сучасники назвали його «Свіфтовим миром».

Свіфт критикував парламентську систему Англії, політику уряду, колоніальні війни, невігластво, святенництво, церкву, всі антинародні соціальні інститути. Королева Анна розгнівалася на митця ще після «Казки діжки»: її злякали гострі насмішки над релігією, надто сміливою була критика існуючих порядків. Представникам вищих кіл теж не подобалися Свіфтові сатири на політичне життя Англії. Врешті-решт памфлетиста відправили в Ірландію, де він став настоятелем собору Св. Патріка в Дубліні.

Навіть віддалений від столичного життя, Джонатан Свіфт не переривав зв'язків із сучасністю. Ірландський період став апофеозом його діяльності. Піднесення національно-визвольного руху в країні дало новий поштовх для творчості. Памфлети *«Скромна пропозиція»*, *«Пропозиція щодо загального використання ірландської мануфактури»* стали голосом ірландського народу.

Особливо дієвим був памфлет *«Листи сукнаря»*. Хоча Свіфт виступив у ньому з критикою уряду й політики Ірландії анонімно, всі одразу впізнали в авторові декана собору Св. Патріка. Англійський уряд наполягав на його арешті, але представники ірландської влади на це не наважились. «Щоб заарештувати доктора Свіфта, потрібно де-

сять тисяч солдат», – писав ірландський намісник лорд Картерет прем'єр-міністру Англії Уолполю. Популярність Свіфта зростала з кожним днем. Ірландці влаштовували йому бурхливі овації під час богослужінь, охороняючи духовного пастиря від ворогів.

У 1726 р. вийшов його «найгостріший памфлет на людство» (А. Шамрай) – роман *«Мандри Гуллівера»*, який є сатирою на недосконалість людської цивілізації.

«Найбільшу огиду викликала в мене нова історія, бо, уважно придивившись до всіх осіб, що в минулому столітті зажили такої гучної слави при дворах монархів, я зрозумів, як обдурювали світ продажні письменники, приписуючи воєнні подвиги боягузам, мудрі поради – дурням, щирість – підлесникам, римську доблесть – зрадникам батьківщини, побожність – блюзнірам, цнотливість – розпусникам, правдивість – наклепникам. Я побачив, скільки чудових людей було засуджено безневинно на страту або на заслання через інтриги можновладних міністрів, що підкупили суд, або ж через партійну злостивість; скільки мерзотників діставало найвищі посади, а разом з ними – довіру, владу, шану та багатство; яку велику участь брали у придворних рухах та подіях, у державних радах та сенатах звідники, повії, дармоїди та блазні. Як я став зневажати людську мудрість та чесність, коли дізнався правду про таємні пружини та мотиви великих світових звершень <...>. Там я виявив шахрайство й неучтво тих, що пнуться писати анекдоти або мемуари; що келехом отрути виряджають до ями стільки королів; що переказують розмову між монархом та його першим міністром, при якій не було жодного свідка; що викривають думки й наміри посланників та державних секретарів і завжди, на своє нещастя, помиляються. Там я довідався про справжні причини багатьох визначних подій, що вразили світ, побачив, як повія може керувати потайним ходом, потайний хід – державною радою, а державна рада – сенатом. Один генерал у моїй присутності признався, що здобув перемогу тільки через своє боягузтво та невміле командування, а один адмірал сказав, що переміг ворога, якому збирався вже здати свій флот, лише тому, що був погано обізнаний із справжнім становищем. Три королі запевнили мене, що коли за весь час свого царювання вони хоч раз надали високу посаду гідній особі, то це могло статися хіба тільки внаслідок помилки або ж через зрадництво міністра, на якого вони звірилися, і що якби їм

випало жити знову, такого більше не повторилося б. Усі троє дуже переконливо довели мені, що втриматись на троні можна лише в оточенні розбещених і продажних людей, бо позитивна, смілива й наполеглива вдача, що її надає людині добродієність, завжди буває завадою в державній діяльності»⁷⁵.

Роман-памфлет Свіфта насичують просвітницькі ідеї. У III частині твору ліричний герой, вихваляючи лаггнежців, зізнався:

«...коли б мені пощастило народитися стрелдбрегом, то, ледве навчившись відрізняти життя від смерті й зрозумівши таким чином своє щастя, я, по-перше, всіма засобами намагався б розбагатіти і, ведучи ощадливе й помірне життя, мав би підстави сподіватися років через двісті стати найзаможнішою людиною в королівстві. По-друге, я з самого дитинства почав би вивчати всі науки та мистецтва і зрештою перевершив би всіх своєю вченістю. Нарешті, я записував би кожную видатну подію в країні, безсторонньо змальовував би риси характеру цілих поколінь королів та міністрів, додаючи до цього свої власні спостереження; я пильно слідкував би за змінами звичаїв, мови, одягу, їжі та розваг; усе це зробило б мене живою скарбницею знання та мудрості, і я став би за оракула для всього народу»⁷⁶.

Джонатан Свіфт не зосередився на одній проблемі, а порушив безліч – від державного устрою країни до моралі вченого світу та духовного обличчя людини в цілому. *Айзик Інгер* писав:

«...в позиції Свіфта по коренним вопросам тогдашней английской политической жизни произошел весьма ощутимый сдвиг вправо. Конечно, этим далеко не исчерпывается значение его публицистики тех лет: ведь он развернул в ней беспрецедентную по своим масштабам кампанию за заключение мира, дискредитировал в общественном мнении всех тех, кто этому противился, а его лучшие журнальные очерки в «*Экзаминере*» и памфлеты – в первую очередь «*Поведение союзников*» – могут служить прекрасным образцом английской политической сатиры; без них, без опыта этих четырех лет, возможно, не было бы и многих страниц «*Путешествий Гулливера*». Однако ис-

⁷⁵ Свіфт Д. Мандрі Гулливера. Перекл. В. Митрофанова. К. : Дніпро, 1965, с. 202–203.

⁷⁶ там само, с. 210.

торик, изучающий эту эпоху, ошибется, если примет целиком на веру его аргументы и выводы, потому что его памфлеты – отнюдь не беспристрастное свидетельство современника, а скорее только документальное свидетельство позиции тори»⁷⁷.

2.1.3.3. Генрі Сент-Джон Болінгброк

Політичний діяч, філософ, публіцист **Генрі Сент-Джон, віконт Болінгброк** (1678–1751) після перемоги вігів емігрував до Франції, де подружився з Вольтером і Монтеск'є. У 1725 р. йому дозволили повернутися в Англію за умов, що він не стане займатися державною діяльністю.

Болінгброк не був прихильником свободи преси⁷⁸, але став натхненником створення журналу опозиції *«Майстер»* («The Craftsman»), а потім і постійним його автором. Видання відіграло важливу роль як у політичному, так і в економічному житті королівства, проіснувавши з 1726 до останньої третини XVIII ст. На гребені успіху журнал мав великий для того часу тираж – 10 тис. прим. Болінгброк писав політичні трактати, історичні та філософські твори. Основні положення його творів включають концепцію вільної системи правління короля, теорію міжнародних відносин держав. У роботі *«Ідея про короля-патріота»* (1749) публіцист бачить державу як міцний національний союз на чолі з мудрим і справедливим правителем.

«Листи про вивчення і користь історії» (1752) адресові лорду Корнбері. Автор викладає своє розуміння історії як сфери духовної діяльності людини. Вивчення історії повинно мати на меті виховання особистої та громадської чесноти в людині:

«Історія, справжня чи уявна, завжди щось говорить нашим почуттям <...> Природа зробила свою справу. Вона надала можливість вивчати історію кожному, хто уміє читати і думати; і

⁷⁷ Ингер А. Доктор Джонатан Свифт и его «Дневник для Стеллы». – Режим доступа : <https://biography.wikireading.ru/h18ZLQ4Itn>.

⁷⁸ На посаді держсекретаря лише за день він ув'язнив 14 книговидавців і журналістів.

те, що вона зробила найбільш приємним, розум може зробити найкориснішим... <...>

Нам достатньо кинути погляд на оточуючий світ, щоб побачити щоденний вплив сили прикладу; достатньо звернути свій погляд всередину, щоб відрізу виявити, чому приклад володіє такою силою»; «...історія абсолютно необхідна, щоб підготувати нас до засвоєння досвіду і супроводжувати нас, поки ми набуваємо його, тобто протягом усього нашого життя <...> «Звичайні сини землі, якщо вони мають досвід, не маючи уявлення про історію – лише напівзнавці в науці про людство. Якщо вони розвиваються в історії, не маючи досвіду, вони більш ніж неосвічені, вони – педанти, вони настирливі й самовпевнені, але завжди обмежені. Людина, що має усі три чесноти, є гордістю своєї країни і благом для суспільства»; «...вивчення історії – краща школа, яка може навчити, як поводитися у всіх випадках життя...»;

«Негідник, який зумів людство увести в оману за допомогою сили або хитрощів, і з котрого життя певний час не могло зірвати маску, врешті-решт буває викритим...»;

«Ми ніби повертаємося у минулі століття – маємо справу з людьми, які жили до нас і потрапляємо в країни, котрих ніколи не бачили. Так для нас розширюється простір і продовжується час і людина, яка з раннього віку присвячує себе вивченню історії, може набути за декілька років, перш, ніж почне самостійне життя, не лише ширші уявлення про людство, але й увібрати у себе досвід більшої кількості століть, аніж хтось із патріархів»; «... ми народжуємося дуже пізно, щоб побачити початок і помираємо дуже рано для того, щоб бачити кінець багатьох явищ. Історія заповнює обидва ці недоліки»; «Історія – це філософія, яка вчить за допомогою прикладів, як поводитися у будь-яких обставинах у приватному й суспільному житті»⁷⁹.

Болінгброк вважає необхідним розрізнити достовірність історичного факту, з одного боку, й історичну істину (у філософському плані) – з іншого. Проголошуючи себе дійстом, він критично оцінював Святе Письмо і діяльність церкви, але не поділяв атеїстичного світогляду, вважаючи, що релігія необхідна у суспільстві.

⁷⁹ Болінгброк. Письма об изучении и пользе истории. М. : Наука, 1978, с. 11–25.

2.1.3.4. Генрі Філдінг

Політичний письменник, публіцист і сатирик **Генрі Філдінг** (1707–1754) писав гостро сатиричні п'єси, спрямовані проти політичних і релігійних чвар. Поява п'єс знаходилася у прямій залежності від політичної боротьби в Англії після 1733 р, коли прем'єр-міністр Р. Уолпол активізував свою хижацьку фінансову політику. Запропонований ним на розгляд парламенту закон про акциз передбачав значне зростання податків, що викликало масові протести населення.

«Історичний календар 1736 р.» (1737) Філдінга є соціально-політичною сатирою на уряд. Вдаючись до прийому «репетиції», автор показує усі визначні події 1736 р.

П'єса складається з п'яти сцен: політиків, світських дам, аукціону, театру і «патріотів». Сцена політиків безпосередньо спрямована проти уряду Уолпола, але мітить значно далі. На сцені сидять п'ять політиків, що думають про становище в Європі. Незабаром з'ясується, що всі вони нічого не тямлять у міжнародних справах і що їх цікавить тільки нажива. Сцена натякала на нові податки, введені Уолполом, що викликали невдоволення у країні.

У комедії виведені образи чотирьох «патріотів». «Патріот-пустомеля» п'є за свою країну і кричить про неї, але ніколи нічого не зробить заради неї. «Корисливий патріот» своє кредо викладає таким чином: «Моя крамниця – моя вітчизна. Про успіхи другої я суджу за станом справ у першій. Ще два типи – «обережний патріот» і «байдужий патріот» – уособлюють боягузтво і конформізм. Зрештою всі охоче продаються перехожому «скрипалеві» (прем'єр-міністрові) й починають танцювати під його інструмент.

Уолпол приклав багато зусиль, щоб поновити театральну цензуру. 21 червня 1737 «закон про цензуру» був підписаний королем. Згідно з ним, театри могли існувати, тільки маючи спеціальну королівську ліцензію. Усі п'єси

мали проходити попередню цензуру. Драматургам заборонялося торкатися політичних питань і показувати на сцені державних діячів.

Коли акт про цензуру поклав край драматургічній кар'єрі Філдінга, він перепробував різноманітні види літературної роботи: писав *дидактичні поеми* в стилі О. Попа («Про істинну велич», «Свобода»), *есе* у стилі Аддісона, фантастичні *сатири* в манері Лукіана («Подорож із цього світу в інший»). А потім став адвокатом і журналістом – послідовником Свіфта.

Початок журналістської діяльності Філдінга припав на 1739–1740 рр., коли він видавав сатиричний журнал «*Чемпіон*» («The Champion») ⁸⁰ – наслідування «Глядачеві» Стіля й Аддісона. На сторінках видання, де друкувалося багато сатиричних і пародійних творів, Філдінг відновив боротьбу з урядом Уолпола.

Особливо пожвавилася його діяльність у 1745 р., у розпал другого якобінського повстання, піднятого прихильниками молодого претендента, принца Карла-Едуарда Стюарта, онука скинутого в 1688 р. Якова II. Це повстання, у разі свого успіху, загрожувало відновленням в Англії реакційного абсолютизму Стюартів і посиленням впливу Франції, яка підтримувала якобінців. Філдінг припинив свої нападки на уряд партії вігів, на чолі якого стояв у той час Пельгам.

У журналі «*Справжній патріот*» («The True Patriot», 1745–1746) Філдінг виступав проти якобітів і «всіма силами прагнув зміцнити в англійську суспільстві дух опору цим реакціонерам» ⁸¹. У передмові до журналу він відзначив недоліки газет свого часу: відсутність правди і сенсу, пустощі й поверховість. Після придушення якобінсько-

⁸⁰ Мокульский С. С. Генри Филдинг – великий английский просветитель // Филдинг Г. Избранные произведения в двух томах. – Т. 1. М., 1954, с. 3–31.

⁸¹ Там само.

го повстання Філдінг видає «*Журнал якобіта*» («The Jacobite's Journal», 1747–1748), де під псевдонімом Джона Тротт-Пледа відновлює кампанію проти незадоволених протестантським урядом Ганноверської династії.

Обидва журнали майже цілком заповнювалися статтями самого видавця, який писав есе і памфлети за скасування закону про публічну страту на шибениці, на захист чесності й порядності, виявивши хист політичного журналіста і памфлетиста⁸².

Попрацювавши деякий час на посаді судді, Філдінг побачив темні сторони життя – голод, жебрацтво, проституцію, дитячу злочинність, алкоголізм. Потрясіння від побаченого він висловив у «*Дослідженні про причини недавнього зростання пограбувань*» (1751) і «*Пропозиції щодо організації дійсного забезпечення бідняків*» (1753). Філдінг домагається обмеження продажу спиртних напоїв, у яких бачить одну з головних причин зростання злочинності, веде статистику крадіжок, розробляє і проводить в життя план знищення в окрузі грабіжницьких зграй.

Обдумуючи проекти приватних реформ, Філдінг знову повертається до журналістики і починає видання морально-сатиричного «*Ковент-Гарденського журналу*» («The Covent-Garden Journal», 1752). У видавця було кілька співробітників, і все ж значну частину матеріалів писав сам.

Журнал піднімав питання протиріччя між багатими і бідними, ідеалами просвітників і реальною дійсністю⁸³. Філдінг відверто говорив про призначення релігії в суспільстві – слугувати вуздечкою для бідняків, утримувати від посягання на чуже майно і лякати їх ідеєю відплати. У журналі з величезною повагою не раз згадується ім'я «безсмертного Свіфта». «Ковент-Гарденський журнал» не розважав, у ньому вже не було тієї життєрадісності й віри

⁸² Там само.

⁸³ Там само.

у кінцеве торжество добрих світлих начал життя, якими дихали сторінки його славнозвісного роману *«Історія Тома Джонса, знайди»* (1749). Тут переважає гірка іронія свіфтівську толку.

Останні твори Філдінга – публіцистичні трактати, статті, памфлети, щоденники (*«Щоденник подорожі в Ліссабон, 1755»*). Деякі з них являють безсумнівний інтерес. Так, памфлет *«Лист з Бедламу»* (1752) ставить питання про знищення грошей як засобу ліквідації «наших політичних зол, які все збільшуються і збільшуються».

Сатиричний *«Сучасний словник»* (1752) Філдінга витриманий у песимістичних тонах і явно нав'язаний сторінками про таємне значення слів з *«Мандрів Гуллівера»*. Якщо у Свіфта «чума» означає постійну армію, «нічний горщик» – комітет вельмож, «мишоловка» – державну службу, «безглуздий ковпак» – фаворита, «помийна яма» – королівський двір, а «гнійна рана» – систему управління, то Філдінг в тому ж дусі пояснює слова «капітан» і «полковник» – будь-яка дубина, на яку насаджена голова, прикрашена чорною стрічкою, «патріот» – кандидат на місце при дворі, «політика» – мистецтво отримувати такі місця, «нісенітниця» – філософія, особливо філософські твори давніх, «проповідь» – засіб від безсоння, «релігія» – слово, що не має значення (з його допомогою, правда, добре залякувати дітей), «нудьга» – слово, яким усі письменники визначають чужий гумор, гострослів'я⁸⁴.

Отже, англійське Просвітництво сприяло появі журналістики як четвертої влади, виробило тенденції персонального журналізму, започаткувало моральні й сатирико-дидактичні традиції у журнальних виданнях, що набули поширення у всіх країнах світу.

⁸⁴ Филдинг Генри. Современный словарь. – Режим доступа : https://royallib.com/book/filding_genri/sovremenniy_slovar.html.

2.2. Просвітницька журналістика Франції

Франція XVIII ст. була культурним центром, основою європейського Просвітництва. Зміст ідейного життя країни визначався боротьбою демократичних сил з абсолютизмом. Невдоволення суспільним ладом, яке пробуджувалося в народів, надавало рухові Просвітництва більш непримиренного характеру, ніж в інших країнах.

Французькі просвітники Вольтер, Дідро, Руссо, Монтеск'є, Д'Аламбер та ін. виступали від імені усього стражденого людства. Пристрасний дух їхньої критики пробуджував думки про встановлення ідеального «царства Розуму», вселяв оптимізм, віру в майбутнє.

У всіх сферах життя відбувалися позитивні зміни, що торкалися питань мистецтва, літератури, виховання, освіти і, звичайно, журналістики.

2.2.1. Основні видання XVIII ст. Журнали Мариво і Прево

Протягом XVIII ст. провідні позиції зберігають періодичні видання, що виникли у минулому сторіччі: «Французька газета», «Французький меркурій», «Журнал вчених».

Під назвою «*Газетт де Франсе*» («Gazette de France») тепер виходило видання Ренодо, яке зберігало монополію на політичні новини й офіційну інформацію. У 1761 р. газета була передана у ведення міністерства іноземних справ і перетворилася на офіційний орган влади. На поч. 1780 р. мала 12 тис. передплатників.

«*Французький меркурій*» («Mercure Francais») залишався провідним щомісячним літературним журналом. Серед його редакторів були друзі філософів-просвітників, але видання не торкалося питань політики, уникало суперечливих тем. Політична інформація передруковувалася із «Французької газети». Головним чином «Французький

меркурій» вміщував новини культурного життя, літературну критику, художні твори, хроніку. На його сторінках була надрукована рецензія на роман Дефо «Робінзон Крузо», містилися схвальні відгуки на твори Дідро і Руссо. «Французький меркурій» був офіційним виданням. За розпорядженням Людовіка XV у 1724 р. на першій сторінці почали друкувати зображення королівського герба⁸⁵.

«*Журнал вчених*» («Journal des Savants») зберігав монополію на наукову інформацію, вміщував звіти із засідань паризького парламенту, академічні промови, інформував про новини наук, тобто усіляко сприяв культурному піднесенню Франції у Європі. У 1738 р. на його сторінках Вольтер опублікував статтю про початок філософії Ньютона.

Із нових видань, що з'явилися у XVIII ст. – «*Газета Треву*» і «*Паризька газета*».

«*Газета Треву*» («Journal de Trevoux») почала виходити у 1703 р., у самий розпал релігійних суперечок і стала опорою єзуїтів. Вона захищала істинну релігію, тобто ортодоксальний католицизм, від нападок «єретичних» газет.

У 1777 р. з'являється перше щоденне видання – «*Паризька газета*» («Journal de Paris»), засновник її – П'єр Антуан де Плас. Газета виходила на 4 смугах, відрізнялася розмаїттям рубрик і матеріалів, писала про все, крім політики. Офіційну інформацію передруковувала із «Французької газети». «Паризька газета» вміщувала матеріали про літературні й театральні новинки, релігійні церемонії, паризьку моду, дипломатичні раути, друкувала судові промови, уривки з літературних творів, нариси про звичаї, астрологічні прогнози, світську хроніку.

У цей час у французьку мову ввійшли слова «журналіст» і «журналістика». Уперше слово «журналіст» зустрічається у «*Газеті Треву*», тоді ж відбувається поділ на журналістів («journaliste») і газетярів («gazetier»). Вважа-

⁸⁵ Трыков В., с. 109–110.

лося, що справа газетярів – робота з фактичним матеріалом, а журналісти мають право включати коментарі й аналітику. Тому вплив журналістів на публіку більший, ніж газетярів, бо головне завдання журналістів – не розвага, а виховання й освіта.

У середині XVIII ст. у Франції з'являються численні спеціалізовані газети – літературні, економічні, медичні, жіночі, що пояснюється жагою нових знань. Існування офіційної преси привело до того, що французи у пошуку нових ідей та свіжої інформації зверталися до іноземної преси, яка розповсюджувалася нелегальними шляхами (бельгійська «Енциклопедична газета», «Женевська газета»).

Найважливішим актом інтелектуальної та громадської діяльності французьких просвітників став випуск «*Енциклопедії*», тому їх називають ще й *енциклопедистами*.

Просвітницькі ідеї Аддісона й Стіля в журналістиці Франції було реалізовано П'єром де Маріво й Антуаном Прево.

Шанобливе ставлення до літератури привело драматурга і прозаїка **П'єра Карле де Маріво** (1688–1763) у салон маркизи де Ламбер, де він і познайомився з діячами французького Просвітництва Ш. Монтеск'є, Б. де Фонтенелем та ін. На початку літературної діяльності у «Французькому Меркурії» поряд з крутійськими романами Маріво друкував сатиричні есе. Його видавнича діяльність починається у 20-ті рр. XVIII ст., коли один за одним виходять сатирико-повчальні журнали: «*Французький глядач*» («*Le Spectateur Français*», 1722–1723), «*Незаможний філософ*» («*L'indigent philosophe*», 1728) і «*Кабінет філософа*» («*Le Cabinet du philosophe*», 1734)⁸⁶.

Маріво писав філософські статті, етюди, есеї, сатиричні замальовки. Було помітним бажання митця познайоми-

⁸⁶ Васильєв Є. Маріво, П'єр Карле де Шамблен // Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. Т. 2: Л–Я. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2005, с. 118.

ти французького читача з англійською культурою. Однак Мариво не був лише наслідувачем – його метафорична, сповнена неологізмів мова за особливий стиль отримала назву «*маріводаж*».

«В 1717–1719 гг. Мариво <...> пишет значительно меньше, главным образом в журналах. Из его произведений этих лет выделяются «**Письма о жителях Парижа**», печатавшиеся во «**Французском Меркурии**» с перерывами с августа 1717 по июнь 1718 гг. Эти «Письма» интересны не только меткими зарисовками парижского быта и нравов, но глубоким анализом социальной психологии. Для Мариво Париж – это «средоточие добродетелей и пороков, это место, где злые проявляют несправедливость, где совершаются их дурные дела <...> начинает выходить и первый французский «очерковый» журнал «**Французский зритель**» (июль 1721 – октябрь 1724, 25 выпусков). Его единственным автором был *Мариво*. В отличие от своего английского прототипа, журнал Мариво уже не содержал чисто хроникальных заметок, он весь состоял из очерков – зарисовок нравов, моральных рассуждений, небольших новелл и анекдотов. Большое место уделялось в журнале литературным вопросам: Мариво отвечал на возможную критику своих произведений, высказывал собственную точку зрения на разные литературные стили, обсуждал на страницах журнала его жанр, направление и задачи. В журнале не было деления на рубрики, каждый выпуск представлял собой связный непрерывный текст. Вставные новеллы и анекдоты вводились обычно как иллюстрация какой-либо мысли и, почти как правило – как достоверный «документ»: как услышанная от кого-нибудь история, как отрывок из частного письма или обнаруженной анонимной рукописи. Так, например, 20-й выпуск начинался следующим образом: «Неизвестный прислал мне несколько дней назад пакет; мой слуга принял его в мое отсутствие. В пакете я нашел рукопись, содержащую жизнеописание этого незнакомца, а также письмо, которое полезно привести здесь целиком, но из которого я процитирую лишь часть. Вот оно». Далее следовало само «письмо», а затем и «жизнеописание». <...> Мариво не доводил повествования до конца, неожиданно переходя к новой теме. <...> Журнал Мариво нельзя рассматривать лишь как чисто коммерческое предприятие: он скорее разорял своего автора, чем приносил ему материальное благополучие. <...> Во «Французском зрителе» можно обнаружить характерные приметы стиля зрелого Мариво – свободу композиции, частое обращение к несобственно прямой речи, обилие морально-этических рассуждений, стремление проникнуть в сложный мир человеческих переживаний, порой бессознательных

и неясных, поиски новых слов и выражений для передачи этих чувств, семантические сдвиги, усложненный синтаксис. <...> популярность «Французского зрителя» была достаточно велика: в 1723, 1725, 1727 и 1728 гг. выходили переиздания этого «журнала» отдельной книгой, вскоре же появились подражания и переделки – «Швейцарский зритель» (1723) Дефурно, «Новый французский зритель» (1723, 1725-1727) Ю.Ван Эффена, «Неизвестный зритель» (1724), «Литературный зритель» (1728), «Зрительница» (1728) и др. Прервав издание «Французского зрителя», Мариво в 1727 г. затевает новый журнал. Он назвал его «**Неимушим философом**». Точное время выхода этого журнала не установлено, семь его выпусков появились, очевидно, в первой половине 1727 г. Хотя «Неимуший философ» представляет собой продолжение «Французского зрителя», написан он совсем в ином ключе. Повествование разворачивается как свободный монолог рассказчика, именно рассказчика, вымышленного персонажа с выдуманной судьбой и своеобразной жизненной философией, перескакивающего с одного предмета на другой, между которыми порой трудно обнаружить даже отдаленную ассоциативную связь. В этот «поток сознания» вклинивается беседа рассказчика с молодым человеком, начатая на благотворительном вечере и продолженная в каком-то второразрядном кабаке⁸⁷.

Антуан Франсуа Прево (1697–1763) – письменник і перекладач, більш відомий як **абат Прево**, автор знаменитого роману «Манон Леско», також зробив вагомий внесок у розвиток французької просвітницької журналістики. Змушений у 1728–1734 рр. переховуватися в Англії та Голландії, Прево познайомився з англійською журналістикою. У Лондоні на зразок «Глядача» він заснував тижневик «**За і Проти**» («Le Pour et le Contre», 1733–1740). Видання виходило на 24 сторінках і містило літературні й наукові новини, інформацію про художні виставки тощо.

Журнал виконував важливу функцію посередника між англійською й французькою культурами. Прево вважав, що провідні ідеї Англії повинні стати зразком для французьких читачів. У своїх нарисах і есе він писав про англійські порядки, побут, мораль і літературу, «відкрив» французам

⁸⁷ Михайлов А. Д. Мариво и его роман «Удачливый крестьянин» // Мариво. Удачливый крестьянин. М., 1970, с. 307–347.

Шекспіра, Мільтона, Поупа, Свіфта, Філдінга. Достовірність та надійність інформації, якість критичних виступів викликали повагу до видавця. Навіть Вольтер домагався того, щоб рецензії на його твори були розміщені саме в цьому журналі Прево, який став помітним явищем у журналістському середовищі Франції.

2.2.2. Публіцистика французьких просвітників

2.2.2.1. Шарль Монтеск'є

Шарль Луї де Монтеск'є (1689–1755) – один із зачинателів Просвітництва у Франції. Майже все життя його було присвячене читанню, роздумам і старанній праці над творами. Монтеск'є писав: «Щоб струсити з себе настирливий й нестерпні думки, мені достатньо взятися за читання».

Симпатії публіки він завоював *«Перськими листами»*⁸⁸ (1721) – сатирою на французьке суспільство. Твір розпочав так: «Я не пишу до цієї книги присвяти і не прошу для неї заступництва: якщо вона гарна, її будуть читати, а якщо погана, то мені нема діла до того, що у неї не знайдеться читачів. Я відібрав ці листи, щоб вивчити смаки публіки»⁸⁹. Двоє знатних іноземців зі Сходу подорожують Францією і в листах обмінюються враженнями від побаченого і пережитого. Змальовується образ ідеального життя людини часів Просвітництва, усе життя якої підпорядковане розуму. Співставляючи два світи, дві цивілізації – Схід і Захід, автор примушує задуматися про відносну непохитність кожного з них.

За допомогою прийому відчуження Монтеск'є показує негативні риси французького суспільства, засуджує деспотизм короля, спустошливі війни, католицьку церкву, інквізицію.

⁸⁸ Див. Жиленко І. Р., с. 216–218.

⁸⁹ Монтеск'є Ш. Л. «Персидские письма». Москва, 1993.

Найчастіше ефект відчуження досягається особливим стилем розповіді. Так, у змалюванні такої поважної фігури, як Папа Римський, замість очікуваного поважно-панегіричного тону звучить зниження до іронічного: «Папа – глава християн. Це старий ідол, якому за звичкою кадять». «Перські листи» сколихнули всю країну, вони викликали сенсацію в суспільстві. Твір розходився величезними тиражами, за рік пережив вісім видань.

Революційний вплив на сучасників і європейську думку мала енциклопедична праця *«Про дух законів»* (1748), над якою Монтеस्क'є працював понад 20 років. Він вважав, що повинні бути чітко позначені межі втручання державної влади у справи приватної особи.

«Свобода є право робити все, що дозволено законами <...> Свобода, по відношенню до суспільного ладу, встановлюється лише законами й навіть законами основними; але по відношенню до громадянина вона може з'явитися завдяки моралі, звичаям, засвоєних прикладів і при сприятливому впливі деяких цивільних законів <...> Свобода політична полягає в нашій безпеці або, принаймні, у нашій впевненості, що ми в безпеці. Щоб володіти цією свободою, необхідно таке правління, при якому громадянин може не боятися іншого громадянина. <...> Звичаї рабського народу становлять частину його рабства; звичаї вільного народу становлять частину його волі ...»⁹⁰.

Основні шляхи удосконалення суспільства Монтеस्क'є пов'язував з реформами, а не з революціями. Твір потрапив до «Індексу заборонених книг».

2.2.2.2. Вольтер

Філософ, письменник, політичний діяч **Франсуа-Марі Аруе**, відомий під псевдонімом **Вольтер** (1694–1778) був ідейним вождем французьких просвітників. Публіцист надихав друзів на боротьбу, вчив їх своєрідній «тактиці»: умінню хитрувати з привілейованим класом, обходити

⁹⁰ Монтеस्क'є Шарль. О духе законов. – Режим доступа : http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KOMPLEKS/KURS_1/kurs/10/42_1.htm.

цензуру, писати езоповою мовою. «Кидайте стріли, не показуючи руки», – радив він Дідро.

Сміливі виступи Вольтера на захист жертв релігійних і політичних переслідувань Калласа й Сірвена здобули йому славу мужнього борця проти політичної й церковної реакції, войовничого гуманіста, поборника високих громадських ідеалів. Політичні погляди Вольтера мали помірний характер. Він негативно ставився до революційних методів боротьби, виступаючи за освіченого монарха на зразок Фрідріха II.

У 1734 р. вийшли його *«Філософські листи, або Листи про Англію»*. 24 листи знайомили французьких читачів з англійською церквою, релігійними течіями, політичним ладом Англії, її урядом, парламентом, торгівлею, філософією, наукою та літературою. Вольтер писав про мудру форму правління в Англії, де «державець владен творити добро, але не може причиняти зла», де «знать знатна без зловживань і без васалів», а народ «бере участь в управлінні без безчинств». Вольтер ідеалізує британську релігійну терпимість, державний лад.

У «Філософських листах» він вперше познайомив співгромадян з філософією Локка, з ньютонівською фізикою, з англійською літературою й театром, зробив відомим у Франції ім'я Шекспіра. Книга Вольтера мала успіх у суспільстві. Схвальний відгук про англійські порядки звучав засудженням французькому режиму, його економічній і політичній відсталості. Публіцист писав: «Священники проклинають мене, дурні критикують, люди, які розуміються на політиці, пророкують арешти за те, що я висловив декілька досить невинних істин». Книгу засудили як «спокуси́ву, проти релігії, добрих якостей і поваги до влади». Було видано наказ про арешт автора. Попереджений друзями, Вольтер виїхав до Голландії. 10 липня 1734 р. біля будинку Паризького парламенту кат підняв

над головою засуджену книгу, повільно розірвав її на окремі листки й кинув їх у казан із киплячою смолою.

Результатом багаторічної праці Вольтера став *«Філософський словник»* (1764). Не випадково навіть ворогуючі між собою віровчення зустріли книгу непримиренно. У католицькому Парижі й вона потрапила у вогонь. Так само вчинили й кальвіністські святенники у Женеві.

Вплив на Вольтера мала праця Морелле *«Керівництво для інквізиторів»* (1762 р.), де зібрані приклади найбільш жорстоких процесів інквізиції XIV ст. Вольтер побачив, що методи сучасного слідства не відрізнялися від тих, якими користувалися чотири століття тому. У своїх працях Вольтер постійно нагадував про злочини, які коїла християнська церква. Протягом усієї історії церкви не проходило й дня без кривавих жертв в ім'я Христа. Гуманіст вважав, що «християнська релігія коштувала людству більш ніж 17 мільйонів життів, тобто по мільйону життів на сторіччя». Вольтер поділяв вчення деїстів, тобто визнавав існування Бога, який створив світ, що в подальшому розвивався без божественного втручання. Але визнання Бога не перешкодило йому вести невпинну боротьбу з католицькою церквою, необхідною, як він вважав, щоб тримати чернь у покорі земним владам.

Вольтер

Слепые судьи, рассуждающие о цвете предметов

Когда впервые организовалось Общество Слепых⁹¹, все его члены, как известно, пользовались равными правами и их маленкие дела решались большинством голосов. Они отлично умели

⁹¹ Прим. Вольтера: В эпоху, предшествовавшую царствованию Людовика IX, слепые, жившие в Париже, образовали общество взаимопомощи, члены которого назывались братьями. Для решения сообща своих дел, они собирались в одном лесу, который потом стали называть полем нищих. Их бедность тронула сердце Людовика IX. Он подарил им обширный участок земли, на котором приказал выстроить большой дом для приюта слепых; кроме того, тогда же был отпущен из казны особый капитал в пользу последних. Этот первоначальный приют, пользовавшийся привилегией самоуправления, был лишен этого права при Франциске I. В настоящее время, как правительственное учреждение, он существует под именем Hospice de Quinze-Vingts.

различать на ощупь медные монеты от серебряных, и никто из них не смешивал вина из Бри с бургонским. Их обоняние было более тонким чем у их зрячих соседей. Они правильно рассуждали о четырех чувствах; это значит, что они знали всё, что возможно было знать, пользуясь этими чувствами; и они жили мирно и настолько счастливо, насколько это доступно для слепых. К несчастью, один из их профессоров вообразил, что он обладает ясным понятием о чувстве зрения; он привлек к себе слушателей, интриговал и приобрел таким образом горячих поклонников; в конце концов, его признали главным начальником общины. Тогда он стал безапелляционно судить и рядить о цвете предметов, и всё дело было окончательно испорчено.

Этот первый диктатор Общины Слепых прежде всего образовал маленький совет, при содействии которого он сделался полным хозяином всех поступавших в общину подаваний. Когда это орудие очутилось в его руках, никто не осмеливался ему противодействовать. Он решил, что одежда слепых была белого цвета. Слепые ему поверили и ни о чем так охотно не говорили, как о своих красивых белых одеяниях, хотя ни у одного из них в действительности не было белой одежды. Все над ними смеялись. Они отправились с жалобой к диктатору, который их очень плохо принял. Он их третировал, как новаторов, вольнодумцев и бунтовщиков, которые прельщаются ошибочными мнениями зрячих людей и осмеливаются сомневаться в непогрешимости своего повелителя. Возникший на этой почве спор был причиной образования двух партий.

Диктатор, чтобы успокоить недовольных, издал указ, повелевавший считать одежду слепых – красной, несмотря на то, что не имелось ни одной одежды такого цвета. Слепых осмеивали пуще прежнего, и посыпались новые жалобы со стороны членов общины. Диктатор пришел в ярость, которая овладела и другими слепыми; начались драки, долго продолжавшиеся; и мир был восстановлен только тогда, когда всем слепым разрешили прекратить рассуждения о цвете их одежд. Один глухой, читая этот маленький рассказ, признал, что слепые были не правы, пускаясь в рассуждения о цвете; однако, это не поколебало его твердого убеждения, что только глухим подобают суждения о музыке (1778)⁹².

⁹² Вольтер. Слепые судьи, рассуждающие о цвете предметов. – Режим доступа : http://az.lib.ru/w/wolxter/text_slepye_sudii.shtml.

В *«Історії паризького парламенту»* (1769) Вольтер засуджував старі юридичні установи. Він висловлювався за єдині закони країни, за відміну катувань, за так звану презумпцію невинності: людина не може бути визнана винною, доки її провину не доведено. Вольтер боровся проти смертної кари, яка нікому, крім ката, на його думку, не приносить користі. Для нього полеміка та боротьба були життєвою необхідністю, а його зброя – іронія і сміх.

Різномічна політична й публіцистична діяльність просвітника здобули йому міжнародну славу й авторитет.

2.2.2.3. Дені Дідро

Важливе значення мала діяльність філософа і письменника **Дені Дідро** (1713–1784) у якості видавця згадуваної вище *«Енциклопедії, або Тлумачного словника наук, мистецтв та ремесел»* (виходила з 1751 р.). Дідро став її головним редактором і автором 1259 статей. Більшість із них присвячено питанням граматики, історії, етики, філософії, літератури, богослов'я, політики, географії. Є статті на теми медицини, архітектури, ботаніки, астрономії, фізики, хімії.

Роботі над «Енциклопедією» Дідро присвятив понад 20 років життя. Він залучив до цієї колосальної праці кращих учених, серед яких були Вольтер, Монтеск'є, Кандільяк, Гольбах, Руссо, Д'Аламбер, Тюрбо, Маблі, Мореллі та ін.

Через цензурні перепони перший том «Енциклопедії...» був написаний езоповою мовою. Церква і король всіляко перешкоджали здійсненню видання. Після виходу другого тому випуск «Енциклопедії...» було заборонено королівським указом. Після виходу сьомого – знову заборонний указ. У 1759 р. уряд остаточно зупинив цю роботу. Гоніння похитнули єдність у лавах енциклопедистів: більш обережні відійшли, навіть Руссо, Д'Аламбер, Вольтер. Але Дідро був непохитним. Незважаючи на всілякі перешкоди,

він нелегально продовжував працюю. У 1765 р. випустив останні десять томів, у 1772 р. випуском додаткових томів завершив грандіозну працю.

«Енциклопедія...» просвітників відрізнялася від сучасних видань. Це колективна літературно-публіцистична, полемічна праця, яка створювалася у важких умовах: не вистачало штату працівників, бракувало сумлінних авторів. Вольтер писав Д'Аламберу: «У вас погані солдати при хороших генералах». Іноді редактори вмещували матеріали, що суперечили їх власним поглядам (головним чином з питань релігії). Дідро й Д'Аламбер іноді друкували дуже довгу статтю, а поруч розміщували якийсь анекдот про дива, смішну історію про святих або іронічний каламбур з християнської догми. Читачі зазвичай проходили повз статтю, а читали анекдот і передавали іншим. Задум енциклопедистів був розгаданий урядом. Злісний ворог Вольтера і просвітників, журналіст Фрерон писав про редакторів «Енциклопедії...»: «Це небезпечні вовки в овечій шкурі».

Видання у 35 томах стало величезною подією усієї епохи. Разом з Вольтером, Руссо, Монтеск'є, Д'Аламбером та іншими Дідро був ідеологом третього стану і творцем тих ідей епохи Просвітництва, які підготували народ до Французької революції. Саме в «Енциклопедії...» було сформульоване гасло, підхоплене революцією: «Свобода, рівність, братерство».

«ЧЕЛОВЕК (политика). Существуют только два истинных богатства – человек и земля. Человек ничего не стоит без земли, а земля ничего не стоит без человека.

Человек ценен своей численностью; чем более многочисленно общество, тем более оно сильно в мирное время и тем более грозно во время войны. Поэтому государь серьезно озабочен увеличением числа своих подданных. Чем больше у него будет подданных, тем больше у него будет торговцев, рабочих, солдат.

Его владения окажутся в плачевном положении, если когда-либо среди подвластных ему людей кто-то побоится рожать детей или без сожаления оставит жизнь.

Однако недостаточно иметь просто людей, нужно, чтобы они были способными и сильными.

Сильными люди станут, если у них хорошие нравы и им легко добыть и сохранить достаток.

Люди станут способными, если они свободны.

Самое дурное управление, какое только можно вообразить, – если из-за отсутствия свободы торговли изобилие становится порой для провинции таким же опасным бичом, как и неурожай <...> Люди вырастают из детей. Поэтому надо беречь и охранять детей с помощью особой заботы об отцах, матерях и кормилицах.

Пять тысяч детей, ежегодно подкидываемых в Париже, могут стать в будущем солдатами, матросами, земледельцами.

Надо уменьшить число рабочих, занятых производством ракоши, и слуг <...>⁹³.

Катерина II пропонувала субсидувати видання за умови, що Дідро перенесе його в Росію. Вона купила в нього бібліотеку, дала посаду придворного бібліотекаря й призначила йому солідну винагороду, виплативши гроші вперед на 50 років. У вересні 1773 р. Дідро прийняв запрошення цариці й відвідав Петербург.

У Росії він написав *«План університету або школи публічного викладання наук для російського уряду»*, *«Про школу для молодих дівчат»*, *«Про особливості виховання»*, *«Про публічні школи»*, де розглянув увесь спектр педагогічних проблем. Дідро виступив з проектом державної системи народної освіти на засадах загального безкоштовного початкового навчання. Він прагнув забезпечити фактичну доступність школи, вважав за необхідне організувати матеріальну допомогу держави дітям бідняків (безкоштовні підручники та харчування в початковій школі, стипендії в середній та вищій школах).

⁹³ Статті из Энциклопедии Дидро и Д'Аламбера. – Режим доступа : <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/Encycl/enc-09.htm>

Дідро писав праці з філософії, політики, естетики, художні твори. Найбільш відомі з них – «Листи про сліпих на користь зрячим», діалоги «Сон Д'Аламбера», «Небіж Рамо»⁹⁴, романи «Черниця», «Жак-фаталіст і його хазяїн».

2.2.2.4. Жан-Жак Руссо

Філософ, письменник і композитор **Жан-Жак Руссо** (1712–1778) увійшов в історію французького Просвітництва як один з найпослідовніших і найпереконаніших борців за щастя народу. У своїх теоретичних творах він піддавав нищівній критиці не тільки всі сторони феодального ладу, але і ранні прояви цивілізації.

Перший твір **«Роздуми про науки та мистецтво»** Руссо написав у зв'язку з конкурсом, оголошеним Діжонською академією в 1749 р. У трактаті вперше в історії суспільної думки він виразно говорить про розбіжність між науково-технічним прогресом і станом людської моральності. Завдання просвітника, на його думку, полягає в утвердженні добродетності. Прикладом такого життя він вважав діяльність Сократа. Трактат приніс Руссо гучну славу. Згодом його ідеї виявляться в центрі дискусій щодо протиріч суспільного процесу. Публіцист налагодив зв'язки з Дідро і Д'Аламбером, написав низку статей з актуальних політичних, економічних, музичних та інших питань для «Енциклопедії...». У статті **«Про політичну економію»** (1755) висвітлюються соціально-економічні проблеми, зокрема, майнові відносини, державне управління, суспільне виховання.

Руссо виступав від імені найбіднішої частини суспільства. У трактаті **«Роздуми про походження і засади нерівності між людьми»** (1754), аналізуючи проблеми виникнення приватної власності й держави, зазначає: «Перший, хто, обгородивши ділянку землі, сказав: «Це моє!», а

⁹⁴ Див. Жиленко І. Р., с. 224.

тоді знайшов достатньо простодушних людей, здатних повірити у ці слова, був справжнім засновником громадянського суспільства. Від скількох злочинів, війн, убивств, від скількох поневірянь і жахів міг би врятувати рід людський той, хто крикнув би іншим, перевертаючи частокіл і засипавши рів: «Остережіться слухати цього облудника, ви загинете, якщо забудете, що плоди землі належать усім, а земля – нікому».

У праці *«Про суспільний договір»* (1762) Руссо розвиває ідею, відповідно до якої люди домовилися між собою заснувати державу для забезпечення суспільної безпеки й охорони волі громадян. Але держава перетворилося на орган придушення і гноблення людей. Публіцист намагається обґрунтувати риси ідеальної держави, викладає політичну програму революційного звучання. Трактат він починає словами: «Людина народилася вільною, а поза тим вона скрізь у кайданах». Руссо вважає найкращою формою правління республіку, головним принципом держави – суверенітет народу. Автор попереджає: «У справді вільній країні громадяни все роблять власними руками, а не грошима». Він має сумніви щодо здійсненності свого проекту ідеальної держави. У главі *«Про цензуру»* автор пише:

«Громадська думка є свого роду Закон, служителем якого виступає Цензор; він лише застосовує цей закон, за прикладом державця, до окремих випадків. <...> У всіх народів світу не сама природа, а їх погляди визначають, що їм любе. Виправте погляди людей, і їхні звичаї самі собою зробляться чистішими <...> Погляди народу породжуються його державним ладом. Хоча Закон і не встановлює звичаї, але саме законодавство викликає їх до життя: коли законодавство слабшає, звичаї вироджуються. Але тоді вирок цензорів вже не може зробити того, чого не зробила сила законів. Звідси виходить, що цензура може бути корисною для збереження моралі, але ніколи – для їх відновлення. Засновуйте Цензорів, поки закони в силі; як тільки вони втратили чинність – все безнадійно; ніщо, засноване

на законі, більше не має сили, коли її не мають більше самі закони»⁹⁵.

Руссо мав суперечливі погляди на систему виховання, театр, інтелектуальну освіту, за що неодноразово піддавався критиці своїми соратниками, зокрема Вольтером.

У 1756 р. Руссо виклав зміст великої праці Шарля де Сен П'єра «Міркування про вічний мир», піддавши критиці криваві грабіжницькі війни. Автор висловив своє прагнення до миру й порятунку людства від спустошливих воєн і до перетворення всіх народів у єдину дружню родину. Ця робота була опублікована посмертно, у 1781 р.

Руссо належить одна з найщиріших книг про себе – *«Сповідь»* (1765–1770), написана під впливом аналогічних мемуарів Августина, Данте, Абельяра, Петрарки.

«Я починаю нечувану річ, яка не матиме послідовників. Я хочу показати собі подібним людину в усій справдешності природи, і такою людиною буду я сам. Лише я знаю власне серце і знайомий з людською природою.

Я не схожий на тих, кого зустрічав, і смію думати, що відрізняюся від усіх людей, котрі живуть нині. Якщо я і не кращий за інших, то принаймні інакший. І на погане чи на добре вчинила природа, розбивши форму, в якій був я вилитий, можна буде міркувати, лише прочитавши ці рядки.

Хоч коли пролунала б сурма Страшного суду, я постанову перед Вищим Суддею з цією книгою в руці. І голосно скажу: «Ось усе, що я зробив, про що думав і чим був. Я однаково щиро розповів і про добрі свої справи, і про лихі. Я не приховав нічого поганого, не додав нічого хорошого, а як десь і підбавив словам меду, то лише заповнюючи прогалину, викликану забудькуватістю. Я мав за істину те, що мені такою й здавалося, а не очевидно брехню. Я показав себе таким, яким був – нікчемним і негідним, коли учиняв негідно, добрим, великодушним і високим, коли учиняв добре, я відкрив свою душу такою, якою її бачив Ти Сам. Тож збери навколо мене незліченний натовп подібних мені, о Всевітний, і хай вони вислухають мою сповідь, хай плачуть про мою негідність і червоніють за мої слабкості. Хай ко-

⁹⁵ Руссо Жан-Жак Об общественном договоре, или Принципы политического права. – Режим доступа : <http://www.lib.ru/FILOSOF/RUSSO/prawo.txt>.

жен з них так само щиро відкриє своє серце біля узніжжя Твого трону, і хай бодай один наважиться сказати Тобі: «Я кращий, ніж той чоловік»⁹⁶.

«Сповідь» є літературним документом, у якому по дано панораму життя XVIII ст. Це синтетичний жанр, у якому поєдналися риси автобіографії, мемуарів, роману, трактату. Суспільно-політичні погляди Руссо відіграли важливу роль у підготовці Великої французької революції 1789–1799 рр.

Таким чином, просвітницька журналістика Франції залишила яскраві зразки публіцистики Вольтера, Дідро, Руссо, Монтеск'є, а неперевершеним досягненням стало створення ними «Енциклопедії, або Тлумачного словника наук, мистецтв та ремесел».

2.3. Журналістика Просвітництва у Німеччині

Журналістика Німеччини XVIII ст. суттєво відрізнялася від англійської й французької. Значний вплив мала Тридцятирічна війна (1613–1648), яка стала національною бідою. Країна знаходилася у глибокій кризі: був занепад у всіх сферах життя, відсутність єдиного політичного, економічного та культурного центру, ізольованість німецьких князівств. Натомість у роздробленій країні існували культурні центри: Гамбург, Геттинген, Веймар та ін.

У Німеччині існувала сурава цензура, тому преса нічим особливо не відрізнялася. У 1715 р. було видано едикт у справах преси, який звертав увагу на вихід шкідливих книг. Лише за часів правління **Фрідріха II** (1740–1786) почала повільно відроджуватися національна свідомість німців, що певною мірою позначилося на розвитку періодичної преси, яка набула більш серйозного характеру, ніж раніше. Король вимагав, щоб «цікавим газетам не чинили

⁹⁶ Жан-Жак Руссо. Сповідь. – Режим доступу : <https://www.rulit.me/books/spovid-read-418772-1.html>.

перешкод». Перу самого Фрідріха II належить безліч статей і заміток, у яких він намагався схилити думку суспільства на користь своєї зовнішньої політики, тому виставляв у вигідному світі свої військові заходи.

Відомі сановники, також згідно з королівським наказом, нерідко писали статті для газет. Ці матеріали проглядав король і власноруч виправляв їх. Не задовольняючись таким станом речей, король наказував газетам друкувати інспіровані ним кореспонденції, що йшли нібито з провінції; їхнє завдання зводилася до того, щоб виправдати перед суспільством військові приготування короля через нібито «небезпеку, що насувається з боку австрійського уряду».

Берлінським газетам суворо наказувалося «не подавати виду, що кореспонденції офіційно інспіровані». Зберігаючи повне інкогніто, король під заголовком *«Листи очевидця»* докладно описував свої походи на шпальтах берлінських газет⁹⁷.

Згодом Фрідріх II зрозумів, що журналісти заважають здійсненню його мілітаристських намірів, тому запровадив суттєві заборони на вихід політичної преси. Г. Лессінг у листі батькові 1751 р. писав, що «берлінські політичні газети внаслідок цензури були беззмістовними й нецікавими»⁹⁸.

2.3.1. Німецькі газети

У 1712 р. у Гамбурзі з'явився новий тип газети, який пізніше назвуть *«Інтелігентний листок»* («Intelligenzblatt»). Газета вміщувала платні оголошення. Однак держава пильно контролювала ці публікації у пресі. Вони мали виходити тільки з дозволу влади. Лише австрійська *«Венська газета»* («Wiener Zeitung») мала монополію як на друкування політичних новин, так і комерційних об'яв.

⁹⁷ Саламон Л.

⁹⁸ Трыков В., с. 114.

У XVIII ст. деякі видання створювалися за імператорським указом, керувалися і контролювалися державою. У 1763 р. в Кельні виходить *«Імператорська поштова або відомча газета»* («Keiserliche Reichs-oder-Post-Amts-Zeitung»), яку в 1795 р. було перейменовано на *«Кельнську газету»* («Koelnische Zeitung»).

В історії преси цього періоду найбільш відомі прізвища німецьких видавців – Корн і Фосс.

За розпорядженням Фрідріха II, **Йоганн Корн** у Бреслау заснував *«Сілезьку газету»* («Schlesische Zeitung», 1741). Після його смерті власником газети став його син, **Вільгельм Корн** (1739–1806), який хотів зробити видання найзначнішим у Східній Європі. Однак йому це не вдалося: у 1801 р. тираж газети коливався між 1200 і 1300 прим.

Корн зробив спробу видавати й т. зв. *моральні журнали*, серед яких найвідомішим було видання *«Економічних новин»* («Oekonomische Nachrichten», 1773–1784). Видавець започаткував випуск періодики за інтересами, заснувавши *«Газету політики та літератури»* («Gazette politique et litteraire», 1775), однак і тут його чекала невдача. У тому ж році Корн почав друкувати *«Новий тижневий листок для спраглих знань читачів»* («Neues Wo-chenblatt fuer wisbegierige Leser»), а також *«Загальну сілезьку бібліотеку»* («Allgemeine Schlesische Bibliothek»), яка проіснувала три роки.

Вчені підраховували, що усього видавництво Корна з 1776 по 1790 рр. випускало 41 журнал, у т. ч. 6 науково-популярних, по 4 історичних, літературознавчих і природничо-наукових, по 3 економічних і воєнних, 11 розважальних. Їхній обсяг нараховував від 40 до 200 сторінок.

У Берліні з 1722 р. щомісячно виходила *«Берлінська привілейована газета»* («Berlinische Priveligierte Zeitung», 1704), заснована **Й. Рюдігером**. У 1751 р. її купив **Крістіан Фосс** (1724–1795), і до 1935 р. вона виходила під назвою

«Газета Фосса» («Vossische Zeitung»). У народі її називали «тітонька Фосс».

Протягом чотирьох років у газеті вів рубрику *«Про вчені речі»* **Г. Лессінг**, публікуючи наукові та літературні твори, в результаті чого покращився рівень змісту всього літературного відділу. Обговорення книг становило основний зміст «вчених статей», які поступово від переказу сюжетів перетворилися на серйозні аргументовані рецензії. Тут були надруковані рецензії Лессінга на праці Вольтера, Монтеск'є, Руссо, Дідро. Рецензії книг у «Газеті Фосса» не торкалися політики короля – навпаки, викликали прихильність з його боку. До того ж під цією рубрикою писали про книги, що продавалися у крамниці Фосса. У критичних виступах, крім питань літератури, Лессінг порушував найважливіші соціальні, філософсько-історичні та моральні проблеми, пропагував вчення англійських і французьких просвітників, здебільшого поділяючи їхні погляди.

Видавець Фосс мав великий вплив на структуру газети. Через 10 років після заснування її номер мав такий вигляд: інформація розміщувалася в чіткій послідовності, шрифт був зручний для читання, під заголовками матеріалів містилися майстерні зображення пруських символів. Актуальний політичний матеріал займав основне місце на першій смузї, потім розміщували новини: місцеві, німецькі, зарубіжні. Завершували номер «вчені статті» й оголошення. З початком Семирічної війни посилювався тиск цензури. Королівські радники примушували пресу публікувати складені ними, а часом і самим королем повідомлення про хід війни. На противагу безбарвним політичним новинам Фосс увів рубрику *«Різні новини»*, де вміщував побутові історії, але рада у справах преси її заборонила.

Відомості про політичну пресу дає *Людвіг Саламон*:

«В XVIII в. внешнее и внутреннее развитие германской политической прессы сделало лишь весьма скромные успехи. Наибольший интерес вызывали берлинские газеты, на которых

не мог не отразиться бодрый и предприимчивый дух молодой Пруссии. После того как в продолжение первых двух десятилетий единственным политическим органом была одинокая и незначительная «*Berlinische ordinäre Zeitung*» книготорговца **Иоганна Лоренца**, в 1721 г. его собратом по профессии, **Иоганном Рюдигером**, была основана «*Berlinische Privilegierte Zeitung*», которая впоследствии, с переменой владельца, преобразовалась в «*Vossische Zeitung*». В 1710 г. появились «*Berlinische Nachrichten von Staats und Gelehrtensachen*», основанные **Амброзио Гауде** и выходившие с 1748 г. под названием «*Spenerische Zeitung*».

В провинции пользовалась особым успехом «*Magdeburgische Zeitung*», приобретенная в 1730 г. **Фабером**, «*Schlesische Zeitung*», основанная в 1742 г. в Бреславле **И.И.Корном**, нынешняя «*Königsberger Hartungsche Zeitung*», в то время называвшаяся «*Königliche Preussisch-Staats-Krieg und Friedenszeitung*» и с 1751 г. Составляющая собственность фамилии Гартунгов. Благодаря своим торговым и политическим корреспонденциям, широкое распространение получил «*Hamburgische Unparteiische Korrespondent*». Он составляет продолжение «*Schifbeeker Post-horn*», еженедельной газеты, основанной в 1710 г. в голыштинской деревушке Шифбек близ Гамбурга. В 1731 г. редакция его была переведена в Гамбург, где под умелым руководством опытных редакторов, в лучах «высочайше дарованной свободы», газета завоевала себе всеобщие симпатии; она выходила чуть ли не в 30 000 экземплярах ежедневно.

В Вандсбеке, недалеко от Гамбурга, с 1771 по 1775 г. издавался под редакцией писателя **Матфея Клаудиуса** «*Wandsbecker Bothe*», в котором были напечатаны его известные народные чтения, вышедшие впоследствии отдельным сборником под заглавием «*Werke des Wandsbecker Bothen*» и имевшие весьма продолжительный успех. <...> В Кельне, Эрлангене, Готе и Клеве уже долгое время выходили французские издания. Особенно замечателен кельнский листок «*Gazette de Cologue*». Основанный в 1734 г. талантливым и высокообразованным **Иоганном Родериком**, который, будучи ярым приверженцем Австрии, во время шлезвигских войн наделал немало хлопот Фридриху II, печатая всегда лишь те сообщения, которые так или иначе вредили делу прусского короля.

<...> На юге и юго-востоке Германии развитие журнализма в XVIII в. подвигалось вперед черепашью шагом. В 1785 г. в

Штутгарте возник «Schwäbische Mercur», основанный **Христианом Готфридом**, но крупную роль он стал играть лишь в XIX столетии. В Аугсбурге выходили: основанная еще в 1690 г. протестантская «Augsburgische Ordinari-Zeitung», ныне «Augsburger Abendzeitung», и получившая привилегию от императора католическая «Augsburgische Ordinari-Post-Zeitung», ныне «Augsburger Postzeitung», но обе газеты были столь бедны содержанием и располагали столь незначительным идейным багажом, что долгое время служили лишь мишенью для насмешек и издевательств современников. В баварской столице за рассматриваемый период не возникало ни одного сколько-нибудь значительного издания. В Вене, после того как в продолжение нескольких десятилетий имперская столица оставалась без газет, в 1703 г. появились одновременно «Posttägliches Mercurius» и «Wienerisches Diarium», выходившие до 1724 г. порознь и соединившиеся в этом году в официальный правительственный орган, существующий и поныне. С 1780 г. он принял название «Wiener Zeitung»⁹⁹.

2.3.2. Літературні й «моральні» видання

На поч. XVIII ст. виникають перші літературні газети і журнали. У 1715 р. у Лейпцизі з'явилася тижнева **«Нова газета про наукові предмети»** («Neue zeitung von gelehrten sachen»), у якій висвітлювалися новини наукового й літературного життя країни. Її послідовницею стали **«Франкфуртські вчені відомості»** («Frankfurter gelehrte Anzeiger», 1736–1790), серед працівників якої у 1773 р. був Гете.

Столицею журнальної періодики був Франкфурт-на-Майні. З 1713 до 1761 рр. видавалося 178 журналів.

«Первый «моральный еженедельник» «Der Vernuntler» возник в 1713 г., в Гамбурге в 1718 г. вышел «Die lustige Fatna», успех которого вызвал значительное оживление этого рода литературы. После всестороннего освещения недостатков воспитания юношества, «первой и главнейшей причины современной неурядицы», и детального обсуждения необходимых реформ, как выразился один из тогдашних журналов, – журналы сосредоточивали свое внимание на взрослом поколении, бичуя его

⁹⁹ Саламон Л.

тщеславие, любовь к роскоши, невежество и тщательно вскрывая все его заблуждения и промахи. Наиболее содержательными из этих еженедельников следует признать: «Die Discourse der Mahlern», издававшийся **Бидмером** и **Прейтінгером** в Цюрихе в 1721–1723 гг., «Der Patriot», лейб-орган кружка писателей, выходивший в 1724–1726 гг. в Гамбурге, «Die vernünftigen Tadleri-nen» под редакцией **Готшеда**, выходивший в 1725–1726 гг., «Der Mann ohne Vorurteil» **Иосифа фон Зоннефельса** (Вена, 1765–1767) и «Berlinische Monatsschrift» **Гедике** и **Бистера** (Берлин, 1783–1811), имевший 58 выпусков и замыкающий собою длинную вереницу этих изданий. В начале своего существования «*моральные еженедельники*» принесли немало пользы делу просвещения, но впоследствии они сильно понизили тон и совершенно закоснели в апатичной вялости и рутине»¹⁰⁰.

У 90-ті роки **Шиллер** заснував журнал «*Ори*» («Choren») – прямий натяк «оновити приголомшені громом політичних подій уми більш високими загальнолюдськими ідеалами». Його підтримав **Гете**, який у 1798–1800 рр. з метою «перенестися з непривабливої дійсності в піднесене царство поезії» видавав журнал «*Пронілей*». Однак жоден з видань не мав успіху. Подібну долю розділив і художній журнал «*Атенаум*» («Athenaum», 1798–1800) **братів Шлегелів**. Натомість «*Загальна літературна газета*» («Allgemeine Literarische Zeitung», 1785–1849) **Шютце** здобула неабияку популярність, як і заснований у Веймарі **Бертцхом** у 1787 р. «*Журнал люкса і моди*» («Journal des Luxus und der Mode»).

Просвітницька журналістика Німеччини представлена такими виданнями: «*Розумник*» («Der Vernunfter», 1713–1714), «*Веселий поголос*» («Die lustige Fama», 1718), «*Бесіди живописців*» («Discourse des Mahlern», 1721–1723) видавців **Бодмера** і **Брейтінгера** і виступаючими проти них журналами **Готшеда** «*Чесна людина*» («Der Bidermann», 1728–1729), «*Вільнодумець*» («Der Freigeist», 1745), «*Інохо-*

¹⁰⁰ Там само.

ндрик» («Der Hypochondrist», 1762). Зразками для останніх слугували тижневики Стіля й Адіссона¹⁰¹.

На початку свого існування «моральні» видання виступали з позицій шанувальників епохи Просвітництва, проте з часом вони знизили свою активність. Німецька журналістика перейшла від розглядів сімейних чвар і проблем конфлікту поколінь до питань загальнолюдського розвитку. Інтереси суспільства зосередилися на літературі, передусім англійській і французькій.

Майже уся німецька журналістика розділилася на два вороже налаштованих табори. У 1741 р. протистояння було підкріплене двома профранцузькими виданнями: «*Веселощами духу і життя*» («Belustigen des Verstandes und Wites»), що виходили у Лейпцизі, і «*Зібранням критичних нотаток щодо поліпшення думок та жартів*» («Sammlung kritischer Schriften zur Verbesserung des Urteils und des Wites»), яке друкувалося у Цюриху, а потім стало підтримувати англійців.

Для примирення ворогуючих сторін група незалежних літераторів заснувала журнал «*Нові замітки для користі розуму та забави*» («Neue Beiträege zum Vergnuegen des Verstandes und Wites» 1744–1759), який часто називають за місцем видання – «*Бременські нотатки*» («Bremer Beiträege»). До числа його співробітників належали відомі письменники і поети, які входили до руху «Буря і натиск»: **Й. Шлегель**, **Х.Ф. Геллерт** (1715–1769), **Ф. Клопшток** (1724–1803) та ін.

Літературна полеміка не привела до вирішення суперечливих питань, однак підвищила суспільний інтерес до літератури. Наслідком цього став перший великий німецький журнал «*Бібліотека художніх наук і вільних мистецтв*» («Bibliothek der schoenen Wissenschaft und der freien Kunste», 1765–1793), який видавав берлінський автор

¹⁰¹ Беспалова А. Г.

Крістоф Ніколаї (1733–1811). Крім белетристики, у журналі друкувалися матеріали про живопис, архітектуру і музику, рецензії на усі актуальні твори німецької преси. У 1766–1774 рр. серед рецензентів був **Гердер**. Усього було відрецензовано бл. 80 тис. видань з різних галузей знань. Та, незважаючи на таке розмаїття, журнал не мав значного впливу.

В останній третині XVIII ст. суспільне життя Німеччини значно змінилося. Під впливом французького Просвітництва і визвольної війни у Північній Америці, крім літературних журналів, стали виходити й політичні, які незабаром зайняли провідне місце.

Показовим у цьому плані є журнал *«Німецький Меркурій»* («Deutscher Merkur», 1773–1810), заснований у Веймарі письменником-журналістом **Х. М. Віландом** (1733–1813). На сторінках видання були опубліковані кращі його твори. У *«Розмовах віч-на-віч»* Віланд першим з європейських публіцистів висловив припущення, що французька революція може закінчитися монархією, і назвав ім'я Наполеона Бонапарта. «Німецький Меркурій», який вміщував багато матеріалів інших публіцистів на теми політики, був улюбленим виданням освіченої публіки ще й тому, що став на бік французької революції¹⁰².

«На страницах этого журнала появились два лучших произведения Виланда: «Oberon» и «Die Abderiten», благодаря которым журнал был принят весьма благосклонно читающей публикой. Когда же вслед за этим он с большим энтузиазмом объявил себя сторонником освободительных идей французской революции, он сразу же сделался любимым изданием всего образованного общества. Но сентябрьские убийства и казни Людовика XVI заставили «Merkur'a» изменить свое отношение к французским делам; он объявил генерала Бонапарта единственным человеком, способным вывести страну из ее хаотического

¹⁰² Гроссман Г. Периодическая печать в Германии // История печати. Т. 2. – Режим доступа : http://evartist.narod.ru/text2/34_3.htm.

состояния. Последствия блестяще оправдали это предсказание Виланда»¹⁰³.

Популярністю користувалися й журнали *«Хронологія»* («Chronologen») і *«Підприємець»* («Untemehmer») **Венгерлінга**. У Геттингені публіцист **Август Шлецер** (1735–1809) видавав перший політичний журнал Німеччини *«Державні відомості»* («Staatsanzeigen», 1783–1794) – найцікавіше видання тих років.

У журналі вперше була висловлена думка про те, що воля державця має здійснюватися відповідно до волі народу, що права людини, свобода і рівність вищі за інтереси держави і окремого правителя.

2.3.3. Діяльність німецьких просвітників

Характерна риса німецького Просвітництва – компроміс між знанням і вірою, наукою й релігією. Важливу роль у розвитку німецького Просвітництва відіграли видатні люди епохи: філософ І. Кант, поет і мислитель Й. Гете, поет Й. Шиллер, філософ і письменник Й. Гердер, митці й публіцисти К. Шубарт і Г. Лессінг. Вони тяжіли до висвітлення питань естетики, філософії мови, історії, боролися за права людини і філософію, що спирається на розум. Просвітники утверджували тенденцію до реабілітації людської чуттєвості, поєднуючи з цим поняттям ідеал громадянської пристрасті. Вони вперше протиставили літературу, театр, музику традиційно панівному образотворчому мистецтву, розглядаючи їх як жанри динамічного мистецтва.

Іммануїл Кант (1724–1804) постійно співпрацював з періодичною пресою. Він зацікавлено ставився до публіцистики, про що свідчить стаття *«Що таке Просвітництво»* (1784). Приводом до її написання стало висловлювання Фрідріха II: «Міркуйте скільки вам завгодно і як вам завгодно, але слухайтеся!». Кант іронізує, що такі слова

¹⁰³ Саламон Л.

могла дозволити собі лише освічена людина, яка не боїться привидів і завжди має при собі численну дисципліновану армію для відновлення громадського порядку. А далі викладає свій погляд на суть питання. Треба користуватися хоча б свободою висловлення думки. Він пише:

«Громадянин держави, і то з дозволу самого державця, повинен мати право відкрито висловлювати свою думку про те, які з розпоряджень здаються йому несправедливими по відношенню до суспільства... Свобода друкованого слова є єдиний палладіум прав народу. Свобода, здатна забезпечити «суспільне застосування розуму» через виступи у пресі, які дають можливість звернення до всієї громади чи, принаймні, до освіченої її частини».

2.3.3.1. Годгольд Лессінг

Провідний представник Просвітництва **Годгольд Лессінг** (1729–1781) у філософському творі *«Виховання людського роду»* обґрунтовує думку, що з часом релігія поступиться місцем просвітницькому розумові. Лессінг був письменником, критиком, перекладачем, дописувачем *«Фоссової газети»*. У його байках міститься сатира на Німеччину («Дарунок фей»), звучить захист гідності простої людини («Шаховий кінь»), розвінчується міф про всемогутність можновладців («Войовничий вовк»).

Байка *«Осел і вовк»* містить критику суспільства:

Осел зустрівся голодному вовку.

– Пожалій мене, – сказав він, тремтячи всім тілом, – адже я бідна, хвора тварина. Подивися тільки, який шип стирчить у мене в носі.

– Справді, мені шкода тебе, – відповів вовк, – і моя совість зобов’язує мене звільнити тебе від цих страждань.

Ледве він промовив останнє слово, як осла розірвали на шматки.

У 1760 р. Лессінга було обрано членом-кореспондентом Берлінської Академії наук. Понад чотири роки він перебував на посаді секретаря при губернаторі Сілезії.

Наслідком поглиблених студій в царині теорії й історії мистецтва, яким були присвячені ці роки, став трактат *«Лаокоон, або Про межі малярства та поезії»* (1766). Твір був тісно пов'язаний з боротьбою за нові шляхи розвитку Німеччини та її мистецтва. Саме пошуком нових шляхів мистецтва продиктована полеміка Лессінга на сторінках трактату з концепцією *Й. Й. Вінкельмана*, котрий вважав наявність ефекту спокою найважливішою ознакою краси. Лессінг виступив прибічником рішучих дій як у житті, так і у творах мистецтва: «Герої на сцені повинні виявляти свої почуття, виражати відкрито свої страждання і не перешкоджати вияву природних нахилів».

Переїхавши у 1767 р. до Гамбургу, Лессінг сподівався втілити свою мрію про національний театр. Він організував один за одним низку театральних журналів, за допомогою яких намагався оновити репертуар театру, реформувати панівні принципи драматургії. Так вийшли друком *«Матеріали до історії та критичної оцінки театру»* (1750), додатком до них стала *«Театральна бібліотека»* (1754–1758).

Питання драматургії займають помітне місце у третьому з журналів *«Листи про нову німецьку літературу»* (1759–1760), зміст якого мав більш універсальний характер. Відомим був 17-й «Літературний лист», у якому видавець писав про «великого трагічного поета» Шекспіра, драматургія якого – «повнокровна і мужня». Найближчою за духом до шекспірівських драм Лессінг вважав німецьку народну легенду про доктора Фауста, а сцену з власного «Фауста» вмістив у згаданому творі.

Вершиною у розвитку естетики драми і театру став театральний журнал, відомий під назвою *«Гамбурзька драматургія»* («Hamburgische Dramaturgie», 1767–1769). Беручись за видання журналу, Лессінг ставив перед собою завдання знайомити публіку з п'єсами поточного репертуару,

мав на меті їх критичний огляд та аналіз гри акторів. Перший випуск вийшов 1 травня 1767 р., а наступні з'являлися регулярно щовівторка і щоп'ятниці.

«Лессинг виступав за создание национального театра и писал, что его журнал «будет критическим перечнем всех пьес, которые будут ставиться на сцене, и будет следить за каждым шагом, который будет совершать на этом поприще искусство поэта и актера <...> Если хотят развить вкус у человека, наделенного здравым смыслом, то нужно только объяснить, почему ему что-нибудь не понравилось». Задачей журнала стало формирование театрального вкуса нации, и хотя издание просуществовало всего два года (1767–1768), ему было суждено выйти за рамки простого журнала. «Гамбургская драматургия» стала крупнейшим памятником эстетической мысли немецкого Просвещения»¹⁰⁴.

Надалі зберегти регулярність випусків виявилось неможливим. У повному вигляді «Гамбурзька драматургія» побачила світ навесні 1769 р. У ній Лессінг проаналізував п'єси, які йшли на сцені театру впродовж 52 вечорів: від 22 квітня до 28 липня 1767 р.

Аналіз пізніших постановок не увійшов до твору. На останніх сторінках він гірко зауважував про крах задуму створити національний театр: «Спало на думку наївне бажання заснувати для німців національний театр, тоді як ми, німці, ще й не нація». Автор обґрунтовує точку зору на театр як на трибуну просвітницьких ідей.

Зразком мистецтва, близького до природи, був для Лессінга Шекспір, ім'я якого, як і в попередніх творах, неоднократно зустрічається у «Гамбурзькій драматургії».

2.3.3.2. Йоган Гердер

Глибоких гуманістичних роздумів сповнена творчість письменника й перекладача **Йогана Гердера** (1739–1791). У 1769 р. він вирушив у подорож, під час якої відвідав багато міст Європи. Оригінальна просвітницька програма була

¹⁰⁴ Беспалова А. Г.

окреслена у *«Щоденнику моєї подорожі в 1769 році»*, у якій автор, зокрема, пророкував Україні велике майбутнє:

«Взагалі, що за вигляд відкривається на простори Північного Заходу, якщо його колись відвідає дух культури! Україна стане колись новою Грецією: прекрасне небо цього народу, весела вдача, музичний хист, родюча земля та ін., колись прокинуться: так із багатьох диких племен, якими також були колись греки, постане культурна нація і її межі простягнуться до Чорного моря, а звідти на весь світ»¹⁰⁵.

Тамара Гундорова звертає увагу на значення його творчості:

«У відомому щоденнику з мандрів 1769 року Гердер занотував, що нову силу, спроможну принести духовне відродження Європі як центру світової історії, він бачить на Сході і Півдні. Відтак у своїх «політичних мріяннях, нав'язаних морем», Гердер наголосив на особливій ролі в майбутньому окултурених народів Європи, зокрема й України. «Яким видовищем будуть усі ці місця, якщо поглянути на них із Півночі і Заходу, коли на них зійде нарешті дух культури! – захоплюється він. – З багатьох малих диких народів, якими були колись і греки, виникне цивілізована нація. Її кордони простягатимуться до Чорного моря і звідти по всьому світу. Угорщина, всі ці народи, частина Польщі і Росія стануть співпричетними до цієї нової культури. Яке насіння міститься в душі тамтешніх народів, спроможне дати їм міфологію, поезію, живу культуру?»¹⁰⁶.

У 1776 р. Гердер їде до Веймара, де стає одним із натхненників руху «штурмерів». Він відмовляється від раціоналістичної програми Просвітництва, проголошеної Лессінгом, підкреслюючи важливу роль чуттєвості в житті людини. У праці *«Ідеї до філософії історії людства»* (1784–1791) Гердер пише про гуманізм, при цьому виходить з того, що вся історія народів – це школа змагання у досягненні гуманності, що божество допомагає нам тільки через нашу старанність, розум і власні сили.

¹⁰⁵ Гердер И. Г. Дневник моего путешествия в 1769 году // Избр. сочинения. М.–Л., 1959.

¹⁰⁶ Гундорова Т. Висока культура і популярна культура: слов'янський контекст // Слово і Час, 2008. № 9, с. 57.

«На думку Гердера, чим ближче до природи стоїть народ, тим вища і цінніша його пісня. Таким народом він вважав українців і всіх слов'ян, у зверненні до яких Гердер закликає боротися за самобутність, звільнитися від ланцюгів рабства – «і ви зможете користуватися вашими прекрасними землями від Адріатичного моря до Карпатських гір, від Дону до Мульди, справляти на них ваші стародавні свята мирної праці і торгу» («Ідеї до історії людства»). Про минуле слов'ян і місце їх у європейському світі Гердер висловлюється кілька разів і висуває т. зв. концепцію «голубиноного народу», яку сприйняли й інші вчені, зокрема Коллар. У книжці «Ідеї філософії історії людства» (ч. I, кн. XVI, розділ IV) Гердер охарактеризував слов'ян як народ гуманний, гостинний, мирний і волелюбний, противник усякого насильства, як схильного до мистецтва, музики, співу, а українській пісні і думі пророкував великий успіх. Це особливо сприяло зростанню інтересу європейських народів до творчості народу України. Поза слов'янським світом українська народна поезія найбільше зацікавлення викликала в Німеччині, Австрії, де перші переклади з'явилися ще у XVIII ст.»¹⁰⁷.

2.3.3.3. *Християн Шубарт*

Першим найбільшим публіцистом в історії німецької преси є **Християн Шубарт** (1739–1791), журналіст, музикант, поет. Втративши роботу капельмейстера, у 1773 р. в Аугсбурзі він заснував журнал *«Німецька хроніка»* («*Deutsche Chronik*», 1774–1777), у якому виявилася позиція сміливого просвітника. Шубарт був майже єдиним автором журналу. Він викривав жорстокість і бездарність деяких монархів, розбещеність аристократії, пропагував ідеали Просвітництва. Журнал користувався популярністю. У 1777 р. після іронічної нотатки про стосунки герцога вюртембергського Карла Євгенія з Франціскою фон Хонхенхайм Шубарт був ув'язнений «з метою перевиховання».

«Он неоднократно жалуется на цензурные притеснения и на угрозу для личной безопасности честного журналиста-патриота, обличающего власть имущих, князей и их фаворитов. Он пере-

¹⁰⁷ Гердер Йоганн Готфрід – німецький філософ і батько-засновник історії культури. *Культура*. – Режим доступу : <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/culture/12038/>.

числяет имена немецких монархов, торгующих солдатами, и указывает размер денежных «субсидий», полученных ими за свой живой товар. Он говорит о бесправии простых людей, честных и трудолюбивых бюргеров, но в особенности о тяжелом положении крепостного крестьянина. Он собирает сведения о народных восстаниях – в Чехии, во Франции; его интересует и личность Пугачева, хотя он имеет о нем превратное представление, основанное на официальных источниках. Он жалуется на бесчеловечное обращение с неграми в странах, называющих себя «христианскими», – в Англии и ее колониях; он выступает как поборник гражданского равноправия евреев. Его внимание привлекает американская революция, борьба восставших колоний за свободу и независимость. Республиканская Америка представляется ему «краем свободы», как, впрочем, и патриархальная крестьянская Швейцария, которую он идеализирует подобно всем передовым людям Германии XVIII века. Он оплакивает политическую разорванность Германии, в которой существуют только саксонцы, баварцы, ганноверцы, но нет единой немецкой нации. Он старается укрепить немецкое национальное сознание патриотическими воспоминаниями о славном историческом прошлом, народной силе, свободе и самобытности, в которых он видит залог возрождения своей родины. <...> Шубарт оказался прав, когда незадолго до своего ареста предупреждал своих собратьев по перу: «Братья писатели, остерегайтесь задевать венценосцев! Их короны насыщены электричеством и мечут молнии, стоит только к ним прикоснуться»¹⁰⁸.

І тільки через десять років, завдяки тиску громадської думки, герцог був змушений звільнити публіциста. Спокутуючи свою вину, влада запропонувала Шубарту посаду директора театру в Штутгарті, де він відкрив нову газету – «*Вітчизняна хроніка*», що виходила з такими ж гострими статтями й проіснувала до смерті видавця.

«Несмотря на жесткую цензуру, Шубарт в стихах, статьях и коротких заметках продолжал пропагандировать взгляды радикального просветительства, в 1789 восторженно приветствовал начало Великой Французской революции. На страницах своих

¹⁰⁸ Жирмунский В. М. Кристиан-Фридрих-Даниель Шубарт // Немецкие демократы XVIII века. – Режим доступа: <http://lit-prosv.niv.ru/lit-prosv/articles-ger/zhirmunskij-kristian-fridrih-daniel-shubart.htm>.

газет Шубарт розповідав про нищету, невежество в німецьких землях, управляємих своєкористними князями, розоблачав їх антинаціональну політику, висмеював косність і трусость бюргерства. Шубарт уважливо слідив за подіями Війни за незалежність в США (1775–83). Широко освітлюючи хроніку німецької літературної життя, Шубарт друкував і власні ліричні вірші, пісні, політичні басні, епіграми, короткі фельєтони; він – один з перших в німецькій літературі майстрів «маленьких» сатиричних жанрів»¹⁰⁹.

Отже, журналістика німецького Просвітництва позначена перш за все культурно-мистецького виданнями, однак не останню роль відігравала й політична преса.

Запитання. Завдання

1. У чому особливості журналістики Просвітництва у країнах Західної Європи?
2. Напишіть есе: *«Сатиричні видання Стіля й Аддісона та їх вплив на світову пресу»*.
3. Розкрийте зміст терміна «персональний журналізм» на прикладі видань Д. Дефо і Д. Свіфта.
4. Обґрунтуйте вислів «журналістика – це четверта влада».
5. Прокоментуйте слова Монтеск'є: *«Треба багато вчитися, щоб знати хоч трохи»*.
6. Напишіть есе про публіцистичну творчість Вольтера.
7. Обґрунтуйте думку: чи можна вважати «Гамбургську драматургію» повноцінним журналом?
8. Розкажіть про особливості журналів Німеччини.

¹⁰⁹ Лепко В. Е. Шубарт, Христиан Фридрих Даниель // Краткая литературная энциклопедия. М.: Сов. энцикл. – Режим доступа : http://az.lib.ru/s/shubart_k_f/text_1975_about.shtml.

3. ЖУРНАЛІСТИКА НА АМЕРИКАНСЬКОМУ КОНТИНЕНТІ

3.1. Перші свідчення про Америку

Першими підкорювачами Америки були не англійці, іспанці чи французи. Найдавніші згадки про освоєння континенту містяться у скандинавських джерелах – ісландських сагах – *«Сага про Еріка Рудого»*, *«Сага про Виноградну країну»*, *«Сага про гренландців»*, *«Сага про Вінланда»*. Остання розповідає про заснування поселення у першому десятилітті XI ст. на північно-східному узбережжі Америки вікінгом **Лейфом Еріксоном**. Це сталося майже за 400 років до того, як відбулося наступне зафіксоване відкриття Нового Світу європейцями¹¹⁰.

Ранні жанри часів освоєння Америки: *щоденники, подорожні нотатки, листи, корабельні журнали і звіти*.

Перші загальновідомі контакти населення Америки з рештою світу починаються зі знаменитої експедиції італійця **Христофора Колумба** (1451–1506), спорядженого в дорогу іспанськими володарями Фердинандом та Ізабеллою.

«Один из самых знаменитых дневников – *«Судовой журнал Христофора Колумба»* (1492–1493). В нем подробно, по дням, описываются события, происходящие с первооткрывателями: сколько лиг прошли корабли за сутки, какое настроение царит в команде, если ли признаки приближения землетрясения, каких морских животных и птиц видели моряки, какая установилась погода, спокойно ли море и т.д. После открытия первых американских островов журнал начинает изобиловать описаниями жизни туземцев, их привычек, манеры поведения»¹¹¹.

¹¹⁰ Кэтрин ван Спэнкерен. Краткая история американской литературы. – Режим доступа : <http://american-lit.niv.ru/american-lit/kettrin-van-spenkeren-usa/literatura-dokolumbovoj-ameriki.htm>.

¹¹¹ Колезев Д. Е. Эволюция дневника: от судебного журнала Колумба до современных блогов // Журналистика и массовые коммуникации. 2010. – Режим доступа : <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/18826/1/iurp-2010-81-17.pdf>.

Щоденники Колумба, включені у його *«Послання про відкриття Нового Світу»* (1493), відтворюють драматизм подорожі. Колумб описує охоплених жахом членів команди, які боялися морських чудовиськ і думали, що корабель може випасти за край землі; хвилювання, що загрожували перерости в заколот і як йому доводилося фальшувати записи, аби команда не дізналася, що вони знаходяться так далеко від своїх берегів, як ніхто ще доти не бував; про обриси землі на обрії, коли корабель наближався до Америки¹¹².

«Воскресенье, 28 день октября. Отсюда адмирал пошел, следуя на юго-юго-запад, к острову Куба, – к наиболее близкой земле и вступил в устье одной очень красивой реки, не встретив здесь ни мелей, ни других препятствий. Везде у берега были значительные глубины, и даже у самой земли дно было чисто. Ширина горловин у входа в устье реки 12 локтей – достаточная для прохода кораблей при противном ветре. Якоря, по словам адмирала, были брошены на расстоянии выстрела из ломбарды от места впадения реки в море. <...> Адмирал говорит, что ничего прекраснее этого острова его глаза еще никогда не видели: много здесь хороших бухт и глубоких рек, и так спокойно море, что кажется будто никогда оно не волнуется у этих берегов: и действительно, трава на побережье росла почти до самой воды, чего не случается, если море бурное. Впрочем, до сих пор ничто еще не могло доказать, что у этих берегов море может быть бурным. Он говорит, что остров пересечен очень красивыми горными цепями: они не очень длинны, но высоки, а все прочие земли так же высоки, как Сицилия. На острове, как это можно было понять из бесед с индейцами, которых адмирал взял на острове Гуанакани, много источников и рек. Индейцы объяснили ему знаками, что здесь протекает десять больших рек и что обойти остров на каноэ нельзя и за двадцать дней.

Когда адмирал приближался на кораблях к земле, в открытое море вышли два челнока, или каноэ. Но эти каноэ пустились наутек, когда сидевшие в них индейцы заметили, что корабли входят в устье реки, чтобы обследовать дно и выбрать место якорной стоянки.

¹¹² Там само.

Индейцы, [взятые на Гуанакани], говорили, что на острове [Жубе] есть золотые копи и жемчуг, и когда адмирал увидел место, подходящее для ловли жемчуга, и раковины, которые считаются приметой жемчуга, он [предположил], что сюда приходили корабли великого хана и при, этом большие, и что от этого острова до материка должно быть 10 дней пути. Адмирал дал и бухте и реке имя Сан-Сальвадор»¹¹³.

Уродженец Флоренції **Америго Веспуччі** (1454–1512) найнявся на судно, що відпливало у відкриті Колумбом «Індії». Під час першої подорожі він відвідав узбережжя нинішнього Гондурасу та Коста-Ріки й наніс їх на карту. Після цього здійснив ще кілька подорожей, найзначніша з яких привела його до берегів далекої Патагонії. Описи мандрівок були видані у Флоренції під назвою «*Листи Америго Веспуччі щодо островів, знову відкритих під час його чотирьох подорожей*» (1505).

«При благоприятном течении в четырнадцатый день мая 1501 года отплыли мы <...> из Лиссабона с тремя кораблями по направлению к югу для открытия новых стран и в продолжение двадцати месяцев все время плыли в этом направлении. <...> Там (у Зеленого Мыса), вновь собрав силы и сосредоточив ресурсы нашей экспедиции, мы подняли якоря и раскрыли паруса ветрам. Мы держали наш путь в сторону Антарктики, устремляясь немного на запад, через обширнейший океан, в направлении ветра, который называется вультурном. И от дня, когда мы отплыли от упомянутого мыса, мы шли в продолжение двух месяцев и трех дней, прежде нежели открылась нам какая-то земля. В просторах этого моря, которое мы прошли, мы претерпели как опасности кораблекрушения, так и тяготы нашего существования. Мы трудились с величайшим душевным напряжением, по решительному мнению тех, которые отлично, на опыте многих предприятий представляли себе, что значит искать неизвестное, исследовать неведомое. И чтобы ты в одном слове все понял, знай, что из шестидесяти семи дней, в течение которых мы непрерывно плыли, сорок четыре дня были заполнены дождями, громами и молниями. Было так темно, что мы не видели

¹¹³ Христофор Колумб. Дневник первого путешествия // Восточная литература. – Режим доступа : <http://www.vostlit.info/Texts/rus10/Kolumb/text1.phtml?id=718>.

ни солнца днем, ни ясного неба ночью. Это было причиной того, что нас охватил такой страх, что мы потеряли уже всякую надежду на жизнь. И среди этих морских бурь высокому небу было угодно открыть нам землю, новые страны и неведомый мир. При лицемерии всего этого мы исполнились такой радости, которую каждый может понять, когда представит себе, что происходит с теми, к кому после различных несчастий и превратностей судьбы приходит спасение»¹¹⁴.

Яскраве зображення відкритих земель відразу ж розлетілося Європою як надзвичайно захоплюючий *подорожній нарис*. Твір був перекладений німецькою й латинською і витримав 11 видань. Не дивно, що, коли через два роки вийшла знаменита карта *«Вступ у космографію»*, її автор, **Мартін Вальдземюллер**, позначив щойно відкриту частину світу ім'ям Америго.

«В г. Сен-Дье, в Лотарингии, в начале XVI в. возник географический кружок, в который входило несколько молодых ученых. Один из них – *Мартин Вальдземюллер* – написал небольшое сочинение «Введение в космографию», изданное в 1507 г. вместе с двумя письмами Веспуччи (в латинском переводе). В этой книжке впервые встречается название Америка. Указав, что древние делили обитаемую землю на три части – Европу, Азию и Африку, которые «получили свои названия от женщин», Вальдземюллер писал: «Но теперь... открыта четвертая часть Америго Веспуччи... и я не вижу, почему, кто и по какому праву мог бы запретить назвать эту часть света страной Америго или Америкой». <...> Веспуччи «открыл четвертую часть света» – Новый Свет, неизвестный древним континент, который простирается по обе стороны экватора, как и Африка. Географический кружок в Сен-Дье воспринял письма Америго как известие об открытии нового материка. Но если он открыт, то нужно дать ему имя, «окрестить», и работу Вальдземюллера можно рассматривать как «свидетельство о крещении» Южной Америки. К своему труду, выдержавшему несколько изданий, М. Вальдземюллер приложил составленную им карту, впервые изображавшую Землю в виде двух – восточного и западного – полушарий. Но не этот замечательный новаторский прием был

¹¹⁴ Америго Веспуччи. Письмо Америго Веспуччи о его третьем путешествии к берегам Бразилии. – Режим доступа : <http://drevlit.ru/docs/spain/XVI/1500-1520/Vespucci/text1.php>.

главной особенностью его чертежа. В западном полушарии он показал соединенные перешейком сравнительно небольшую северную землю и значительную южную (названную «Неведомой землей» и «Америкой»)»¹¹⁵.

Серед інших свідчень про Америку – книга чеського видавця **Мікулаша Бакаларжа** «*Твір про нові землі й про Новий Світ, про який ми раніше нічого не знали*», основою для створення якого стали листи Америго Веспуччі.

Найбагатшим джерелом інформації про перші контакти американських індіанців з європейцями є твори **Бартоломе де лас Касаса**, який молодим священником брав участь у підкоренні Куби. Його перу належить переклад іспанською щоденників Колумба, а вже у зрілому віці створив яскраву й довгу «*Історію індіанців*» (бл. 1550), у якій засуджував поневолення людей.

Перші спроби колонізації, вжиті англійцями, зазнали невдачі. У Роаноці, на узбережжі Північної Каліфорнії, у 1585 р. була створена перша колонія; колоністи – всі до єдиного – пропали безвісти, але й досі живі легенди про блакитнооких індіанців-креатів, що жили в цих місцях. Друга колонія – Джеймстаун, заснована в 1607 р., – виявилася більш «стійкою». На долю колоністів випали випробування голодом, вони зіткнулися з насильством, зловживанням владою, однак твори цього періоду змальовують Америку яскравими барвами – як країну багатств і великих можливостей, що відкриваються.

Хроніки про колонізацію прославили країну на весь світ. Історію освоєння Роаноку докладно описав **Томас Гарріот** у «*Короткому і правдивому повідомленні про щойно знайдену землю Вірджинію*» (1588). Твір майже відразу було перекладено різними мовами, а прикрашений гравюрами текст багаторазово перевидавався протягом наступних двохсот років.

¹¹⁵ Америго Веспуччі и происхождение названия «Америка». Глава 9. // Великие географические открытия. – Режим доступа : http://discover-history.com/chapter_209.htm.

Більшість згадок про Джеймстаун – *записи капітана Джеймса Сміта*, одного з керівників поселенців, – пряма протилежність точному, науковому звіту Гаріота, який занадто романтизував свої пригоди.

«Неизлечимый романтик, Смит, видимо, сильно приукрасил свои приключения. Именно ему обязаны мы знаменитым рассказом о судьбе индианки Покахонтас. Эта история – независимо от того, является ли она фактом или вымыслом, – прочно укоренилась в представлении американцев о прошлом их страны. Капитан Смит рассказывает, как его, когда он попал в плен к индейцам, спасла Покахонтас, любимая дочь вождя Поухатана. Позже, когда под давлением англичан Поухатан был вынужден передать им Покахонтас в качестве заложницы, та своей добротой, умом и красотой завоевала их расположение и в 1614 г. вышла замуж за англичанина благородного происхождения Джона Рольфа. Этот брак положил начало восьмилетнему миру между колонистами и индейцами, обеспечив выживание новой колонии»¹¹⁶.

Слідом за Вірджинією (1607), у 1620 р. виник Массачусетс, потім – Мериленд, Коннектикут, Род-Айленд, Нью-Гемпшир, Кароліна, Нью-Йорк та інші – усього 13 колоній.

Протягом XVII ст. англійські колонії були мало зв'язані між собою, і формування їхніх економічних і соціальних основ мало регіональний характер: на Півдні складалося плантаторське господарство з використанням рабської праці, у центральних колоніях і Новій Англії розвивалося сільське господарство, ремесла, торгівля.

Водночас основні тенденції розвитку американських колоній були загальними: скватерство, бурхливий розвиток ремесел, торгівлі, суднобудування. Чисельність населення швидко зростала, значна частина його була грамотною. У XVII ст. пірати, авантюристи і дослідники проклали другу хвилю постійної колонізації, під час якої переселенці привозили з собою сім'ї, а разом з ними – інвентар, ремісничі інструменти та ін.

¹¹⁶ Там само.

3.2. Преса Північної Америки

Англійська буржуазна революція XVII ст. мала суттєвий вплив на розвиток громадської думки не тільки в Європі, а й на американському континенті.

Колоністи приділяли велике значення освіті. У 1636 р. у Кембріджі (штат Масачусетс) було відкрито Гарвардський коледж і виникла потреба у власній друкованій продукції. За півтора сторіччя з'явилося ще 8 вищих навчальних закладів. Пізніше друкарські верстати були завезені у Бостон, Філадельфію і Нью-Йорк.

Американська журналістика починалася зразу з друкованої продукції, а її засновниками стали переселенці з Європи. У *північноамериканських* колоніях перший друкарський верстат з'явився в Новій Англії у 1638 р. Книги, що видавалися, були зазвичай *релігійного змісту*. Першою друкованою книгою стала *«Повна книга псалмів, благочестиво перекладена на англійський розмір»* (1640 р.), над створенням якої працювали Річард Мезер, Джон Елліот та інші автори-пуритани.

Пізніше поряд із офіційними документами почали друкувати альманахи, календарі, памфлети. *Альманахи* містили статті різноманітного змісту: відомості з різних наук, притчі, вірші, рекомендації з ведення сільського господарства, філософські роздуми, проповіді. *Памфлети* зазвичай присвячувалися одній темі. Вони були незамінною зброєю у пропаганді або дискусії з релігійних, економічних, політичних питань. У XVI–XVII ст. у колоніях Нового Світу неабиякого розквіту набули *друковані збірки новин* – невеликі брошури, повідомлення про ті чи інші події, а також *балади-новини* – повідомлення про сучасні події, які зазвичай були надруковані з одного боку листка.

На кінець XVII ст. на території Америки з'явився *поштовий зв'язок*, який сприяв покращенню комунікаційних процесів.

3.2.1. Перші газети і їх видавці

Перші газети Північної Америки нічим не нагадували сучасні багатосторінкові газети. Їх видавцями часто ставали поштарі, які раніше від інших одержували доступ до свіжої інформації. Спочатку газети були тижневими, невеликого формату, мали 2–4 шпальти по два стовпчики на кожній, друкувалися у вертикальній послідовності зі стовпчика у стовпчик. Заголовки зазвичай були відсутні, а матеріали відділялися один від одного абзацом. Наклад у середньому становив 200–300 прим.

Переважала *інформація*. Перші сторінки відводилися під комерційні відомості, наступні були передруком закордонних вістей, офіційних повідомлень. Новини з Європи становили основний зміст газет, хоча отримували з запізненням у 2–3 місяці; повідомлення з інших колоній також надходили пізніше на декілька тижнів, і лише місцеві події висвітлювалися відносно оперативно.

Джерелами новин були державні канали, чутки й закордонні газети, в основному англійські. Серед колоніальних новин – інформація про мореплавання, піратів та індіанців. Коли населення було нечисленне, місцеві новини друкували відомості про смертність і народжуваність. Коментарі давалися мізерні, найчастіше у формі оцінки після якогось повідомлення. Газету завершували оголошення, серед яких зустрічалися відомості про рабів, що втекли, з обіцянкою нагороди за їх повернення. *Мова газет* була важкою й незграбною, адже видавці-поштарі не вирізнялися освіченістю.

У 1685 р. першодрукар і поштар Пенсільванії **Уїльям Бредфорд** випустив *альманах* на підтримку квакерів. Це не сподобалося владі. Одна з публікацій вийшла без прізвища видавця, що було визнано порушенням закону. Бредфорду заборонили друкувати будь-які офіційні матеріали без дозволу влади й особисто губернатора. У видавця було кон-

фісковано друкарню, а його самого ув'язнено. Після року перебування у в'язниці Бредфорд переїхав до Нью-Йорка, де продовжив видавничу справу.

Колискою американської журналістики став **Бостон**. Перша спроба видання друкованої продукції газетного типу в англійських колоніях Північної Америки здійснена в 1689 р. Зі схвалення влади Массачусетса бостонський друкар **Семюель Грін** почав випуск *«Подання державних справ Нової Англії»* («The Present State of the New-English Affairs»), але не встиг завершити справу. Мета публікації – запобігти появі помилкових повідомлень. Формат «Подання...» – прибіл. 20 x 36 см. Дехто з науковців не визнає його схожим на газету. Аркуш був заповнений текстом лише з одного боку, тому видання Гріна вважають швидше схожим на листівку або оголошення.

Прабатьком журналістики США називають **Бенджаміна Харріса**, друкаря і книготорговця із Лондона. У 1686 р. він утік від репресій англійської влади через те, що надрукував опозиційний листок новин. 25 вересня 1690 р. у Бостоні Харріс випустив єдиний номер газети *«Суспільні події»* («Publick Occurrences Both Foreign and Domestick»). Про необхідність видання написано на першій сторінці:

«Передбачається публікація, по-перше, найбільш цікавих подій Божественного Провидіння, які не повинні забуватися, як це часто трапляється. По-друге, скрізь люди зможуть краще розуміти обставини суспільних подій – як іноземних, так і місцевих, що не тільки спрямує їх думки, але й допоможе у торговельних справах. По-третє, можна щось зробити для зцілення від підступного духу брехні, який живе поміж нами, а позбавитися від нього можна завдяки точній інформації»¹¹⁷.

«Суспільні події» було надруковано на 4 шпальтах розміром прибіл. 15 x 20 см, заповненим текстом на трьох. Четверта сторінка була чистою, щоб читач міг записати

¹¹⁷ Цит. за: Беспалова А. Г.

власну інформацію. Тоді діяло правило: «прочитай сам і передай іншому», тому нічого незвичайного в наявності порожньої сторінки не було. Цей номер, присвячений іноземним і місцевим подіям, містив різну дрібну інформацію. Своєю газетою Харріс сполошив владу, бо торкнувся теми індіанців і жахливого ставлення до них з боку колоністів. Подібні публікації були сприйняті як критика колоніальної політики взагалі. До того ж він випустив газету без офіційної ліцензії, що розглядалося як порушення закону. Тому «Суспільні події» було закрито.

Значною подією в історії Англії та її колоній стало скасування цензури в 1695 р. З цього часу преса Північної Америки могла розвиватися без перешкод. Перша газета, яка почала виходити регулярно, – **«Бостонський вісник»** («The Boston News-Letter»), заснована в 1704 р. поштарем **Джоном Кемпбеллом**. Пам'ятаючи про долю газети Бенджаміна Харріса, він не забув на першій шпальті вказати: «друкується з дозволу влади». Протягом 1704–1719 рр. «Бостонський вісник» залишався єдиною газетою на території британських колоній.

«Обращение же к читателям было больше похоже на рекламу только что появившегося товара: «News-Letter будет издаваться еженедельно; и все владельцы домов, земель, имущества, ферм, судов, товаров и изделий, предполагаемых к продаже или аренде, могут помещать сообщения об этом по сходной цене – от двенадцати пенсов до пяти шиллингов, и не более, равно как и информацию о сбежавших слугах, украденных или потерянных вещах. Все жители города и окрестностей смогут получать News-Letter на разумных условиях по соглашению с Джоном Кэмпбеллом, почтмейстером»¹¹⁸.

Основне місце в газеті відводилося «корабельним новинам» – інформації, доставленій із Європи морським шляхом. Зазвичай третину матеріалів займали місцеві повідомлення: прибуття й відправлення судів, шторми, рух

¹¹⁸ Там само.

поштових диліжансів, новини політичного й економічного життя північноамериканських колоній Англії, смертність і народжуваність, судові засідання, аукціони з продажу рабів тощо. Оперативністю «Бостонський вісник» не відзначався. Історичною заслугою Кемпбелла є те, що на сторінках газети вперше у Новому Світі з'явилися *редакційні статті, оголошення й ілюстрації*.

Новий поштмейстер **Уільям Брукер** почав видавати «*Бостонську газету*» («The Boston Gazette», 1719), яка проіснувала до 1741 р. Виникло суперництво: Брукер затримував розсилку «Бостонського вісника». Кемпбелл на появу нової газети відповів так: «Я співчуваю читачам нової газети; її сторінки пропахли пивом, а не маслом нічної лампи. Це читання – не для пристойних людей»¹¹⁹.

Найважливіша роль у становленні преси Північної Америки належала *Філадельфії*, яка згодом стала першою столицею США як незалежної держави. Першою філадельфійською газетою був «*Американський тижневий вісник*» («The American Weekly Mercury», 1719), яку випускав поштар **Ендрю Бредфорд**. Газета поширювалася і у Нью-Йорку й намагалася не зачіпати питань колоніальної влади.

«*Нью-Йоркська газета*» («The New-York Gazette», 1725) – перше друковане видання *Нью-Йорку*. **Уільям Бредфорд**, навчений досвідом, перетворив газету на офіційну газету колоніальної влади.

На початок 1730 р. регулярно виходили 7 газет у 4 колоніях, а в 1735 р. лише в Бостоні налічувалося 5 газет.

3.2.2. Боротьба за свободу преси

Північноамериканські газети того часу діяли перш за все в інтересах колоніальної влади. Свобода преси мала випробування у вигляді судового процесу над **Джоном Пітером Зенгером** (1697–1746). Він видавав «*Нью-*

¹¹⁹ Там само.

Йоркську тижневу газету» («The New-York Weekly Gazette», 1733). Вже у другому номері містилася стаття «Свобода преси», за нею було багато інших схожої тематики. Протягом двох років газета критикувала міську владу, обвинувачувала королівського губернатора У. Косбі у хабарництві та перевищенні службових обов'язків. 17 листопада 1734 р. Зенгеру було пред'явлено звинувачення у публікації ворожих зауважень на адресу губернатора та притягнуто до суду за розповсюдження *дифамації*¹²⁰.

«... находясь в тюрьме, Зенгер продолжил выпускать свою газету, обратившись с открытым письмом к своим читателям в № 55 за 25 ноября 1734 г. с извинениями за пропущенный выпуск и с объяснением причины случившегося:

«Всем моим подписчикам и покупателям моей «Weekly Journal». Господа, дамы и прочие! Так как на прошлой неделе вы были разочарованы, не получив мою газету, то я посчитал необходимым принести вам свои извинения по этому поводу.

В воскресенье, семнадцатого числа, я был арестован и помещен в юродскую тюрьму по приказу губернатора и досточтимого Фрэнсиса Харрисона, эсквайра, и других членов совета, и в то время пока вы ждали очередной номер, я пребывал в камере, лишенный пера, чернил и бумаги, и возможности общения <...> сейчас у меня появилась возможность разговаривать со своими помощниками через тюремное окошко, и я надеюсь, что смогу развлекать вас новыми номерами «Weekly Journal», как и прежде. Всегда к вашим услугам, ваш смиренный слуга, Джон Питер Зенгер»¹²¹.

Громадськість сприйняла діяльність Зенгера як загальнонаціональну боротьбу за свободу слова. Авторство критичних статей встановити не вдалося, проте, згідно з існуючими на той час законами, видавець друкованого

¹²⁰ Дифамація (лат. diffamo – ганьблю, знеслаблюю, розголошую щось погане) – надання гласності через журналістику неправдивим відомостям, які являють собою наклепи, принижують честь, гідність та репутацію громадян, організацій чи установ.

¹²¹ Беспалова А. Г.

органу мав нести повну відповідальність за зміст інформації, що публікується у його виданні.

Розгляд «справи Зенгера» тривав близько дев'яти місяців. На судовому процесі адвокат Ендрю Гамільтон виголосив блискучу промову на захист свободи слова. Він звернувся до суду присяжних з полум'яним закликком захистити справу свободи, викорінювати свавілля влади і давати їй відсіч, говорячи і друкуючи правду:

«Решение, которое будет вынесено сегодня, господа присяжные, не малого и не частного значения; дело, которое вы сейчас разбираете, касается не одного только бедного издателя и не одного только Нью-Йорка. Нет! Речь идет о более важном предмете – о свободе!»¹²².

Суд присяжних виправдав видавця. Один із батьків-засновників США, Говернер Морріс, назвав це судове рішення «ранковою зіркою свободи, яка потім докорінно змінила Америку».

Після суду Зенгер продовжив видавати газету. Його звіт про судовий процес, опублікований у 1736 р., мав широкий резонанс як у колоніях, так і в Британії. У якості своєрідної компенсації Зенгер у 1737 р. був призначений «громадським друкарем» Нью-Йорка, а в 1738 р. – і Нью-Джерсі. Справа Зенгера стала важливим кроком у боротьбі за свободу слова.

3.2.3. Журналістика Просвітництва. Бенджамін Франклін

Ідеї Просвітництва знайшли у Північній Америці благодатний ґрунт. На відміну від європейських, американські просвітники були не тільки теоретиками, але й практиками буржуазної революції. Вони вбачали «природну людину» в американському першовідкривачеві, мисливцеві, фермері. Розроблення концепції «природного права»

¹²² Там само.

людини не тільки допомогло просвітникам обґрунтувати правомірність відділення колоній від метрополії, а й зробило більшість із них противниками рабовласництва. Франклін, Джефферсон та інші присвятили цьому питанню багато робіт і довели, що інститут рабовласництва суперечить «природному праву» людини.

Просвітницькі ідеї Америки знаходили своє висвітлення перш за все на сторінках періодичних видань.

Джеймс Франклін (брат Бенджаміна Франкліна) видавав популярну бостонську газету *«Новий англійський вісник»* («The New England Courant», 1721–1726). Цій газеті, яка першою звільнилася від державного контролю, вдавалося протягом перших двох років залишатися їдкою, створеною на зразок англійських опозиційних видань. На сторінках газети друкували гостру політичну й релігійну сатиру, нерідко з'являвся передрук матеріалів з радикальних англійських газет.

Іноді опозиційність видання дослідники називають наслідком звичайної помилки. У 1721 р. в Америці вирувала епідемія віспи. Влада вжила заходів з попередження поширення захворювання: стали проводити вакцинацію, яка на той час була складним і хворобливим процесом.

Джеймса Франкліна це насторожило: беруть здорову людину, ріжуть їй руку, вводять якийсь препарат, а в результаті, здавалося б, здорова людина нездужає. Франклін задумався: «Чи не спеціально влада заражає здорових людей? Крім того, будь-яка епідемія – це кара Божа. Боротися з епідемією не дозволено, тому що в цьому випадку людина намагається поставити себе врівень із Господом і навіть боротися з ним». Так звичайне нерозуміння важливих речей змусило Джеймса Франкліна стати опозиціонером. Цей випадок поклав початок *журналістського розслідування*.

Один із відомих пуританських проповідників, Інкриз Мезер, на сторінках «Бостонської газети» виступив проти

«Нового англійського вісника» зі статтею *«Порада читачам»*, де писав:

«...у Бостоні існує практика тижневого видання наклепницького листка, що випускають з метою принизити, очорнити чи висміяти найдостойніших і найдоброчинніших священиків нашої країни, що є нечуваним у жодній країні світу – християнській, турецькій чи язичницькій».

Межею принципового протистояння між позицією «Нового англійського вісника» та ідеологією пуритан стали *повчальні есе* – своєрідні нариси бостонських звичаїв та легкі моральні алегорії – як важлива складова естетики Просвітництва. Газета відстоювала свободу слова, і в одному з есе, написаному Бенджаміном Франкліном, сказано:

«Без свободи думки не може бути такої речі, як мудрість; і нема суспільної свободи без свободи слова; право кожної людини не повинно порушувати чи придушувати право іншої людини».

У 1723 р. у Джеймса Франкліна виникли проблеми: він опублікував матеріали, присвячені спробам влади простежити пересування піратів та вигнанню з колонії королівського губернатора Шюта. У результаті видавця «за порушення миру й спокою» було ув'язнено на місяць. За рішенням суду йому заборонили видавати газету без попереднього ознайомлення з її змістом представників колоніальної влади. Тоді Джеймс Франклін вирішив змінити видавця й написав, що «новий видавець буде людина гарного характеру» і «чемна». Він мав на увазі Бенджаміна Франкліна, який у той час працював у нього підмайстером. Через складні стосунки з братом Бенджаміном недовго працював у газеті, але встиг надрукувати серію повчальних есе під назвою *«Папери Сайленс Дугуд»*. Незважаючи на елемент учнівства й запозичень у Аддісона й Стіля, есе стали важливою складовою формування національної традиції.

Важко переоцінити роль **Бенджаміна Франкліна** (1706–1790) в історії американської журналістики. Його життя дає приклади того, як ідеї Просвітництва впливали

на обдаровану особистість. Франклін постає взірцем про-світницького раціоналізму. У молодості він вивчав мови, багато читав, був добре обізнаний з творами Локка, Шефтсбері, Еддісона та інших, писав публіцистичні твори. У 1724–1726 рр. Франклін жив у Лондоні. Повернувся звідти з новим типографським обладнанням і відкрив нову сторінку американської журналістики. Людина багатьох талантів – письменник, учений, гуманіст і дипломат, – Франклін віддав перевагу видавничій справі та журналістиці.

«Переехав из Бостона в Филадельфию, штат Пенсильвания, Франклин уже не уступал в образованности представителям высших классов. Он также обладал типичными для пуритан качествами – способностью к упорному и добросовестному труду, постоянным самоанализом и неустанным стремлением к само-совершенствованию.

Эти качества неуклонно вели его к богатству, всеобщему уважению и почету. Франклин никогда не руководствовался корыстными помыслами и помогал другим простым людям добиться успеха, делился своими мыслями и положив начало су-губо американскому литературному жанру – книгам из серии *«Помоги себе сам»*¹²³.

Коли у 1728 р. Семюель Кеймер заснував *«Універсальний наставник у всіх мистецтвах і науках, або Пенсільванську газету»* («The Universal Instructor in All Arts and Sciences: and Pennsylvania Gazette»), на політичній арені з'явився Бенджамін Франклін. У газеті Бредфорда «Американський тижневий вісник» він почав друкувати *гумористичні есе* від імені нової маски («Клопотун») з нападками на нову газету. Популярність газети Бредфорда зросла, і Кеймер був змушений продати своє видання Франкліну й Мередіту.

У травні 1732 р. Франклін став єдиним власником і редактором *«Пенсільванської газети»* («The Pennsylvania Gazette»). Перш за все він вилучив з газети передруки з

¹²³ Кэтрин ван Спэнкерен.

«Енциклопедії...», замінивши їх власними есе, творами Аддісона, Стіля й місцевих авторів. Блок новин складали переважно публікації про місцеві події. Франклін поєднав у газеті інформаційність і розважальність, що відповідало просвітницькій програмі. «Пенсильванська газета» вигідно відрізнялася від інших періодичних видань своїм літературним смаком. У ній видавець друкував есе, сатиричні памфлети, вірші, оголошення та рекламу.

Як редактор, Франклін проводив розумну політику, поєднуючи зарубіжну інформацію і новини з життя колоній з інтересами пенсильванців. Він писав *листи* собі як редактору, вмщував їх у газеті й сам відповідав на них. Таким чином, видавцеві вдалося перетворити «Пенсильванську газету» на більш професійне, інформаційно насичене, цікаве та прибуткове видання.

Франклін звернув увагу на велику німецькомовну колонію в Пенсильванії, тому вперше започаткував німецькою «*Філадельфійську газету*» («*Philadelphische Zeitung*»).

Реалізував себе Франклін і в галузі видання *альманахів*, які на той час набули поширення завдяки різноманітній тематиці й кишеньковому формату. «*Альманах бідного Річарда*», який виходив упродовж багатьох років, починаючи з 1732, приніс авторові заможність і славу. У ньому друкувалися корисні поради, настанови, фактичний матеріал, були присутні кумедні персонажі (отець Абрагам, бідний Річард), які зверталися до читача з переконливими промовами та влучними висловами, що надовго закарбовувалися в пам'яті. Самому Франкліну належала тільки частина висловів, більшість їх була запозичена з європейського фольклору, творів Ларошфуко, Рабле, Свіфта й інших. Так, в «Альманазі бідного Річарда» читаємо:

Розумному досить одного слова.

Господь тому допомагає, хто сам про себе дбає.

Хто рано встає, тому Бог дає.

Завзяті сплачують борги, зневірені їх примножують.

Сумлінність – мати успіху.

Одна справа, зроблена сьогодні, варта двох, запланованих на завтра.

Одна людська вада, якщо їй потурати, породить дві нові.

Маленька щілина може потопити великий корабель.

Дурні влаштовують бенкети, на яких пригощаються розумні¹²⁴.

Франклін залишив багату спадщину і як публіцист. Памфлет *«Скромне міркування про природу й необхідність паперових грошей»* (1729), написаний з метою спонукати британський уряд до випуску паперових асигнацій, що сприяло б розвитку торгівлі в колоніях, є видатним дослідженням із теоретичної економіки.

Значна праця *«Історичний нарис конституції й устрій Пенсильванії»* (1759) знаменита не тільки тим, що політичний устрій колонії проаналізовано з позицій просвітницької соціальної філософії, але й актуальними та конкретними висновками, що обґрунтовують право колоністів вести боротьбу з метрополією. У *«Замітках про дикунів Північної Америки»* (1784) публіцист розповів про життя індіанців, протиставивши своєрідний демократизм укладу життя індіанських племен державним структурам і суспільним законам Європи.

«Автобіографія» (1771–1789) Франкліна є прикладом повчальної книги. Вона побудована у формі листа до сина Вільяма, але розрахована на широку аудиторію.

«З малих років я пристрасно любив читати і всі ті невеликі гроші, які потрапляли мені до рук, відкладав на покупку книг. Я дуже любив подорожі. Першим моїм придбанням були твори Беніана в окремих томах. Пізніше я їх продав, щоб мати можливість придбати зібрання історичних творів Р. Бертона; це були невеликі книжечки, дешево придбані у бродячого торговця, чином сорок. Невелика бібліотека мого батька складалася з релігійно-полемічних творів, більшість з яких я прочитав. <...> Серед цих книг були і «Життєписи» Плутарха, якими я зачитувався, і зараз ще я вважаю, що це дуже пішло мені на користь. Була

¹²⁴ Там само.

також книга Дефо під назвою «Досвід про проекти», і твір доктора Мезера «Досліди про те, як робити добро». Ці книги, можливо, вплинули на мій духовний склад, що відбилося на деяких найважливіших подіях мого життя»¹²⁵.

Далі Франклін розповідає про перші успіхи, знайомство з журналом «Глядач», який вплинув на нього:

«Склад здався мені незрівнянним, і я вирішив, наскільки можливо, йому наслідувати. З цією метою я взяв деякі нариси і коротко записав зміст кожної фрази, потім я відклав їх на кілька днів, а потім спробував відновити текст, не заглядаючи в книгу і викладаючи зміст кожної фрази так само повно і детально, як в оригіналі, для чого я вдався до таких виразів, які мені здавалися доречними. Потім я порівняв свого «Глядача» з оригіналом, виявив деякі свої помилки і виправив їх»¹²⁶.

Найпопулярніший розділ «Автобіографії» містить наукову систему самовдосконалення Франкліна, що налічує 13 чеснот, і для кожної з них складено *максиму*¹²⁷. Прагматик і вчений, Бенджамін Франклін на собі випробував ідеї досконалості. Щоб виховати корисні якості, він завів особливий календар, за яким послідовно працював над кожною з чеснот протягом тижня і робив чорні позначки, коли був незадоволений результатами. В ідеї самовдосконалення поєдналися прагнення довершеності з пуританською схильністю до морального самоаналізу:

1. Стриманість. – Їсти не до перенасичення, пити не до сп'яніння.
2. Мовчання. – Говорити тільки те, що може принести користь мені або іншому; уникати пустих розмов.
3. Порядок. – Тримати всі свої речі на їхніх місцях; для кожного заняття мати свій час.
4. Рішучість. – Вирішувати виконувати те, що треба зробити; неухильно виконувати те, що вирішено.

¹²⁵ Див. Жиленко І. Р., с. 236–238.

¹²⁶ Там само.

¹²⁷ Максима (лат. *maxima regula* – основне правило) – різновид афоризму, моралістична за змістом філософсько-поетична сентенція, що виражається «ортодоксальним», іноді парадоксальним констатуванням факту або повчанням.

5. Ощадливість. – Витратити гроші тільки на те, що приносить благо мені або іншим, тобто нічого не витратити.
6. Працьовитість. – Не витратити часу даремно; бути завжди зайнятим чим-небудь корисним; відмовлятися від усіх непотрібних дій.
7. Щирість. – Не завдавати шкідливого обману, мати чисті й справедливі думки; в розмові також дотримуватися цього правила.
8. Справедливість. – Не завдавати нікому шкоди; не здійснювати несправедливостей і не опускати добрих справ, які входять до числа твоїх обов'язків.
9. Помірність. – Уникати крайнощів; стримувати, наскільки ти вважаєш це доречним, почуття образи від несправедливості.
10. Чистота. – Не допускати тілесної нечистоти; дотримуватися охайності в одязі й у житлі.
11. Спокій. – Не хвилюватися через дрібниці і з приводу звичайних або неминучих випадків.
12. Цнотливість. – Похоті піддавайся рідко, єдино для здоров'я або продовження роду.
13. Скромність. – Наслідувати Ісуса і Сократа.

Дейл Карнегі писав:

«Якщо ви хочете отримати чудові поради про те, як поводитися з людьми, керувати самим собою і вдосконалювати особисті якості, прочитайте автобіографію Бенджаміна Франкліна – одну з найбільш захоплюючих історій життя».

Незважаючи на багатство і славу, Франклін ніколи не відступав від демократичних переконань. Він доклав багато зусиль на конвенції 1787 р. у складанні проекту Конституції Сполучених Штатів. Одним із важливих етапів суспільної діяльності Франкліна стало сприяння створенню національної системи загальної освіти.

«Франклін рано поняв, что профессия литератора предоставляет ему самые широкие возможности популяризации его идей, и поэтому намеренно совершенствовал гибкий стиль своей прозы. Однако Франклін не считал улучшение литературного стиля самоцелью, а рассматривал его лишь как средство. «Когда пишешь, подражай образованным. Когда говоришь, подражай простому народу». Выступая в качестве ученого, он следовал рекомендации Королевского (научного) общества, в

1667 г. советовавшего людям науки «говорить четко, прямо и естественно; пользоваться понятными выражениями, правильно употреблять слова и проявлять легкость изложения, присущую носителю языка, по возможности добиваясь математической точности определения всех вещей и явлений»¹²⁸.

За 24 дні до смерті Франкліна у «Федеральній газеті» була надрукована його сатирична притча **«Про работоргі-влю»**¹²⁹. Будучи президентом аболіціоністського товариства, він звернувся до Палати представників Конгресу США з пропозицією про відміну работоргівлі. У дебатах представник південного штату Джорджія Джексон висловив заперечення. Тоді Франклін, імітуючи мову мусульманського володаря, який доводить необхідність звернення у рабство християн, показав, що аргументація Сіді Магомета Ібрагіма схожа з доказами американських рабовласників.

Франкліна можна вважати й **родоначальником американських журналів**. Як зразок для свого видання він вибрав лондонський «Журнал джентльмена» і вирішив призначити редактором юриста Джона Уебба, що свого часу створив серію есе для «Пенсильванської газети». Але Уебб, очікуючи більшого відсотка від прибутків, розповів про цей проєкт давньому конкурентові Франкліна.

6 листопада 1740 р. **Ендрю Бредфорд** написав у своїй газеті про намір видавати **«Американський журнал, або Щомісячний огляд політичних справ у Британських колоніях»** («The American Magazine, or a Monthly View of the Political State of the British Colonies»), починаючи з березня наступного року.

Через тиждень Франклін дав відповідь у «Пенсильванській газеті», оголосивши про видання **«Загального журналу і хроніки подій всіх британських колоній в Америці»** («The General Magazine and Historical Chronicle for All

¹²⁸ Кэтрин ван Спэнкерен.

¹²⁹ Див. Жиленко І. Р., с. 240–243.

the British Plantations in America»). Він обвинуватив конкурентів у аморальності:

«Наш журнал, створений за зразком англійських журналів, довгий час перебував у стадії проєкту; ми встановили листування з найосвіченішими людьми в колоніях. Через названі причини журнал не міг бути виданий раніше, хоча якась особа, конфіденційно посвячена у наші плани, вирішила анонсувати журнал у минулому номері «The Mercury», без нашого на те дозволу, можливо, думаючи, що, випередивши нас оголошенням про власне видання, йому вдасться примусити нас відмовитися від своїх планів і самому зібрати весь урожай»¹³⁰.

Почалася конкурентна боротьба. У відповідь Уебб і Бредфорд оголосили, що їхнє видання буде дешевше за франкліновське. Та Франклін вирішив не проводити річну передплату, а продавати наклад за ціною 6 пенсів за примірник. І все-таки Уебб і Бредфорд випередили Франкліна на три дні: 13 лютого 1741 р. вийшов «Американський журнал», а 16 лютого з'явився «Загальний журнал», та на його обкладинці стояла січнева дата. Таким чином Франклін хотів узяти реванш хоча б постфактум. Обидва видання проіснували недовго: Бредфорда – 3 місяці, Франкліна – 6.

Перші американські журнали відрізнялися змістом і способом відбору матеріалу. Бредфордівський журнал був прообразом політичного огляду: парламентські події, відомості про політичні справи в колоніях тощо. Франклін, змушений виступати як видавець і редактор, віддав перевагу формі літературно-політичного журналу. На 76 його сторінках обговорювалися політичні, економічні, релігійні питання. У розділі, присвяченому життю колоній, подавалися передруки новин з різних місцевих газет. Щомісячна інформація про події, що мали історичний інтерес і для нашого часу, пропонувалася у розділі «Історична хроніка»; був і літературний відділ, де публікувалися фрагменти з творів місцевих і англійських авторів.

¹³⁰ Беспалова А. Г.

Загалом перші американські журнали відверто копіювали британські зразки, а відсутність закону про авторське право дозволяла видавцям заповнювати більшу частину своїх видань запозиченим матеріалом.

За даними дослідника *Е. Кросу*, в період між 1741 і 1794 рр. в Америці було створено 45 журналів, термін існування яких, втім, не перевищував 1,5 роки¹³¹.

3.3. Становлення журналістики Латинської Америки

Колонізація Південної Америки мала вплив і на розвиток журналістики. Попри те, що вона завдавала значних утисків корінному населенню, все ж мала й позитивне значення, оскільки завдяки європейцям на континенті з'явилися періодичні видання.

Запровадження друку мало велике значення, особливо у релігійній та політичній сферах. У зв'язку з цим в Мехіко 1535 р. відкрилася перша у Новому Світі типографія. Книга, що першою побачила світ, називалася *«Духовне зростання для досягнення неба»*.

На початку 1539 р. **Хуан Пабло** надрукував видання про християнське виховання. Пізніше став випускати друковані листівки, які містили інформацію про важливі події. Іноді передруковував повідомлення, що надходили з Іспанії. Таким чином Пабло забезпечив зв'язок з метрополією.

«В Мехико был издан и первый новостной буклет в Северной Америке под названием *«Охас Болантес»* (Hojas Volantes = = Летающие Страницы), ставший первой газетой на североамериканском континенте. Первый выпуск восьмистраничного новостного буклета был напечатан в типографии **Хуана Пабло** (Juan Pablo) в 1541 году и рассказывал о разрушительном землетрясении и буре, которые уничтожили столицу Гватемалы.

В начале колониального периода данный буклет издавался крайне нерегулярно, а его предназначением было: анонсировать

¹³¹ Там само.

правительственные прокламации, извещать о смерти и коронации королевской семьи, европейских войнах и стихийных бедствиях»¹³².

Згодом друкарня була заснована й у Лімі, друкарем у ній працював **Антоніо Рикардо**. Ініціаторами її виступили єзуїти, щоб полегшити собі роботу з колонізації та проповідництва.

Особливості розвитку журналістики Латинської Америки були обумовлені політичною й релігійною цензурою, контролем влади за невеликою кількістю видань і малим попитом. Газети засновувалися з ініціативи влади, щоб зміцнити зв'язки з метрополією, а також з ініціативи місцевих мешканців, щоб інформувати про нові події, сприяти проведенню політичних, адміністративних, економічних та судових реформ.

Преса країн Латинської Америки виникла у період колонізаційної політики європейських держав. Перші видання з'явилися у XVIII ст. Вони копіювали панівні на той час газети метрополій. Газети були привілеєм вищих класів через неосвіченість населення. Їх диференціювали залежно від аудиторії, тематики та впливу на колоніальне суспільство й виокремлювали у три основні групи: для колонізаторів, світські для корінного населення, релігійні (місіонерські).

Основними темами видань були наука, культура, повідомлення про міжнародні події, що переважають над інформацією про внутрішнє життя країн.

Дослідник *Ібарра де Анда* вказує на три види тодішньої латиноамериканської преси: бюрократична (з точки зору менеджменту), олігархічна (за соціальним класом, якому була адресована) та елітарна (враховуючи високий

¹³² Бестолкова Г. В. Исторический опыт журналистики в установлении межкультурного диалога: концепция развития североамериканской испаноязычной прессы // Межкультурная коммуникация: лингвистические, методические и социальные аспекты. М., 2018, с. 161–170.

рівень неписьменності колонізованого суспільства)¹³³. Існує дві причини, що пояснюють появу перших газет у цих країнах: по-перше, вони були соціально, політично й економічно важливими анклавами колоністів, по-друге, саме тут виникли перші друкарні.

Спочатку преса з'явилася саме у Мексиці, а не в іншій країні. Віце-королівство Нова Іспанія (сьогоднішня Мексика) не лише було одним із передових центрів у колоніальній Америці, а й розмістило на своїй території один із найстаріших і найбільш відомих культурних установ на континенті – університет Мексики (1551). Звідси й пошвавлення інтелектуальної активності у країні, якій була необхідна оперативна інформація.

Перше видання Латинської Америки було засноване 1722 р. й називалося *«Газета Мексики і новини Нової Іспанії»* («La Gaceta de Mexico y noticias de Nueva España»). Газета виходила щомісячно, редактором був **Хуан Ігнасіо Касторенья** – саме його вважають першим журналістом Латинської Америки. Касторенья працював чиновником віце-королівства Нова Іспанія, а потім висвятився в єпископа Юкатану¹³⁴. Газета пропагувала ідеї Просвітництва, захищала інтереси корони, а матеріали в ній упорядковували за місцем походження й темами. Інформація публікувалася із великими затримками, проте дуже повна: тут були рубрики офіційних, релігійних, комерційних і соціальних повідомлень.

Сімома роками пізніше виходить друге видання – *«Газета Гватемали»* («La Gaceta de Guatemala», 1729), офіційний орган колоніальної влади іспанців. Засновником газети був **Аревало**, який поділяв ідеї Французької революції. Фактично це був передрук *«Мадридської газети»*

¹³³ Historia del periodismo iberoamericano. – Режим доступу : <http://pdf.rincondelvago.com/historia-del-periodismo-iberoamericano.html>.

¹³⁴ Беспалова А. Г.

(«La Gaseta de Madrid») і мав на меті надавати адміністративну інформацію. «Мадридська газета» була центральним органом іберо-американських газет і фактично жила ідеями наполеонівського «Монітора». З політичної точки зору вона розумілася іспанцями як провідник реформаторських настроїв, які допоможуть країнам досягти прогресу і встановити економічний лад та соціальний добробут.

Перу була третьою латиноамериканською країною, у якій з'явилася *«Газета Ліми»* («La Gaceta de Lima», 1743). Вона виходила раз на два місяці й за наповненням була подібною до «Газети Мексики» й «Мадридської газети».

Решта латиноамериканських газет починають виходити вже з другої половини XVIII ст. Куба, Колумбія й Еквадор – наступні держави, у яких з'явилася щотижнева преса. На Кубі виходила *«Газета Гавани»* («La Gaceta de La Habana», 1764), у Колумбії – *«Періодичний листок Боготи»* («El papel del periódico de la ciudad de Santa Fe de Bogotá», 1791). Решта (загалом 14 видань) почали публікуватися у першій половині XIX ст. Останньою серед них була газета *«Незалежний Парагвай»* в Асунсьйоні.

Перші з чотирьох названих видань були інформаційними. Новини поділялися на церковні, адміністративні, комерційні й соціальні. Перший розділ був найбільшим.

Газети Колумбії та Еквадору, навпаки, писали на теми науки, культури й літератури, хоча іноді містили національну й міжнародну інформацію, важливу для монарха.

Взагалі видання цього періоду являли собою суміш опублікованих указів, рішень колоніальних правителів і передруків з мадрідських видань, завдяки яким іспанці, хоча і з великим запізненням, отримували звістки з батьківщини. Інформація про життя іспанських колоній була мінімальною. Корінне населення, індіанці, були в основ-

ному неграмотними, тому не мали можливості використувати ці газети як джерела інформації¹³⁵.

Перші латиноамериканські газети були офіційними й підтримували колоніальну владу. Для цього використовувалися дві старі стратегії: повідомляти лише про переваги режиму й не акцентувати уваги на недоліках. Деякі з цих видань навчилися умисно обходити колонізаторську пропаганду. У *«Газеті Мексики»*, наприклад, у сприятливій для влади формі написали про тихе вторгнення іспанських колонізаторів на Філіппіни.

Коли не було можливості повідомляти про певні події в країні, газети подавали інформацію як таку, що відбулася в інших державах або як нібито передруковану зі старих видань. Рубрика, яку **Хосе Бенітес** започаткував у *«Газеті Мексики»*, була створена у більшості видань, і це автоматично надавало їм статусу офіційних.

Як вже було зазначено, у XVIII ст. у Латинській Америці з'являються періодичні видання, які пропагують ідеї Просвітництва, формуючи критичне ставлення до колоніальної влади. Діячі іспано-американської Просвіти не були сліпими наслідувачами Європи: їхній світогляд ґрунтувався не лише на європейських, іспанських, а й на самотніх індіанських та африканських традиціях. Віддавалося належне й досягненням стародавніх цивілізацій, які вже розглядали як невід'ємну частину власне латиноамериканську культуру народів, що населяли колонії. Так формувалася креольський світогляд, проинятий духом патріотизму й національної самосвідомості.

Сильне, хоч і неоднорідне у політичному відношенні іспано-американське Просвітництво сформувало динамічне покоління вчених-енциклопедистів, мислителів і політичних

¹³⁵ Беспалова А. Г.

діячів¹³⁶. У Новій Іспанії це були філософи-просвітники **Хосе Бартолаче** й **Хосе Альсате**, у Венесуелі – діячі культури та освіти **Андреас Бельйо** й **Симон Родрігес**, на Ла-Платі – **Франсиско Морено** й мислитель і революційний генерал **Мануель Бельграно**.

Провідне місце у визвольному русі належало венесуельським патріотам **Франсиско де Міранді** (1750–1816) – провісникові латиноамериканської незалежності й **Сімону Болівару** (1783–1830) – визволителю, полководцю, законодавцю й мислителю.

Болівар очолив боротьбу за незалежність іспанських колоній. Під його керівництвом були звільнені Венесуела, Нова Гранада (нині Колумбія і Панама) і провінція Кіто (нині Еквадор). З 1819 по 1830 рр. Симон Болівар був президентом Великої Колумбії. Після звільнення ним Перу, ім'ям визволителя було названо одну з держав – Болівію. Він проголошував: «Свобода Нового Світу – надія Всесвіту». Болівар був яскравим публіцистом і засновником газети *«Кур'єр Оріноко»* («El Correo de Orinoco», 1818–1821)¹³⁷. У 1812 р. написав *«Маніфест із Картахени»*, в якому пояснив причини поразки Першої республіки.

«В ходе Войны за независимость патриоты, добиваясь суверенитета, решали вопрос о характере конституций молодых государств. В политической практике латиноамериканских стран первой четверти XIX в. сложилась традиция делать прообразом этих конституций конституцию США.

В целом ряде своих работ и прежде всего в речи в Ангостуре 15 февраля 1819 г. Боливар подробно проанализировал плюсы и минусы этой традиции. «Я не перестаю восхищаться федеральной конституцией Венесуэлы, – заявил Освободитель, – но всё больше убеждаюсь в невозможности ее применения в нашем государстве. И мне представляется чудом, что подобная Конституция столь успешно действует в Северной Америке и не

¹³⁶ Історія світової культури: навч. посіб. / керівник авт. колективу Л. Т. Левчук. – Режим доступу : http://pidruchniki.com.ua/00000000/kulturologiya/istoriya_svitovoyi_kulturi_-_levchuk_l_t.

¹³⁷ Беспалова А. Г.

оказывается несостоятельной перед лицом первых же неудач и опасностей». Назвав Федерацию слабой и громоздкой системой, Боливар подчеркнул, что «законы должны быть рождены тем Народом, который им подчиняется, что только в чрезвычайно редких случаях законы одной страны пригодны для другой; что законы должны соответствовать физическим условиям страны, ее климату, свойствам ее земли, ее местонахождению, величине, особенностям жизни народа; что законы должны отражать ту степень Свободы, какую допускает Конституция, учитывать религию жителей, их склонности, их жизненный уровень, их численность, род деятельности, обычаи, воспитание! Вот каким кодексом нам следует руководствоваться, а не Кодексом Вашингтона!» <...> Боливар рассчитывал, что «новый порядок», возникший в результате такого сближения между союзом молодых латиноамериканских государств и Лондоном, будет исключительно выгоден для Великобритании. Суть этих дивидендов он сформулировал в семи пунктах:

«1. Ее влияние в Европе будет неуклонно расти, а ее решения станут велениями судьбы.

2. Америка послужит для нее богатейшей сферой торговли.

3. Америка превратится в центр ее связей между Азией и Европой.

4. Англичане будут обладать равными правами с гражданами Америки.

5. Взаимные отношения между двумя странами со временем станут столь тесными, что между ними фактически исчезнут различия.

6. Американцы воспримут британский характер и привычки как естественное явление своего будущего существования.

7. Может случиться так, что в грядущем на Земле будет существовать лишь единое феодальное государство»¹³⁸.

Про Боливару писав його співвітчизник *Мігель де Унамуну*:

«Сімон Болівар був і залишається великим Визволителем нашого народу. Його життя сповнене геніальних знахідок і також великих помилок. Він пізнав і славу, і гіркоту поразки»¹³⁹.

¹³⁸ Ларин Е. А. Жизнь и борьба Симона Боливару // Новая и новейшая история. 2011. № 1. с. 172–173.

¹³⁹ Цит. за: Ларин Е. А.

У колоніях з'являються «Товариства друзів країни», до яких входили відомі вчені, журналісти, медики. Кожне товариство мало свій друкований орган – патріотичну газету. Однак ці видання мали підтримку корони й не були революційними. Деякі, наприклад, *«Періодичний листок Боготи»*, були офіційними. Інші, такі як *«Перші плоди культури Кіто»*, хоча й не торкалися колоніальної системи, але були покликані підтримувати інтереси корони.

Серед інших видань цього періоду – *«Літературна газета Мексики»* («El Diario Literario de México», 1768), існування якої було невдовзі припинене колоніальним урядом. Через чотири роки в Мексиці було засноване *«Колесо вістей»* («Mercurio Volante», 1772–1773) – одне з перших видань, яке писало про наукове життя континенту і виступало проти багатьох релігійних теорій того часу.

Велике значення для розвитку культури країни інків мав *«Перуанський вісник»* («Mercurio Peruano», 1791–1794), який виходив раз на два тижні¹⁴⁰. Газету було засновано «Товариством любителів Ліми», яке збиралося, щоб обговорювати важливі питання повсякденного життя й культури. Видання прагнуло впливати на політику, але його ідеї суперечили політиці метрополії. Більшість авторів вірили в національну незалежність і закликали шукати кращих шляхів організації влади в країні. «Перуанський вісник» намагався пробудити патріотичні почуття через змалювання природи та історії країни¹⁴¹.

Ці видання були, без сумніву, насінням революційної преси, яка вибухнула на повну силу в наступні роки. Водночас поширення ідей Просвітництва, свободи й демократії започаткувало мовчазний буремний діалог між колони-

¹⁴⁰ Historia del periodismo iberoamericano. – Режим доступу : <http://pdf.rincondelvago.com/historia-del-periodismo-iberoamericano.html>.

¹⁴¹ Journalism in Latin America. – Режим доступу : <http://www.lib.uconn.edu/about/exhibits/Darlene/latin2.htm>.

ями й метрополіями, який невдовзі мав прозвучати на повний голос.

Таким чином, журналістика на американському континенті, започаткована переселенцями з Європи й колоністами, отримала стрімкий бурхливий розвиток майже в усіх великих містах.

Запитання. Завдання

1. Ознайомтеся з уривком із «Автобіографії» Б. Франкліна. Прокоментуйте слова Д. Карнегі, сказані про цей твір.

2. Підготуйте виступи на одну із тем: *«Питання свободи преси на американському континенті»; «Висвітлення ідей Просвітництва у газетах Д. Франкліна і В. Бредфорда»; «Американські журнали та їх роль у розвитку журналістики Просвітництва».*

3. Підготуйте у формі листівки власну пам'ятку, взявши за основу «Моральний кодекс добродетності» Б. Франкліна.

4. Використовуючи прислів'я з «Альманаху бідного Річарда», напишіть есе на тему «Розум і сумління у житті журналіста».

5. Як відбувалося становлення журналістики у Північній Америці?

6. Напишіть есе: *«Роль Америго Веспуччі у відкритті Америки».*

7. Підготуйте реферат про нові дослідження подорожі Х. Колумба.

8. Яку роль відіграли перші поштарі Північної Америки у поширенні журналістики на континенті?

9. Підготуйте інформацію про перші журнали Північної Америки.

10. Чому перша газета у Латинській Америці виникла саме в Мексиці, а не в іншій країні?

4. ЖУРНАЛІСТИКА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Соціально-економічний розвиток Російської імперії кінця XVII – поч. XVIII ст. вимагав подолання господарської та культурної відсталості, реорганізації державного апарату, посилення оборонної потужності, будівництва мануфактур. У роки свого царювання Петро I (1672–1725) повів Росію шляхом глибоких перетворень практично в усіх сферах життя: реформував політику, економіку, культуру, мистецтво. Він розумів необхідність освіти і з цією метою провів ряд рішучих заходів:

- увів «гражданский шрифт» замість церковно-слов'янської азбуки;
- запровадив юліанський календар;
- відкрив багато шкіл і спеціальних навчальних закладів: першу в Росії гімназію, школу математичних і навігаційних наук, артилерійську, інженерну й медичну школи у Москві, інженерну школу і морську академію в Петербурзі, гірничі школи при олонецьких та уральських заводах, циферні, гарнізонні, духовні школи у провінційних містах, світські навчальні заклади тощо;
- започаткував обов'язкове навчання дворян і духівництва;
- сприяв заснуванню Академії наук (1724).
- запрошував закордонних митців у Росію та одночасно посилав талановиту молодь вчитися за кордон, передусім у Голландію та Італію;
- сприяв подальшому розвитку книгодрукування, завдяки чому з'явилися переклади багатьох книжок російською мовою (з виховною метою видавалися книжки «Юности честное зерцало, или Показание к житейскому обхождению», «Приклады, како пишутся комплименты разные»);
- заснував першу російську газету «Ведомости»¹⁴².

¹⁴² Жиленко І. Р., с. 247–248.

4.1. Перші газетно-журнальні видання

Журналістика як індустрія інформації в Росії з'явилася за особистим наказом і участю Петра I. 15 грудня 1702 р. цар підписав указ про друкування *«Ведомостей о военных и иных делах, достойных знания и памяти, случившихся в Московском государстве и в иных окрестных странах»*, пізніше наказав видавати газети «для извещения оными о заграничных и внутренних происшествиях». Підшивки «Ведомостей», що зберігаються у Державному архіві давніх актів та Російській національній бібліотеці, починаються від 2 січня 1703 р. (13 січня за новим стилем)¹⁴³.

Слово «газета» було незнайоме росіянам, а «ведомость» – зрозумілим, тому й закріпилася назва «Ведомости». Постійної назви газета не мала. Якщо спочатку назва повністю визначала зміст і характер газети (*«Ведомости о военных и иных делах, достойных знания и памяти, случившихся в Московском государстве и в иных окрестных странах. Начаты в лето от Христа 1704 от генваря, а окончены декабрем сего же года»*), то пізніше назви стали короткими і різними: «Ведомости Московского государства», «Ведомости московские», «Российские ведомости». Іноді заголовком була назва надрукованого у газеті офіційного документа: «Реляция», «Подлинное доношение».

«...Письмо было отправлено 4 марта 1709 года из Воронежа, где Петр в это время следил за ходом строительства боевых кораблей. «Присланные от тебя куранты неуютны, – пишет Мушин-Пушкин. – Изволил Великий Государь говорить, не надобно писать «Реляция», но «Ведомости», писать из которого места присланы. И ты, исправя, печатай и передавай в народ... А в

¹⁴³ Вихід номера від 2 січня 1703 р. став приводом для встановлення з 1991 р. Дня російської преси. Однак між указами Петра I і першим номером, що зберігся, було ще три випуски газети: 16 грудня 1702 р. вийшли «Ведомости с царских писем, присланных через почту в нынешнем 1702 году декабря в 5 день», де російського матеріалу не було зовсім; 17 грудня рукопис був знайдений лише через 200 років, у 1903 р.; 27 грудня вийшов «Юрнал (журнал), або поденний розпис про осаду Нотебурга».

конце надо писать: печатано в Москве 1709 лета марта... а не так, как у вас напечатано»¹⁴⁴.

Перша газета Російської імперії була важливим фактором розвитку національної культури. Вона відрізнялася від перших газет європейських держав. Це було некомерційне видання. Редактори «Ведомостей» – директор московської типографії **Федір Полікарпов**¹⁴⁵, петербурзької – **Михайло Абрамов**¹⁴⁶.

З перших кроків свого існування «Ведомости» стали провідником певної політики, пропагандистом і організатором громадської думки на користь державних реформ. Статут газети визначався вимогами, які Петро I висунув до друкованої продукції: «...щоб ті креслення і книги надруковані були для слави нашого великого государя, нашої царської величності та всьому нашому російському царству між європейськими монархами квітучої, найбільшої похвали і загальної народної користі та зиску».

Зміст «Ведомостей» зводився до пропаганди петровських реформ. Багато місця відводилося розгляду економічного потенціалу країни, дипломатичним зв'язкам, відкриттю шкіл, святковим подіям, публікації проповідей сподвижників Петра I, зокрема Феофана Прокоповича. Завдяки тенденційному відбору фактів, їх коментарю та розміщенню на шпальтах, «Ведомости» вирішували політичні завдання. Так, про поразки у *Північній війні*, яка була тоді головною темою, газета умовчувала, а повідомлення про

¹⁴⁴ Рохленко Д. Первая русская печатная газета // Наука и жизнь. 2007. № 3. – Режим доступа : <https://www.nkj.ru/archive/articles/9324/>

¹⁴⁵ Полікарпов-Орлов Федір Полікарпович (бл. 60-х р. XVII ст. – 1731) – поет, літератор, перекладач, редактор газети «Ведомости». Його праці: «Букварь», слов'яно-греко-латинський «Лексикон», «Историческое известие о Московской Академии», додаток до «Граматики Мелентия Смотрицкого», перший нарис з історії вітчизняного книгодрукування.

¹⁴⁶ Абрамов Михайло Петрович (1681–1752) – дяк Оружейної палати (з 1702), перший директор Петербурзької типографії у 1711–1727. Автор численних проєктів реформ: введення цензури, паперових грошей, створення хлібних запасів тощо.

перемоги подавалися яскраво, на перших сторінках, іноді у спеціальних випусках.

Коли в бою під Нарвою російська армія втратила артилерію, а солдати зазнали поразки, у газеті від 2 січня 1703 р. подавалася інформація, щоб надихнути на боротьбу й упевнити, що армія скоро отримає підкріплення. Мета такої публікації: не тільки підняти бойовий дух російської армії, але й попередити шведів та завоювати авторитет за кордоном¹⁴⁷.

«В газете не было тематических рубрик, поэтому многие номера представляют собой пеструю смесь самых разнообразных сведений – от описания морского сражения до рекламы целебных свойств олонецких вод, «которые чрез многих болящих освидетельствованы». И тем не менее в этом информационном калейдоскопе можно выделить главные темы публикуемых материалов. На протяжении почти двадцати лет в центре внимания курантов находились *события Северной войны*. Газета сообщала о победах русской армии и флота, о боевых действиях союзников. Чтобы подчеркнуть важность события, использовали появившиеся возможности тогдашней полиграфии. Так, первый абзац сообщения о разгроме шведов под Полтавой был выделен – напечатан кинovarью»¹⁴⁸.

Часто Петро I сам редагував газетні номери, помічав олівцем місця для перекладу зі статей зарубіжних газет, власноруч правив текст, відбирав матеріали для газети. Він фактично виконував редакторську роботу і був одним з найдіяльніших працівників газети. Цар передавав для публікації новини про воєнні дії, листи до Сенату, до царевича Олексія й імператриці Катерини.

Відомо, що 27 червня 1709 р. у № 11 «Ведомостей», у день перемоги під Полтавою, Петро I написав перший у російській журналістиці *репортаж*¹⁴⁹. «Рядки накидані

¹⁴⁷ История русской журналистики XVIII–XIX веков. Под редакцией А. В. Западова. М., 1973, с. 18–19.

¹⁴⁸ Рохленко Д.

¹⁴⁹ Ворошилов В. В. Журналистика, с. 19.

наспіх <...> Петро перш за все поспішає відзначити хоробрість солдатів, що дозволило розгромити небезпечного ворога «малою войск наших кровью»¹⁵⁰. Він описав Полтавський бій, у якому шведи намагалися розвивати наступ, згадував про міфологічного сина бога Геліуса Фаетона, який не впорався з сонячною колісницею й у нього влучила блискавка Зевса, алегорично висловлюючись про долю шведського короля¹⁵¹.

Першими «штатними» робітниками російської преси були **Борис Волков**¹⁵² і **Яків Синявич**¹⁵³. Редактором «Ведомостей» Волков став у 1719 р. Коли Михайло Абрамов, намагаючись дещо «оживити» газету, звернувся з клопотанням, щоб писати «о своих публичных делах и о строениях, которых здесь довольно», то у відповідь отримав царський наказ від 11 квітня 1720 р.

«В «Подробном предписании о должностях Иностранной коллегии» от 11 апр. 1720 об обязанностях Синявича было сказано следующее: «Понеже его царское величество указал в типографию давать «Ведомости» публичные, також и к министрам о всем давать здешним, то к тому определяется переводчик **Яков Синявич**, который те «Ведомости» по данному ему образцу сочиняет и в посылку к министрам и в отдании потребного в печать исправляет и старание в том прилагать имеет. И, когда изготовит, показывать советникам и стараться ему проводить в таких публичных ведомостях» (РГАДА, ф. 15, № 26, л. 10 об.).

Репортажи Синявича носили характер светской хроники. Синявич является автором информации о праздновании годовщины Полтавской победы в 1720. Он был свидетелем торжества, когда «с фрегата шведского (прежде сего взятого) стреляли из пушек. Тот фрегат был украшен разными флагами и вымпе-

¹⁵⁰ История русской журналистики XVIII–XIX веков, с. 19.

¹⁵¹ Див. Жиленко І. Р., с. 252.

¹⁵² Волков Борис (1690–1756) отримав виховання за кордоном, з 1704 р. служив перекладачем Колегії закордонних справ. Праці: «Книга о способах, творящих водохождение рек свободное» (1708); «Краткое описание о войнах, из книг цезариевых с некоторыми знатными приметами о тех войнах, со особым о войне разговором» (1711).

¹⁵³ Синявич Яків Степанович (? – 1743). Під час перебування Петра I в Голландії Синявич був зарахований перекладачем і був присутній при прийомі іноземних міністрів. Тоді ж він отримав запрошення Петра I на службу в Росію.

лами днем, а ночью – фонарями. <...> Описывая парад на Неве, репортер Синявич отмечал, что «на многих тех судах была изрядная музыка, трубачи и валтгорнисты...». Не забывает он упоминать и о погоде, столь переменчивой в Петербурге. Автор особенно подробно пишет о строительстве и оснащении молодого русского флота, подмечая в корреспонденциях все детали, которые сопутствовали тому или иному торжественному событию, происходившему в городе. 1 мая 1720, например, сообщалось, что «вчера в 4 часа пополудни был здесь спуск в Адмиралтействе его царского величества новосделанному кораблю линейному в 96 пушек, который сошел скоро и безвредно. И наречено оному имя «Фридрихштат». До 1720 подобных материалов, написанных прямым очевидцем событий, в газете не было. Материалы Синявича оживили газету, приблизив ее к русской жизни»¹⁵⁴.

Отже, на Якова Синявича, якого вважають першим російським репортером, було покладено обов'язок повідомляти новини, що мають державний характер. Це започаткувало відділ *хроніки і внутрішньої кореспонденції*. Завдяки йому, з'явилось більше інформації про торгівлю, промисловість, пригоди, придворне життя та діяльність уряду, що стало значним кроком у розвитку газети.

Серед інших пріоритетних тем газети – військова інформація, дипломатичні хроніки, маніфести, укази, важливі політичні матеріали (основні жанри – памфлети, замітки з елементами сатири), палацова і світська хроніка, нотатки про економічний стан країни, багато зарубіжної інформації, статистичні відомості. *Олег Кудак*ов зазначає:

«Залишаючись лабораторією різноманітних журналістських матеріалів, «Ведомости» представляли на суд читачів такі жанри, як огляд, бібліографічний реєстр (каталог), анотація, екстракт, «слово», палацова хроніка, епістолярна спадщина (у т. ч. листи з елементами панегірика), тлумачний словник в його перших спробах та ін.»¹⁵⁵.

¹⁵⁴ Долгова С. Р. Синявич Яков Степанович. – Режим доступа : <http://lib.pushkinskijdom.ru/LinkClick.aspx?fileticket=0qjgDMh-vew%3D&tabid=10377>.

¹⁵⁵ Кудак О. Р. «Ведомости» (1702–1727): становление и жанровые приоритеты газеты: Дис. ... канд. филол. наук: 10.01.10. – Казань, 2004.

Про необхідність новин як найважливішої ознаки преси писав Борис Волков. Він вважав, що без новин газета втрачає свою специфіку і перетворюється у «меморій ради гисториков»¹⁵⁶. Для забезпечення регулярності та оперативності газети Волков пропонує друкувати її так, щоб була запасною одна новина; видання повинно бути сучасним і загальнокорисним. Ідеї редактора про стислість викладу сходилися з положенням 1724 р. «*Указа труждающимся в переводе экономических книг*»:

«Понеже немцы обыкли многими рассказами негодными книги свои наполнят, только для того, чтоб велики казались, чего, кроме самого дела и краткого пред всякою вешью разговора, переводить не надлежит; но и вышереченной разговор, чтоб не праздной ради красоты, но для вразумления и наставления о том чтущему был»¹⁵⁷.

Наклад «Ведомостей» коливався від кількох десятків до кількох тисяч примірників. Найбільший – 4000 прим. – прийшовся на номер від 22 березня 1703 р. Вісті про Полтавську битву надруковані у кількості 2500 прим.

У 1708 р. тираж коливався від 150 до 1000 прим., а у 1724 р. він зменшився до 30. Вартість газети становила від 2 до 8 грошей («денег»¹⁵⁸) – це було дорого, адже кожного дня заробіток набірника видання не перевищував 3 грошей. Періодичність газети була різною: від 46 до 3 номерів за рік, число сторінок – від 2 до 22¹⁵⁹.

У Петербурзі при Академії наук з 1727 р. почали виходити «*Санкт-Петербургские ведомости*»¹⁶⁰. Першим редактором газети 1727–1730 був **Федір Міллер** (Герард Фрідріх, 1705–1783), історіограф німецького походження.

¹⁵⁶ Беспалова А. Г.

¹⁵⁷ Цит. за: Беспалова А. Г.

¹⁵⁸ Російське слово «деньги» (заст. «деньга», одн.) пішло від тюркського «теңге», або «денге». З початком регулярної чеканки монети в Москві, «деньгой» стала називатися монета вартістю в півкопійки, тобто одна двохсота рубля.

¹⁵⁹ История русской журналистики XVIII–XIX веков, с. 21–22.

¹⁶⁰ Там само, с. 22–25.

У 1725 р. він приїхав з Німеччини до Росії й був зарахований студентом Академії наук. Водночас викладав латинь, історію й географію в гімназії. У 1727 р. Міллер почав друкувати газету німецькою, а з 1728 р. випускав її одночасно німецькою і російською. Він підбирав матеріали для кожного номера, перекладав новини, робив коректуру і стежив за випуском видань.

«Санкт-Петербургские ведомости» виходили двічі на тиждень на 4 сторінках. На першій, зразу під заголовком, розміщувалася віньєтка у вигляді двоголового орла з ланцюгом ордена Андрія Первозванного. Нижче стояла дата видання. У газеті були відсутні аналітичні матеріали. Її зміст складали новини з Гамбурга, Лондона, Відня, Берліна, Рима, Парижа та ін. міст. Основні жанри – інформаційні: замітки, листи, елементи замальовки, репортажі, офіційна хроніка, висвітлення діяльності Академії наук, анонси театральних вистав, оголошення про нові книги.

Головні особи, що займалися газетою, – редактор і перекладач. Іншомовні слова і терміни, що траплялися, вирішено друкувати у щомісячному виданні «*Примечаний*», які спочатку задумувалися як своєрідний словник для читачів газети. Але дуже швидко такий «лексикон» перетворився на щомісячний журнал, а пояснення термінів стали давати на сторінках газети.

Так, у 1728 р. з'явився перший досвід видання журнального типу – «*Исторические, генеалогические и географические примечания*». У ньому друкувалися статті з питань літератури і мистецтва, природничої тематики, медичні рекомендації, вірші, різні додаткові матеріали, наприклад парламентська промова англійського короля, маніфест шведського короля, укази.

Протягом року було видано як додатки декілька *реляцій* – про в'їзд Петра I в Москву, про його коронацію, про похорони царівни Анни.

4.2. Михайло Ломоносов і журналістика

Михайло Васильович Ломоносов (1711–1765) – просвітник, вчений-енциклопедист, перекладач. Перші його кроки як журналіста тісно пов'язані з «Санкт-Петербурзькими ведомостями». У 1748 р. Академія наук призначила кількох перекладачів для того, щоб відбирати повідомлення з іноземних видань, а редагування довірила Ломоносову. Фактично до 1751 р. він керував газетою, адже більша кількість сторінок відводилася для закордонних новин, основну частину яких перекладав сам.

Ломоносов працював як автор і перекладач у згаданому вище журналі *«Исторические, генеалогические и географические примечания»*, де друкував свої твори і переклади наукових робіт. Співпрацював також у журналі *«Комментарии»*, який видавала Академія наук. Саме тут була надрукована його стаття *«Міркування про обов'язки журналістів...»* – у ній вперше сформульовано *моральний кодекс журналіста*.

Звернемося до історії її написання. У 1754 р. в *«Гамбургському кореспондентові»* з'явилася стаття про дисертацію Арнольда, яка ніби спростовувала теорію тепла, створену Ломоносовим. Цькування приймало систематичний характер. Як відомо, відкриття ученого створювали епоху чи не в кожній галузі знань, до якої він звертався, випереджаючи свій час нерідко на десятки років¹⁶¹. У відповідь своїм опонентам Ломоносов написав *«Міркування про обов'язки журналістів при викладі ними творів, призначених для підтримки свободи філософії»*.

Робота була опублікована без його підпису в амстердамському журналі *«Nouvelle Bibliothèque germanique ou Histoire littéraire de l'Allemagne, de la Suisse et des Pays du Nord»* в 1755 р.¹⁶².

¹⁶¹ Ломоносівська теорія тепла лягла в основу сучасних фізичних знань.

¹⁶² История русской журналистики XVIII–XIX веков, с. 29–32.

Ломоносов зупинився на одній зі сторін діяльності журналістів, яку вважав надто відповідальною й серйозною, – участь їх у поширенні наукових знань, в оцінці роботи вчених. Задовго до публікацій академіки розглядають наукові відкриття у наукових колах, «не дозволяючи домішувати помилку до істини і видавати прості припущення за доказ, а старе – за нове». Журнали зобов'язані «давати ясні і вірні короткі виклади змісту творів, що з'являються, іноді з додаванням справедливої думки або по суті справи, або про деякі деталі виконання».

Мета і користь складається в тому, щоб швидше розповсюджувати в республіці наук зведення про книги»¹⁶³. Ломоносов не обмежився полемікою. Він всебічно виклав думки про обов'язки журналіста, етику наукових публікацій, велику відповідальність журналіста при рецензуванні наукових трудів. Статтю можна умовно розділити на дві частини. У першій Ломоносов полемізує з автором дисертації, розмірковує про науку і журналістику; у другій – наводить правила, яких мають дотримуватися журналісти.

М. Ломоносов

Міркування про обов'язки журналістів при викладі ними творів, призначених для підтримки свободи філософії

Усім відомо, наскільки значними та швидкими були успіхи наук, досягнуті ними з тих пір, як скинуто ярмо рабства і його змінила свобода філософії. Але не можна не знати і того, що зловживання цією свободою заподіяло великі неприємності, кількість яких була б далеко не так велика, якщо б більшість тих, хто пишуть, не перетворювало писання своїх творів на ремесло і знаряддя для заробітку коштів до життя, замість того, щоб поставити собі за мету суворі й правильні пошуки істини <...>. Журнали могли б <...> дуже благотворно впливати на збільшення людських знань, якби їх співробітники були в змозі виконати цілком взяті ними на себе завдання і погодилися не переступати належних граней, що визначаються цим завданням. Сили і добра воля – ось що від них вимагається. Сили – щоб ґрунтовно і зі

¹⁶³ Там само.

знанням справи обговорювати ті численні й різноманітні питання, які входять в їхній план; воля – для того, щоб мати на увазі одну тільки істину <...>. Ось правила, якими, здається, ми повинні закінчити це «Міркування». Лейпцігського журналіста і всіх подібних йому просимо добре запам'ятати їх.

1. Кожен, хто бере на себе обов'язок інформувати публіку про те, що міститься в нових творах, повинен перш за все зважити свої сили. Адже він затіває важку і дуже складну роботу, при якій доводиться доповідати не про звичайні речі і не просто про загальні місця, але схоплювати щось нове і суттєве, що полягає у творах, створюється часто великими людьми. Висловлювати при цьому неточні та позбавлені смаку судження – значить зробити себе предметом презирства і глузування, це значить уподібнитися карлику, який хотів би підняти гори.

2. Щоб мати можливість промовляти щирі й справедливі твердження, потрібно позбутися усякого упередження, будь-якої упередженості й не вимагати, щоб автори, про яких ми беремося повідомляти, рабськи підпорядковувалися думкам, котрі панують над нами. В іншому випадку не дивитися на них, як на справжніх ворогів, з якими ми покликані вести відкриту війну.

3. Твори, про які дається звіт, повинні бути розділені на дві групи. Перша включає в себе твори одного автора, який написав їх як приватна особа, друга – ті, які публікуються цілими вченими товариствами з загальної згоди і після ретельного розгляду. І ті, й інші, зрозуміло, заслуговують з боку рецензентів усякої обережності та уваги. Немає творів, по відношенню до яких не варто було б дотримуватися природних законів справедливості й благопристойності. Однак треба погодитися з тим, що обережність слід подвоїти, коли мова йде про твори, вже позначені печаткою схвалення, що вселяє повагу, творах, переглянутих і визнаних достойними опублікування людьми, з'єднані пізнання яких, природно, повинні перевершувати пізнання журналіста. Перш ніж лаяти і засуджувати, слід неодноразово зважити те, що скажеш, для того, щоб бути спроможним за необхідності захистити і виправдати свої слова. Зазвичай такі твори обробляються з ретельністю, і предмет розбирається у них у систематичному порядку, тому найменші недогляди та неухважність можуть призвести до необачних думок, які вже самі по собі ганебні, але стають ще більш ганебнішими, якщо в них ховаються недбалість, невігластво, поспіх, дух пристрасті та несумлінність.

4. Журналіст не повинен поспішати з осудом гіпотез. Вони дозволені у філософських предметах і навіть являють собою єдиний шлях, яким знамениті люди дійшли до відкриття найважливіших істин. Це – щось на зразок пориву, який робить їх здатними досягти знань, до яких ніколи не доходить розум низького класу і плазунів.

5. Головним чином нехай журналіст засвоїть, що для нього немає нічого більш ганебнішого, ніж красти у когось із побратимів висловлені останніми думки й судження та присвоювати їх собі, як ніби він висловлює їх від себе, тоді як йому ледь відомі назви тих книг, які він терзає. Це часто буває із зухвалим письменником, який надумав робити вибірку із творів з природничих наук та медицини.

6. Журналістові дозволено спростувати у нових творах те, що, на його думку, заслуговує на це, хоча не в тому полягає його пряме завдання і його покликання у власному розумінні, але якщо вже він зайнявся цим, повинен добре засвоїти вчення автора, проаналізувати усі його докази та протиставити їм дійсні заперечення та ретельні міркування, перш ніж привласнити собі право ославити його. Прості сумніви або довільно поставлені питання не дають такого права, бо немає такого невігласа, який не міг би поставити більше запитань, ніж може їх вирішити найобізнаніша людина. Особливо не варто журналістові уявляти, ніби те, чого не розуміє і не може пояснити він, є таким же для автора, у якого могли бути свої підстави скорочувати й спростувати деякі деталі.

7. Нарешті, він ніколи не повинен створювати собі занадто високого уявлення про свою перевагу, про свою авторитетність, про цінності своїх думок. З огляду на те, що діяльність, якою він займається, вже сама по собі неприємна для амбіцій тих, на кого вона поширюється, він виявився б абсолютно не правий, якби свідомо викликав їхнє незадоволення і змушував їх виставляти на світ його неспроможність¹⁶⁴. *(Переклад Жиленко І. Р.)*

12 січня 1755 р. підписано указ Єлизавети Петрівни про створення Московського університету, відкриття якого відбулося 7 травня того ж року. Справжнім засновником університету став Михайло Ломоносов. При навчальному

¹⁶⁴ Ломоносов М. Рассуждение об обязанностях журналистов при изложении ими сочинений, предназначенное для поддержания свободы философии. – Режим доступа : <https://textarchive.ru/c-1334021-pall.html>.

закладі була відкрита власна типографія. Одна з перших книжок, випущених тут, – друге видання його творів.

З ініціативи Ломоносова була створена газета «*Московские ведомости*», перший номер якої з'явився 26 квітня 1756 р. Університетське видання виходило двічі на тиждень на 8 стор. Структура й рубрики її повторювали «Санкт-Петербургские ведомости». Обидві газети мали офіційний характер, були досить стандартизовані у підборі й поданні інформації.

«Московские ведомости» друкували династичні та придворні новини, відомості про чини і нагороди, інформацію про нові курси і лекції, дисертації, списки нагороджених за відмінне навчання студентів, повідомлення про засідання Академії наук та її діяльність. У газеті подавалася цікава наукова інформація. Так, писали про щеплення проти віспи в Парижі, причини землетрусу, була надрукована промова відомого адвоката на засіданні паризького парламенту проти книг релігійного змісту, вміщувалися книжкові новини та культурна інформація. Оголошення друкували у спеціальних додатках, а прибуток від їхньої публікації надходив до бюджету Академії наук або Московського університету. Отже, газета «Московские ведомости» являла собою своєрідний симбіоз вузівської багатотиражки і суспільно-політичної загальнонаціональної газети.

У період 1779–1789 рр. типографію Московського університету й газету орендував **Михайло Новиков**. Він зробив газету змістовнішою, а також став видавати ряд цікавих додатків до неї, про що мова піде пізніше.

Новиков оновив типографське обладнання, розширив набір шрифтів, набрав штат нових робітників – тобто діяв так енергійно, що збиткова типографія почала давати прибутки, а наклад газети збільшився з 600 до 4 тис. прим. Також приділив увагу матеріалам з провінції, започаткувавши відділ «Провінційне життя». Видавець користувався

послугами інтелігенції та купців, що торгували книгами, тому його видання славалося своїми матеріалами про внутрішнє життя країни. «Московские ведомости» пережили справжній розквіт, відзначалися гостротою постановки питань і цікавою подачею новин.

У січні 1755 р. теж з ініціативи Ломоносова почав виходити журнал *«Ежемесячные сочинения, к пользе и увеселению служащие»*. Редактором його був Ф. Міллер. У назві першого журналу була визначена мета – служіння користі й розвазі читачів. Пов'язуючи призначення видання з його змістом, Міллер прямолінійно вирішував це питання за допомогою преси. На його думку, і політика, й економіка, і мануфактури, і поезія у журналі можуть існувати поруч. Але не всі вони приносять тільки користь. Вірші служать розвагою читачам, а наукові й науково-популярні матеріали – користі й розвагам. Забезпечуючи просвітницькі завдання, російська журналістика зверталася до жанрів статті, рецензії, нарису тощо.

Науки посідали в журналі головне місце і чітко відокремлювалися від літератури. На сторінках «Ежемесячных сочинений» друкувалися художні твори О. Сумарокова, М. Хераскова, І. Єлагіна. Зі статтями на літературні теми виступав В. Тредіаковський¹⁶⁵. Цикл публікацій історичного характеру друкував Міллер, викладаючи результати свого 10-річного перебування з науковою експедицією в Сибіру. Статті М. Ломоносова, В. Татищева та інших учених зробили значний внесок у розвиток не лише вітчизняної, а й світової науки та культури.

Завдання просвіти читача виконував жанр *рецензії*¹⁶⁶. У журналі розглядалися наукові й літературні праці російських та зарубіжних авторів. Рецензії, як правило, являли

¹⁶⁵ История русской журналистики XVIII–XIX веков, с. 26–27.

¹⁶⁶ Рецензия (нім. Rezension, англ. Review – огляд) – аналіз, розбір, оцінка публікації, твору або продукту, жанр газетно-журнальної публіцистики та літературної критики.

собою переказ твору та його загальну оцінку з незначними елементами аналізу. Часом вони поступалися місцем анотаціям на нові книги з уривками з них. Академічні видання знайомили читачів у жанрі *нарису* з історією, географією, етнографією Росії та інших країн.

«Ежемесячные сочинения» виходили накладом 2 тис. прим. Передплата на журнал коштувала недешево, тому тираж почав падати. У 1758 р. було вирішено зменшити його до 1250 прим. і змінити назву на «*Сочинения и переводы, к пользе и увеселению служащие*», та через п'ять років назву знову було змінено. Проіснував журнал до 1765 р. У планах Ломоносова був випуск ще кількох видань, але їм не судилося здійснитися.

Таким чином, газети Росії з самого початку існували як державні суспільно-політичні видання. Важливу роль у становленні російської журналістики відіграв Михайло Ломоносов.

4.3. Основні тенденції російської журналістики другої пол. XVIII ст.

Журналістика другої пол. XVIII ст. носить просвітницький характер. Петровські реформи продовжила Катерина II. Важливими тенденціями, що формували різноманітні риси суспільної свідомості, стали поширення грамотності й освіти у країні, зростання книговидання, підвищення загальної культури, розвиток науки, винахідництва, гуманітарних, філософських знань. На хвилі європеїзації й Просвітництва формувалася й ідеологія енциклопедизму, виразниками ідеалів якої були Д. Анічков, П. Батурич, М. Поповський, О. Поленов, І. Третяков, Я. Козельський, М. Новиков, Д. Фонвізін, І. Крилов та ін.

Головна відмінність російської журналістики – у її тісному зв'язку з літературою й публіцистикою. Просвітники виступали за ідеального монарха, для цього була вибудована

теорія «просвітницького абсолютизму». Біля його витоків знаходилася творчість А. Кантеміра, В. Тредіаковського, А. Сумарокова, М. Ломоносова, але у роки їхньої діяльності соціальні протиріччя ще не досягли особливої гостроти, тому ідеальним монархом для них був Петро I.

Незважаючи на численні реформи, населення в основному було малоосвіченим, не існувало надійних транспортних засобів, слабо розвивалися поліграфія. Крім того, цензура дозволяла писати про минуле, а не про сучасні події. Тому газет виходило мало: надто складно було подавати оперативну інформацію.

Натомість виникали запозичені видання. Краще за все задовольняли читацький інтерес журнали, в основному сатиричного спрямування. Значне місце серед них займали суто літературні й спеціальні.

«Сатирические журналы, как правило, имеют небольшой объем и выходят часто, в большинстве случаев еженедельно; по этим признакам они напоминают газеты. Но по содержанию они на газеты не похожи: информационных задач они перед собой, как правило, не ставят. Их цель другая – дидактическая. Они стремятся воспитать читателя, привить ему правила нравственности, а также эстетический вкус и хорошие манеры. Помимо целей, сатирические журналы отличаются от других типов изданий своим жанровым составом. Основной жанр в них – эссе, способное соединять рассуждение с повествованием и описанием. Субъект речи в эссе – издатель: это образ, в художественном пространстве журнала представляющий его автора. В сатирических журналах много пародий, часто пародируются жанры нелитературные, такие как рецепт или словарь»¹⁶⁷.

Характерними особливостями журналів були довгі назви, які часто змінювалися, відсутність рубрик та розділів. Іноді вони перевидавалися на зразок книг. У журналах зазвичай брали участь державці та навчальні заклади.

¹⁶⁷ Трахтенберг Л. А. Письма читателей в русских сатирических журналах XVIII века. – Режим доступа : <https://inslav.ru/sites/default/files/2018-document-trahtenberg.pdf>.

4.3.1. Приватні журнали

У другій пол. XVIII ст. з'явилися нові типи видань – приватні журнали. Серед них – *«Трудолюбивая пчела»* (1759) літератора **Олександра Сумарокова**. Назва свідчила про те, що читач, як та бджола, зможе збирати усе корисне й повчальне, що знайде у журналі. Хоча у ньому писали й інші автори (Г. Козицький, В. Тредіаковський та ін.), він вважався журналом однієї особи.

У виданні отримали розвиток жанри сатиричного нарису і фейлетону. Писалося про зловживання владою, виступи проти кріпацтва, вимоги до дворян.

«К числу наиболее сатирически острых, злободневных очерков в «Трудолюбивой пчеле» можно отнести *«Письмо о некоторой заразительной болезни»*, в котором обличается взяточничество; письмо *«О достоинстве»*, в котором Сумароков вновь проводит свою мысль о том, что чины, богатство и знатность не составляют еще достоинства человека; очерк *«О домостроительстве»*. В последнем автор негодующе клеймит жестокость и бессердечие помещиков по отношению к крепостным. Подобный «домостроитель», «изверг природы», получивший богатство свое за счет непомерного труда крестьян, назван Сумароковым «доморазорителем». Сумароков здесь вновь повторяет мысль о естественном равенстве: «...каждый человек есть человек, и все преимущества только в различии наших качеств состоят».

<...> Гневно и страстно звучат слова Сумарокова, обращенные к помещику-крепостнику: «Увеселяюся ли я тогда, имея доброе сердце и чистую совесть, когда мне такой изверг показывает сады свои, оранжереи, лошадей, скотину, птиц, рыбные ловли, рукоделия и прочее? но я с такими домостроителями не схожуся и пища, орошенная слезами, не вкушаю. Много оставит он детям своим; но и у крестьян его есть дети. В таком обеде пища – мясо человеческое, а питье – слезы и кровь их». Статья Сумарокова «О домостроительстве» – один из ярких примеров обличительной литературы XVIII в. Неоднократно проводит Сумароков в своем журнале мысль, характерную и для его литературных произведений, о том, что богатство и знатность не суть достоинства человека. «Справедливо ли говорится вместо «человек, имеющий великий чин» и «человек знатного рода», – честный

человек? Из сего следует, что все крестьяне бесчестные люди, и это неправда; земледелие не воровство, не грабительство, но почтенное упражнение», – писав Сумароков в письме *«О достоинстве»*¹⁶⁸.

Свої позитивні бажання Сумароков виклав у творі *«Сон. Щасливе суспільство»*, який надрукував у грудневому випуску журналу. Автор писав про те, що він відвідав країну мрій, якою керує великий державець, що є «великою людиною». Милість він дарує лише достойним людям і суворо переслідує порушників закону. Журнал був зорієнтований на дворян і видавався щомісячно накладом 1200 прим. Занадто різкі виступи і матеріальні ускладнення змусили видавця закрити видання.

Серед інших сатиричних видань – *«Праздное время, в пользу употребленное»*. Його видавала група викладачів Сухопутного кадетського корпусу. Наклад – 600 прим. Редактором-видавцем був викладач закладу **П. Пастухов**. Сатиричні виступи журналу були спрямовані перш за все проти трьох пристрастей – честолюбства, грошолобства, сластолюбства. Приклади такого виду сатири друкувалися у вигляді перекладів із журналу Стіла й Аддісона *«Глядач»*. Після закриття *«Трудолюбивой пчелы»* тут писав Сумароков. З його діяльністю моралістичний тон поживається. Письменник друкує притчі, пісні, епіграми, уривки з прозових творів, пронизані патріотичним та національним духом.

Один з випускників корпусу – **Михайло Херасков** (1733–1807), який став відомим письменником. Працюючи понад 30 років у Московському університеті, він на базі університетської типографії створив низку журналів: *«Свободные часы»*, *«Доброе намерение»* та ін.

Найбільш цікавим вважають журнал *«Полезное увеселение»* (1760–1762).

¹⁶⁸ Русская литература и журналистика XVIII века / Л. Е. Татаринова. М.: «Проспект», 2006. – Режим доступа : http://writerstob.narod.ru/magazines/journals/18/trud_pchela.htm.

«Группа молодых литераторов, выступившая на страницах журнала «Полезное увеселение», по своим творческим задачам во многом расходилась с Сумароковым. <...> Представители группы ничего не желают менять в российских порядках, положение крепостных крестьян оставляет их равнодушными, даже сетований на жестокосердных помещиков не встречается в журнале <...> Сатирические выпады Хераскова носят весьма общий характер и лишены каких бы то ни было намеков «на лицо»¹⁶⁹.

Херасков вважав, що сатира не виправляє людей, а, навпаки, робить жорстокими, тому замість фейлетонів, які друкувалися у журналі Сумарокова «Пчела», на сторінках свого «Полезного увеселения» вміщував власні вірші.

Все тщета в подлунном мире,
Исключенья смертным нет,
В лаврах, рубище, порфире,
Всем должно оставить свет.
...Что такое есть – родиться?
Что есть наше житие?
Шаг ступить и возвратиться
В прежнее небытие¹⁷⁰.

4.3.2. Петербурзькі сатиричні журнали 1769 року

Росія другої пол. XVIII ст. знаходилася у числі сильних держав, але у країні зростали внутрішні протиріччя, з'явилися опозиційні настрої, посилювався вплив преси на формування свідомості громадян. Щоб керувати суспільною думкою, імператриця **Катерина II** (1729–1796) вирішила випустити друкований орган, журнал «*Всякая всячина*», і таким чином вербувати однодумців.

«Изданием журнала «Всякая всячина» Екатерина попыталась сгладить неудачу своей политики. Прежде всего ей было важно сохранить идеологический контроль над умами подданных. При помощи журнала, в котором легкая, ни к чему не обязывающая сатира перемешалась с назидательными поучениями, манипули-

¹⁶⁹ Западов А. Творчество М. Хераскова // Херасков М. М. Избранные произведения. М.; Л.: Советский писатель. Режим доступа : http://az.lib.ru/h/heraskow_m_m/text_0020.shtml.

¹⁷⁰ Ворошилов В. В., с. 23.

руя мнениями многочисленных корреспондентов журнала, зачастую мнимых, Екатерина II рассчитывала руководить общественным мнением страны, предлагая читателям свое видение общеполитической обстановки в государстве, навязывая выгодное ей понимание стоявших перед правительством проблем и путей их решения. При этом соотечественники приглашались к сотрудничеству в деле исправления общих недостатков. Так, уже во втором листке «Всякой всячины» всем желающим предлагалось присылать свои материалы – «как стихи, так и прозу» – для публикации в журнале. «Мы же обещаем вносить в наши листы все то, что нас не введет в тяжбу со благочинием, лишь бы оно чуть сносно написано было», – заверяли издатели журнала. А еще раньше, в первом листке, разрешалось издавать журналы частным порядком»¹⁷¹.

Перший номер сатиричного журналу «Всякая всячина» вийшов 2 січня 1769 р. У ньому говорилося: «Сим лицом бью челом, а второй – изволь покупать». Такий підхід багатьом не сподобався. Журнал спонукав видавців до випуску приватних видань. Другий номер закликав до співпраці у справі виправлення недоліків. Більшість статей були анонімними або мали псевдонім, мова їх була грубою, незграбною. Номери журналу склалися з кількох сторінок форматом у половину шкільного зошита. Спочатку наклад був 1692 прим., наступні 20 номерів – 1500, далі він знизився до 1000, останні шість друкувалися по 600 прим.

Головне місце в журналі займала побутова сатира. Забобони і пристрасть до чуток, скупість, заздрість і невихованість, захоплення модою, схильність до шкідливих звичок і нетерпимість до оточуючих – такі основні об'єкти сатири. «Всякая всячина» повідомляла, що вона виступає за сатиру в «улыбательном духе» і не торкається окремих осіб і конкретних недоліків державного ладу Росії, а ви-

¹⁷¹ История русской журналистики XVIII–XIX веков. / Под ред. Громовой Л. П. СПб, 2003. – Режим доступа: http://writerstob.narod.ru/magazines/journals/18/vsyakya_vsyachina.htm.

криває вади взагалі, а не персонально. Програма, з якою виступив журнал, включала *лист Афіногена Перочінова*:

«1) Ніколи не називати слабкості вадами. 2) Завжди зберігати людяність. 3) Не вважати, що досконалих людей знайти можна, і для того... 4) Прохати Бога, щоб дав дух лагідності та поблажливості». <...> Я хочу завтра запропонувати п'яте правило, а саме щоб про те ніхто не розмірковував, чого хто не розуміє; і шосте, щоб ніхто не думав, що він один увесь світ може виправити»¹⁷².

«Всякая всячина» поступово привчала читачів до повчально-розважального тону своїх тижневих листків. Намагаючись бути ненав'язливою у натяках, імператриця в алегоричній формі намагалася роз'яснити читачам деякі аспекти своєї внутрішньої політики. Так, у № 62 вміщена алегорична «*Сказка о мужичке*», у якій імператриця майстерно знімала з себе відповідальність за провал роботи Комісії зі складання нового Указу 1767 р.

У розписках типографії Академії наук, де друкувалася «Всякая всячина», було вказано, що гроші за видання вносив **Григорій Козицький** (бл. 1725–1775). Він був за походженням українцем, навчався у Київській духовній академії, потім – у Бреславлі й Лейпцизі. Після повернення в Росію Козицький отримав звання ад'юнкта Академії наук, став одним із секретарів графа Орлова, а з 1768 р. – одним із статс-секретарів Катерини II. Козицький правив чернетки указів і творів імператриці. Водночас співпрацював публіцистом і перекладачем у журналах «Ежемесячные сочинения», «Трудолюбивая пчела». Завдяки йому, у журналі вміщували свої твори Сумароков, Фонвізін, Аблесимов, але більшість авторів журналу були особи, наближені до двору.

Ф. Емін писав, що читачі знали: «Всякая всячина» – видання офіційне, проурядове, «політичне». Прагнення

¹⁷² Там само.

Катерини II використовувати досвід англійської журналістики в поширенні своїх поглядів мало наслідки. На заклик «Всякой всячины» з'явилася велика кількість сатиричних журналів: «И то и сё», «Ни то ни сё», «Полезное с приятным», «Поденщина», «Смесь», «Трутень», «Адская почта».

Журнал *«И то и сё»*, який випускав письменник, фольклорист Михайло Чулков (1744–1792), орієнтувався на буржуазію. О. Западов писав: «...цей журнал став для Чулкова ніби пробною лабораторією, у якій містяться зразки усіх його починань і в цьому сенсі являє собою безпосередню цікавість».

Видання виходило тижневими листами протягом року, але нерегулярно, нападало з різних приводів на «Всякую всячину». У ньому намітилася тенденція до заміни іншомовних слів російськими, тяжіння до фольклору, друкувалися байки, елегії, епіграми, сатиричні епітафії, анекдоти, пісні, приказки, історії.

«Предпринимая писать *«И то, и сё»*, должен я непременно говорить обо всём, то есть о том, о чём мне возможно и о чём имею я действительное сведение, хотя не вдруг, однако каждое за каждым по порядку. В начале – о хорошем, потом о посредственном, а, наконец, и о худом, для того что и из худа выходит иногда изрядное дело. <...> Не бывши учеником, учителем не будешь.

«Тот половину сделал, кто хорошо начал»: сие нравоучение поставит я умел, но в начале первого листа позабыл ему последовать. Итак, вижу, что начал я недовольно хорошо; что делать: «На всякого мудреца довольно простоты». Однако знаю опять и это: *«Признание прегрешения – половина исправления»*, а *«повинную голову и меч не сечёт»*...

<...> я от природы человек снисходительный и смиренный и предпочитаю неважный мир славному сражению. Потому не называю никого в глаза глупым, без каковых, как мне кажется, обойтись невозможно, я видал их в домах, на улице и в поле; однако исправлять их не берусь и титул народного учителя принять на себя не отваживаюсь, потому что я недостойн, и сверх же того учить людей не умею по той причине, что я и сам середка на половине.

Итак, что б от того мне удалиться, то я в защиту себя скажу эту пословицу: «Исправит горбатого могила, а глупого случай», ибо он только один дурацкий учитель» («И то, и сё», 1769 г. Т. I, № 3)¹⁷³.

Використовував Чулков і жанр сатиричних пародійних відомостей, і жанр діалогу в Царстві мертвих. Досить різнобічно представлений розділ словників (сатиричний, тлумачний, іншомовних слів): надруковано напіввигаданий «Російський міфологічний словник», «Словник російських забобонів». У журналі з'являються нові жанри – *побутова повість*, *оповідання*, розробляється тема, що у наступному столітті стане досить популярною – «маленької людини».

Пізніше Чулков випустив журнал «*Парнасский щепетильник*», який теж був розрахований на середні верстви городян, насамперед купецтво, і відображав суспільні погляди і стосунки.

Історик, поет, перекладач **Василь Григорович Рубан** (1742–1795) походив із старовинного козацького роду, представник якого Мирон Рубан брав участь у Національно-визвольній війні українського народу 1648–1658 рр. Народився Рубан у містечку Белгород (тоді – Слобідська Україна), навчався у Київській, у Московській духовних академіях. Закінчив Московський університет, служив перекладачем у Запоріжжі. З 1764 р. Рубан жив у Петербурзі. Літературну діяльність розпочав у журналі М. Хераскова «Полезное увеселение», активно співпрацював у журналах «Доброе намерение» В. Санковського, «Парнасский щепетильник» М. Чулкова, «Трутень» і «Живописец» М. Новикова, публікуючи переклади і власні твори.

«Перебуваючи на державній службі, Рубан успішно займався журналістикою, науковою, літературною і видавничою діяльністю. Захоплення античністю – одна з найхарактерніших рис про-

¹⁷³ Чулков Михаил Дмитриевич. Из журнала «И то, и сё». – Режим доступа : http://az.lib.ru/c/chulkow_m_d/text_1769_1_i_to_i_se.shtml.

світників. Маючи прекрасну підготовку з класичних мов, античної літератури, могилянці були першими, хто в Росії почав займатися у середині XVIII ст. перекладами римських поетів. 1774 Рубан переклав «Две ироиды, или Два письма древних ироний» Овідія, додавши власні коментарі й біографію поета. 1775 Рубан виступив як співавтор і науковий редактор першого російського перекладу «Енеїди» Вергілія, а 1777 – як редактор його «Георгік» і перекладач «Тітир»¹⁷⁴.

У 1769 р. Рубан почав випускати тижневик *«Ни то ни сё»*. Висловлюючи редакторські погляди, він вважав необхідним «поєднувати повчання із розвагами, а похмурість суворих правил пом'якшувати якимись приємностями або закривати чарівними квітами». Таким чином, мету журналу Рубан визначив словами: «прислужитися публіці». Вибір тем був випадковий. У виданні було мало сатири, за винятком статті *«План виховання й вояжу Г***, ним самим написаний»*, яка змальовувала у перебільшеному вигляді невігластво педагогів-іноземців і жалюгідні висновки їхнього навчання.

«Журнал представлял собой смесь стихов и прозы, сочинений и переводов. Рассмотрение материалов может оказаться полезным для понимания особенностей *подносных текстов*.

Литературовед Л. Гинзбург в статті «Неизданные стихотворения В. Рубана» обращает внимание исследователей на возможность изучить его стихотворения, подаренные покровителям. Литература века Просвещения была по преимуществу дворянской. Писатели не считали постыдным искать милости и покровительства у людей, которых почитали себе равными, и подносить свои сочинения вельможе, в надежде получить от него 500 рублей или перстень, украшенный драгоценными камнями»¹⁷⁵.

¹⁷⁴ Рубан Василь Григорович. Енциклопедичний довідник «Києво-Могилянська академія в іменах XVII-XVIII ст.». – Режим доступу: <https://www.ukma.edu.ua/index.php/about-us/91-about-us/vudatni-prof-stud/145-ruban>.

¹⁷⁵ Рублева, Л. И. История отечественной журналистики XVIII–XIX веков : учебное пособие. – Южно-Сахалинск, 2012, с. 73–74.

На сторінках журналу знаходили місце переклади й оригінальні твори самого видавця, а також С. Башилова, И. Дебольцева, М. Попова, В. Петрова та ін.

Ось вірш Рубана про гроші:

Можно ли нищенство	Где богач идет,
Деньгам предпочесть?	Путь открыт свободный. <...>
Деньги – лучше средство	Деньги составляют,
В свете все обресть!	Деньги прикрывают
Деньги в честь выводят,	И пороки злых!
Нам друзей находят.	Кто серебром запасен,
Где серебро блеснет,	Тот в глазах людских
Взоры там народны;	Честен, остр, прекрасен.

Журнал «Ни то ни сё» проіснував лише 5 місяців, з тиражем 600 прим. У Санкт-Петербурзі Рубан видавав інші журнали: *«Трудолюбивый муравей»* (1771), *«Старина и Новизна»* (1772–1773), на сторінках яких друкував історичні статті та переклади творів західноєвропейських письменників. Вмістив у них власні переклади з Овідія, Сенеки, Горация, Лукіана, сім перекладів з Вольтера, дав кілька історичних публікацій, присвячених Україні, а також *«Исторические известия польских писателей о провинциях й городах российских, бывших некогда во владениях польских, а потом опять россиянами взятых»* (1770).

У журналах Рубана були вміщені його матеріали з історії князівств Київської Русі, запорозького козацтва тощо. На сторінках журналів були надруковані промови Г. Бужинського, Ф. Прокоповича, Г. Кониського. Він першим опублікував «Елегію до бібліотеки» С. Яворського.

Василь Рубан – автор статистичних, географічних та історичних творів: «Геройский подвиг Екатеринославского корпуса егеря», «Изъявление настоящего образа правления Малыя России», «Описание императорского столичного города Москвы», «Изъявление по полосам губерний, на-местничеств и областей всей Российской империи», «Любопытные месяцесловы» за кілька років, «Всеобщий

и совершенный гонец и путеуказатель». Найзначнішою з його публікацій вважається *«Краткая летопись Малой России с 1606 по 1776 год, с изъяснением настоящего образа тамошнего правления и с приобщением списка прежде бывших гетманов, генеральных старшин, полковников и иерархов»* (1777). В основу її поклав твір невідомого автора 1730-х рр. «Короткий опис Малоросії».

Наступний сатиричний журнал, *«Полезное с приятным»*, видавався два рази на місяць викладачами Сухопутного кадетського корпусу **І. Румянцевим** і **І. де Тейльсом** з 13 лютого по 25 червня 1769 р. Усього вийшло 12 номерів. Видання відрізнялося серйозністю намірів. Статті журналу вміщували багато матеріалів виховного змісту. Здебільшого це були переклади з англійського журналу «Глядач» і деяких французьких видань: «Про виховання», «Про науки», «Про поведінку і вибір друзів», «Про пізнання світу», «Про зависть», «Про злослов'я». Засуджувалися вади і недоліки людей: залицання, удавання, заздрість тощо.

У журналі було надруковано два листи. *«Лист Фоми Стародурова»* – один із кращих творів сатиричної журналістики 1769 р. У ньому висміюється старозавітне презирство до наук, скупість і пристрасть провінційних дворян до наклепу. Інший *лист написаний від імені В. Развратова*, – проти недостойного способу життя. Літературний матеріал зазвичай використовувався як ілюстрації до статей: байки «Лев і лисиця», «Вовк і ягня», «Павич і півень», «Гусь». Надруковано кілька перекладів Вольтера.

Ще один журнал – *«Смесь»* – почав виходити як тижневик 1 квітня 1769 р. Протягом року вийшло 40 прим. Тираж складав 600 прим. У журналі співпрацювали В. Майков, М. Новиков і Ф. Емін. Про мету його було сказано, що «Смесь» починає видання, «набравшись чужих думок». Отже, головним чином журнал містив переклади з різних джерел, і перш за все – із французьких сатирико-

повчальних видань «Мізантроп», «Новий французький глядач», «Французький глядач» Маріво.

Власні матеріали складали полеміку з напрямом «Всякої всячини», а також торкалися питань російської дійсності та літературного життя. У журналі друкували листи на підтримку полеміки, що виникла між «Всякої всячиною» і журналами Новикова; містилися матеріали сатиричного характеру – гострі замальовки двох судей, Сребролюбова і Глуподелова, – вельми непривабливі свідчення корупції судочинства. На сторінках «Смеси» періодично друкувалися твори, що висміювали дріб'язковість сатири «Всякої всячини» та її претензії відігравати керівну роль серед інших журналів.

Останнім серед сатиричних видань 1769 р. був щомісячний журнал *«Адская почта, или Переписка Кривого беса с Хромым»* мандрівника, письменника **Федора Еміна** (1735–1770). У матеріалах енциклопедичного довідника «Кієво-Могилянська академія в іменах XVII–XVIII ст.» можна прочитати деяку інформацію про нього. Народився у невеличкому містечку на українських землях, що були під владою Речі Посполитої. У 1742 р. вступив до Кієво-Могилянської академії, захоплювався «Подорожніми записками» В. Григоровича-Барського. У 1752 р. успішно закінчив навчальний заклад і вирушив у мандрівку до Константинополя. Побував також в Австрії, Італії, Португалії, Єгипті, Алжирі, Тунісі, де вивчив кілька іноземних мов. Прийняв мусульманство, деякий час служив яничаром. У 1761 р. Емін прибув до Лондона і подав князю О. Голіцину прохання про повернення в Росію. Назвавшись Махмед-Еміном, розповів вигадану історію свого життя як турецького «дворянина»¹⁷⁶.

¹⁷⁶ Емін Федір Олександрович. Енциклопедичний довідник «Кієво-Могилянська академія в іменах XVII–XVIII ст.». – Режим доступу: <https://www.ukma.edu.ua/index.php/component/content/article/91-about-us/vudatni-prof-stud/126-emin>.

У Санкт-Петербурзі Емін уславився як письменник, публіцист, видавець, став першим російським романістом. Із 25 книг, виданих ним, 7 – романи, що користувалися великим успіхом у читачів, перевидавалися. У мемуарах сучасників Еміна можна знайти посилання на його твори. Зокрема, М. Карамзін писав, що у дитинстві зачитувався прозою Еміна. Яскравим проявом його таланту є твори, у яких показані звичаї вищих навчальних закладів: «*Нравоучительные басни*», «*Сон, виденный в 1765г., 1 января*»,.

Видання Еміна «*Адская почта*» вважалось одним із кращих сатиричних часописів Російської імперії. У відомій полеміці «Всякої всячини» Рубана з «Трутнем» Новикова про значення сатири Емін був повністю на боці останнього, адже засуджував не недоліки взагалі, а вказував конкретно на вади знайомих йому вельмож.

Журнал Еміна містив багатий матеріал, який усебічно показував життя російського суспільства XVIII ст., висміював і викривав недолугість виховної системи, неучтво та невігластво, домостроївські засади родинних стосунків, пияцтво та гультяйство, сліпе копіювання іноземщини, корумпованість чиновництва, злочинність. Учені вважають, що «Адскую почту» журналом назвати важко, оскільки за формою це – твір, що належав одному авторові, і лише за характером свого видання може вважатися періодичним. Емін використовував традицію філософсько-сатиричного листування, досить поширеного у літературі французького Просвітництва. Про тактику свого видання він писав так:

«Нам, друже, треба писати обережніше, і нікого не чіпати, а описувати похибки, що вимагають виправлення» <...> Якщо у моїх критичних писаннях знайдеться що-небудь повчальне, то я це пишу для тих, кому писання мої не противні, для мого заповнення часу і для прожитку, яке маю від пера... »¹⁷⁷.

¹⁷⁷ Эмин Ф. А. Адская почта, или Переписка Хромого беса з Кривым // Западков В. А. Русская литература XVIII века, 1700–1776 гг. : хрестоматия. М. : Просвещение, 1979, с. 346–347.

Листування нечестивих – зручна форма зображення окремих сторін російської дійсності під сатиричним кутом зору. Втім, гострих проблем Емін намагався не торкати. Ні про становище селянства, ні про зловживання влади, ні про беззаконня в судах в «Адской почте» не йшлося.

Журнал складався зі своєрідних *белетризованих есе* – сатиричних замальовок характерів, які доповнювалися теоретичними міркуваннями. Ніяких інших форм журнальної публіцистики або сатири Емін не використовував. Соціальна сатира в журналі часто підмінялася «хронікою скандалів», що стосувалися зазвичай світського життя столиці. Водночас яскраво представлене у листуванні літературне життя Санкт-Петербурга: обговорення літературних новин, висловлювання про творчість окремих письменників, відгуки на літературну полеміку.

Друкувалися в журналі оригінальні есе Вольтера, Д'Аламбера, В. Лукіна, М. Новикова, В. Тредіаковського та інших. У видавця було багато ворогів, і він активно використовував свій журнал в якості трибуни для боротьби з ними. Кращі сатиричні видання швидко зрозуміли, що «Всякая всячина» – це ще один тактичний хід у політиці імператриці. Емін порівнював її діяльність із залицанням легковажної дівичі, котра усім хоче сподобатися, тому писав, звертаючись до Катерини II: «Коли твої політичні білила й рум'яна спадуть, тоді справжні твої думки усім видимими стануть».

На сторінках «Адской почты» та часописів Новикова Емін виступив з гострою критикою О. Сумарокова та його оточення. Під його нищівну критику потрапив і М. Ломоносов за прислужництво цариці та її дворові. Об'єктами сатири Еміна були В. Лукін, М. Чулков, В. Петров та ін.

Після потужної хвилі сатиричних журналів 1769 р. з'являються інші нові видання журнального типу, серед яких важливе значення мали літературні.

4.4. Літературна журналістика Росії другої пол. XVIII ст.

4.4.1. Просвітницька діяльність Миколи Новикова

Велике значення набувала діяльність просвітника, видавця і журналіста **Миколи Івановича Новикова** (1744–1818). Він походив із дворянської родини. Навчався у сільського дячка, потім в Московській дворянській гімназії, звідки був виключений «за лень и нехождение в классы». З 1762 р. служив у гвардії. У 1767 р. Новиков був прикомандирований секретарем до Комісії зі складання проєкту Нового укладання. Ця робота виявила безправний стан кріпаків, жорстокість поміщиків. Після закінчення роботи Комісії залишив військову службу і працював перекладачем у Колегії іноземних справ.

Систематична праця Новикова як літератора почалася з 1769 р. виданням сатиричного журналу *«Трутень»* (1769–1770), за яким з'явилися схожі видання: *«Пустомеля»* (1770), *«Живописец»* (1772–1773) і *«Кошелек»* (1774).

У 1772 р. Новиков випустив *«Досвід історичного словника про російських письменників»*. У 1773 р. розпочав, за підтримки Катерини, видання *«Давньої російської вівліофіки»*.

Переїхавши до Москви, Новиков орендував Московську університетську друкарню, як вже зазначалося, і разом з «Московскими ведомостями» почав видавати різні додатки. Серед них – дитячий журнал *«Детское чтение для сердца и разума»* (1785–1789), низку журналів: *«Утренний свет»*, *«Экономический магазин»*, *«Модное ежемесячное издание»* тощо.

Видавець надрукував величезну кількість книг (всього видано бл. 1000 назв, серед яких – велика кількість перекладів (Шекспір, Вольтер, Мольєр, Руссо, Дідро, Лессінг та ін.), надав небувалого розмаху книжковій торгівлі, залучаючи до неї провінцію, налагоджуючи стосунки з інозем-

ними комісіонерами. У Москві зміцніли зв'язки Новикова з масонами.

У 1784 р. виникла знаменита «Типографічна компанія» – найбільша за той час видавнича та торговельна справа на паях, з солідним капіталом і доходами. З другої половини 80-х рр. діяльність розенкрейцерів викликає підозру уряду, посилену під впливом подій Великої французької революції. Розпочинаються утиски, які закінчилися арештом у 1792 р. і розгромом всіх підприємств видавця. Новикова було засуджено до смертної кари, заміненої йому 15-ма роками ув'язнення у Шліссельбурзькій фортеці, де він залишався до кінця царювання Катерини II. Літературно-громадська робота його була перервана назавжди.

Розпочавши журналістську діяльність, Новиков перш за все перечитав сучасні видання. До свого першого журналу – *«Трутень»*¹⁷⁸, скориставшись побіжним начерком образу видавця «Всякої всячини», він створив власну фігуру видавця. Нероба, змальований у журналі Катерини – справжній трутень, який радіє, що може жити за рахунок інших. Видавець «Трутня», взявши на себе це ім'я, усвідомлює, що також як дворянин живе за рахунок інших, але вважає це обтяжливим і бажає бути корисним суспільству. У передмові Новиков критично оцінює види діяльності дворянина, особливо критично ставлячись до придворної служби. Одним із перших Микола Новиков так відповідає на питання стосовно необхідності суспільної діяльності, і це – програма життя видатного просвітника:

«Без користі на світі жить – обтяжувати лише землю, сказав славний російський віршотворець [Сумароков]. Міркуючи над цим, я довго думав, чим би міг хоча в малій мірі послужити вітчизні. Іноді думав догодити якимось корисним твором, але виховання моє і душевний хист поклади до того непереборні пе-

¹⁷⁸ История русской журналистики XVIII–XIX веков, с. 48–56.

репони. Нарешті спало на думку, що хоча б виданням чужих праць принести користь своїм співгромадянам»¹⁷⁹.

«Трутень» виходив з 1 травня 1769 до 27 квітня 1770 рр. Спочатку наклад його перевищував 1200 прим., пізніше – 750. Журнал користувався великим успіхом. Видавцеві вдалося об'єднати на сторінках «Трутня» відомих у той час російських письменників, серед них – Сумароков, Фонвізін, Емін, Аблесимов, Майков та ін.

Ім'я Сумарокова стає своєрідним ідейним прапором нового видання. Епіграфом для перших номерів «Трутня» Новиков обирає цитату з притчі Сумарокова **«Жуки и пчѣлы»**: «Они работают, а вы их труд ядите». Програма сатири, викладена в журналі Катерини у листі Афіногена Перочінова, викликала різку відповідь Новикова. Журнал вміщує листи за підписом «Правдулюбов». Це ім'я надалі стало псевдонімом Новикова у полеміці 1769 р. Він писав: «На мою думку, більш людяний той, хто виправляє вади, ніж той, хто їм потурає».

Інші твори епістолярного стилю – листи якогось дядька, що нажився на хабарах на воєводстві, який вмовляє свого племінника Івана покинути село і вступити на службу, барвисто описуючи ті блага, які може принести йому «суддівська наука». Він готовий допомогти племіннику в оволодінні необхідними навичками. Дослідники вважають, що тут відчутний стиль Фонвізіна, який брав участь у роботі «Трутня».

Головна ж роль у наповненні журналу сатиричними матеріалами належить самому видавцеві. «Трутень» відрізняється від інших журналів надзвичайним розмаїттям представлених у ньому жанрів прозової сатири. Крім нарисів морального змісту і форм сатиричної епістолярії, Новиков майже у кожному номері вміщує рубрику пародійних

¹⁷⁹ Цит. за: История русской журналистики XVIII–XIX веков. Под ред. А. В. Западова. М. : Высшая школа, 1973, с. 50.

«Ведомостей», друкує сатиричні «рецепти», в яких дає портрети панів-самодурів (Зміян, Злорад, Недоум, Безрозсуд та ін.) або пихатих пустоголових франтів і кокеток. Він продовжує традиції пародійних гумористичних видань XVII ст. У журналі був розділ, що містив новини, які нібито надійшли з різних міст Росії, а також оголошення.

Паралельно до цих матеріалів у виданні публікуються майстерні містифікації, вражаючі за своєю життєвою достовірністю та художньою виразністю. Вони створюють відчуття справжніх документів. Такими є *«Копії з відписок селян до свого поміщика»* і відповідна *«Копія поміщицького указу селянам»*.

Новаторство Новикова проявилися в тому, що це був перший випадок, коли голос пригнобленого селянства звучав на сторінках журналу. Смілива соціальна сатира «Трутня» викликала невдоволення «Всякої всячини», яка не раз кидала погрози у його бік. Інші журнали також брали участь у полеміці, але майже ніхто не підтримав «бабусю» видань 1769 р. Журналісти, розуміючи, з ким мають справу, кидали образливі заяви на адресу «Всякої всячини». Хоча остання й намагалася відповідати і сперечатися із сміливцями, все ж розуміла, що її план видання корисного для себе журналу не вдался.

Надалі «Трутен» збавив різкість сатиричних виступів. Причину вказав у новому епіграфі до журналу: «Опасно наставленье строго, где зверства и безумства много». Новиков надрукував кілька листів читачів, у яких висловлювалося невдоволення слабкістю журнальної сатири, а невдовзі через цензурні заборони припинив своє існування.

Традиції журнальної сатири, закладені «Трутнем», знайшли своє продовження в журналі *«Живописец»*¹⁸⁰, що виходив з квітня 1772 по червень 1773 рр., маючи тираж бл. 700 прим. Серед співробітників Новикова – Катерина II

¹⁸⁰ История русской журналистики XVIII–XIX веков, с. 57–68.

і княгиня Є. Дашкова, Д. Фонвізін, П. Потьомкін, В. Рубан, молодий О. Радіщев та ін.

Навчений гірким досвідом, Новиков тепер старанно маскує гострі матеріали, майстерно перемішуючи їх з публікаціями панегіричних творів у віршах і прозі. Свій новий журнал Новиков присвятив «невідомому автору комедії «О, час!». Ним була Катерина II. Якраз у 1772 р. імператриця вирішила випробувати себе в якості драматурга. Вона стала авторкою кількох комедій, в яких, ніби продовжуючи традиції журналу «Всякая всячина», під виглядом абстрактної сатири на звичай висміює у завуальованій формі незгодних з її політикою. Новиков у своєму посвяченні використав цю обставину. Відзначаючи сміливість у викритті вад у комедії, видавець черпає в цьому впевненість в успіху свого нового видання. На першій сторінці журналу він заявляє: «Ви відкрили мені дорогу, якої я завжди остерегався, ви порушили в мені бажання наслідувати вас...». Водночас за кількістю сатиричних творів журнал не мав собі рівних серед видань 1769–1772 рр.

«Живописец» Новикова продовжує друкувати твори на актуальні теми, серед яких – проблема пригнобленого становища кріпаків. Один із них – *«Уривок подорожі в *** I *** T ***»*.

«Не пропускал я ни одного селения, чтобы не расспрашивать о причинах бедности крестьянской. И слушая их ответы, к великому огорчению всегда находил, что помещики их сами тому были виною. О человечество! тебя не знают в сих поселениях. О блаженная добродетель, любовь ко ближнему ты употребляешь во зло: глупые помещики сих бедных рабов изъясляют тебя более к лошадям и собакам, а не к человеку! С великим содроганием чувствительного сердца начинаю я описывать некоторые села, деревни и помещиков их. Удалитесь от меня ласкательство и пристрастие, низкие свойства подлых душ; истина пером руководствует!

Деревня Раззоренная поселена на самом низком и болотном месте. Дворов около двадцати, стесненных один подле другого, огорожены иссохшими плетнями и покрыты от одного конца до

другого сплошь соломою. Какая несчастная жертва, жестокости пламяни посвященная нерадивостию их господина! Избы или, лучше сказать, бедные развалившиеся хижины представляют взору путешественника оставленное человеками селение. Улица покрыта грязью, тиною и всякою нечистотою, просыхающая только зимним временем. При въезде моем в сие обиталище плача, я не видал ни одного человека»¹⁸¹.

Цей короткий нарис містив приголомшливі за силою викриття описи важких умов, у яких доводилося жити приреченим на безправ'я, заляканим і доведеним до злиднів селянам, які склали основну частину населення країни. Проведені у ХХ ст. архівні розвідки виявили документи, що підтверджують авторство **Олександра Радіщева**.

Публікація «Уривку...» викликала такий сильний резонанс, що Новикову довелося у № 13 журналу терміново помістити статтю «*Англійська прогулянка*», де, захищаючи власну позицію, виражену в нарисі, водночас намагався пом'якшити загальний пафос викриття: «Нехай скажуть панове критики, хто більше ображає поважний дворянський корпус, я ще важливіше скажу, хто робить сором людству: дворяни, які переваги свої задля зла вживають, чи ваша на них сатира?»

Публікацією ще однієї сатири – циклу *листів до Фалалея* – Новиков зображав руйнівний вплив рабства. Картини побуту повітових дворян, змальовані Фонвізіним на сторінках «Живописця», мають перегук зі сценами побуту сімейства Простакова з його комедії «Недоросль». Звертається Новиков до тих же сатиричних форм, що й у журналі «Трутень». У № 10 він вміщує «*Опыт модного словаря щегольского наречия*», де дотепно висміює новомодних шанувальників французьких традицій і новітню манеру висловлюватися світським чином.

¹⁸¹ Есин Б. И. История русской журналистики (1703 – 1917) : Хрестоматия. М. : Флинта-Наука, 2001. – Режим доступа : <http://www.eartist.narod.ru/text4/14.htm>.

Видавець вірив у концепцію просвітницького абсолютизму і саме у дворянстві бачив керівну силу суспільства. Щиро співчуваючи пригнобленому становищу селян, він перекладав рішення основного для кріпосницької системи питання у суто моральну площину. Головним і єдиним засобом виправлення існуючих соціальних вад він вважав просвітництво людей, пробудження в них моральних чеснот. Новиков розглядав сатиру як одну з найбільш дієвих форм морального виховання громадян.

Критик *Микола Добролюбов* писав: «Новиков, як відомо, був першим, і, можливо, єдиним із російських журналістів, що зумів взятися за сатиру сміливо і благородно».

Між виданням Катерини II й журналами Новикова виникла полеміка. Останній відстоював сатиру на осіб, імператриця захищала сатиру моралізуючу. Зовнішню перемогу отримала Катерина: журнали просвітників Новикова, Фонвізіна та ін. були закриті, але ідейна перемога залишилася на боці журналістів, що критикували кріпацтво, хабарництво, галоманію, розбещеність моралі тощо. Та за усієї обмеженості змісту російських видань XVIII ст. журналістика відіграла важливу роль: вона була єдиним джерелом суспільної інформації.

Використовуючи досвід європейських видань і російського сатиричного журналу Сумарокова, російські просвітники створили новий тип журналу, в якому на зміну цікавому гумористичному сюжету прийшла сатира, сповнена питань актуального, злободенного змісту.

4.4.2. Видання Дениса Фонвізіна

Денис Іванович Фонвізін (1745–1792) ще у студентські роки вмівував свої публікації у московських виданнях. У 1762 р. став перекладачем Колегії закордонних справ у Петербурзі, друкував у журналах свої літературні переклади. У 1763–1769 рр. служив секретарем кабінет-міністра Івана Єлагіна. Поступово почали з'являтися вла-

сні твори Фонвізіна. Він зближується з молодими офіцерами-вольнодумцями, і під їх впливом пише сатиричний твір «*Послание к слугам моим...*» (1769). Великий успіх приносить йому п'єса «*Бригадир*» (1770). У 1777–1778 рр. Фонвізін відвідав Францію та Німеччину, про що написав у «*Записках первого путешественника*».

В атмосфері реакції, яка відчувалася після придушення Пугачовського бунту, Фонвізін створив свій найвизначніший твір – комедію «*Недоросль*» (1781), у якій вказується на необхідність реформування Росії в дусі Просвітництва та відміни кріпосного права. Ось важливі «правила» з твору:

«Имей сердце, имей душу, и будешь человек во всякое время». «Всякий найдет в себе довольно сил, чтоб быть добродетельну. Надобно захотеть решительно, а там всего будет легче не делать того, за что б совесть угрызала».

«Прямую цену ему (уму) дает благонравие. Без него умный человек – чудовище. Оно неизмеримо выше всей беглости ума».

«...Любочестивый человек ревнует к делам, а не к чинам».

«Одно почтение должно быть лестно человеку – душевное; а душевного почтения достоин только тот, кто в чинах не по деньгам, а в знати не по чинам».

«Степени знатности рассчитываю я по числу дел, которые большой господин сделал для отечества, а не по числу дел, которые нахватал на себя из высокомерия... По моему расчету, не тот богат, который отсчитывает деньги, чтоб прятать их в сундук, а тот, который отсчитывает у себя лишнее, чтоб помочь тому, у кого нет нужного».

«Что такое должность. Это тот священный обет, которым обязаны мы все тем, с кем живем и от кого зависим Дворянин, например, считал бы за первое бесчестие не делать ничего, когда есть ему столько дела: есть люди, которым помогать, есть отечество, которому служить. Тогда не было б таких дворян, которых благородство погребено с их предками. Дворянин, недостойный быть дворянином!

Подлее его ничего на свете не знаю»¹⁸².

¹⁸² Фонвизин Д. И. Недоросль: избранные произведения. – Режим доступа : http://az.lib.ru/f/fonwizin_d_i/text_0020.shtml.

У 80-х рр. Фонвізін публікує сатиричні твори: «*Опыт российского сословника*», «*Челобитная российской Миневре от российских писателей*», «*Повествование мнимого глухого и немого*». У цей час особливо посилюється боротьба Фонвізіна з Катериною II.

На прохання дипломата М. Паніна, у якого він працював секретарем, публіцист написав «*Рассуждение о истребившейся в России совсем всякой форме государственного правления и от того о зыблемом состоянии как империи, так и самых государей*». У ньому міститься критика деспотичного режиму імператриці та її фаворитів; Фонвізін вимагає конституційних змін та прямо погрожує революційним сценарієм.

Після виступів на сторінках журналу «*Собеседник любителей русской словесности*», Фонвізін у 1788 р. вирішує видавати «*Друг честных людей или Стародум*», але йому було відмовлено. Хоча журналу не судилося вийти, все ж матеріали номера поширювалися у рукописному вигляді. Фонвізін планував надрукувати сатиричний твір «*Всеобщая придворная грамматика*»:

«Сия Грамматика не принадлежит частно ни до которого двора; она есть всеобщая, или философская. Рукописный подлинник оной найден в Азии, где, как сказывают, был первый царь и первый двор. Древность сего сочинения глубочайшая, ибо на первом листе Грамматики хотя год и не назначен, но именно изображены сии слова: *вскоре после всеобщего потопа*.

Вопр. Что есть Придворная Грамматика?

Отв. Придворная Грамматика есть наука хитро льстить языком и пером.

Вопр. Что значит хитро льстить?

Отв. Значит говорить и писать такую ложь, которая была бы знатным приятна, а льстецу полезна.

Вопр. Что есть придворная, ложь?

Отв. Есть выражение души подлой пред душою надменною. Она состоит из бесстыдных похвал большому барину за те заслуги, которых он не делал, и за те достоинства, которых не имеет. <...>

Вопр. Какое разделение слов у двора примечается?

Отв. Обыкновенные слова бывают: односложные, двусложные, тресложные и многосложные. Односложные: так, князь, раб; двусложные: силен, случай, упал; тресложные: милостив, жаловать, угождать, и наконец многосложные: Высокопревосходительство. <...>

Вопр. Что есть число?

Отв. Число у двора значит счет: за сколько подлостей сколько милостей достать можно; а иногда счет: сколькими полугласными и безгласными можно свалить одного гласного; или же иногда, сколько один гласный, чтоб устоять в гласных, должен повалить полугласных и безгласных.

Вопр. Что есть придворный падеж?

Отв. Придворный падеж есть наклонение сильных к наглости, а бессильных к подлости. Впрочем, большая часть бояр думает, что все находятя перед ними в винительном падеже; снискивают же их расположение и покровительство обыкновенно падежом дательным.

Вопр. Сколько у двора глаголов?

Отв. Три: действительный, страдательный, а чаще всего отложительный.

Вопр. Какие наклонения обыкновенно у двора употребляются?

Отв. Повелительное и неопределенное.

Вопр. У людей заслуженных, но беспомощных, какое время употребляется по большей части в разговорах с большими господами? Отв. Прошедшее, например: я изранен, я служил, и тому подобное.

Вопр. В каком времени бывает их ответ?

Отв. В будущем, например: посмотрю, доложу, и так далее¹⁸³.

У подальшому Фонвізіну не дозволено було друкуватися; його п'ятитомне зібрання творів не було видане, а статті розповсюджувалися лише у списках. Останні роки життя письменник тяжко хворів, але не полишив творчість: він розпочав автобіографічну повість «*Чистосердечное признание в делах моих и помышлениях*», але праця залишилася незавершеною.

¹⁸³ Денис Иванович Фонвизин. Всеобщая придворная грамматика. – Режим доступа : http://az.lib.ru/f/fonwizin_d_i/text_0040.shtml.

4.4.3. Журнал «Почта духов» Івана Крилова

Перший журнал, який почав видавати **Іван Андрійович Крилов** (1769–1844) – *«Почта духов. Ежемесячное издание, или Ученая, нравственная и критическая переписка арабского философа Маликульмулька с водяными, воздушными и подземными духами»*.

Це був літературно-художній сатиричний журнал, що випускався у Петербурзі з січня по серпень 1789 р. Хоча він виходив кожного місяця окремими книжками, у композиційному відношенні це був багатоплановий, пов'язаний єдиним фантастичним сюжетом, твір. Наслідуючи традиції сатиричної журналістики 1769 р., зокрема, журнал Ф. Еміна «Адская почта», видання Крилова тяжіло до романної форми белетристичної розповіді.

«Ю. М. Лотман заметил: «Почта духов» по своей художественной природе – уже не сатирический журнал в том смысле, который придавал этому жанру Новиков, а роман, разбитый на выпуски. «Почта духов», «Каиб», «Ночи» И. А. Крылова – типичные романы просветительской сатиры. Композиционно примыкая (особенно «Почта духов») к плутовскому роману, они дают широкую картину общества в целом». В ряде работ наблюдается стремление отказаться от определения «журнал» и выделить в произведении Крылова романские признаки. <...> Изучение истории издания показывает, что сам автор «журналом» свое сочинение не называет. В «Извещении об издании “Почты духов”, которое появилось несколько раз в «Московских ведомостях», в «Известии о сем издании», предваряющем текст, и в самом тексте автор по-разному именуется издание, вышедшее в двух частях с разбивкой по месяцам. Это – «ежемесячное издание», «собрание сих писем», «издаваемая переписка», «подобные листки»¹⁸⁴.

Матеріалом журналу служить листування чарівника Маликульмулька зі своїми фантастичними кореспондентами, які виконують певні функції. У листах підземних духів, гномів Зора, Бурістона, Вестодава їдко й дотепно висмію-

¹⁸⁴ Рублева Л. И., с. 127.

ються розпуста і корупція, які захопили й розмірене життя підземного царства. Плутон посилає гнома Бурістона на Землю з дорученням знайти там чесних і неупереджених суддів. Але, зіткнувшись із судовими порядками на Землі, гном не може виконати доручення Плутона.

Зовсім в іншому стилі витримані листи, що відправляються чарівникові повітряними духами-сільфами – Виспрепаром, Світовидом і Далекоглядом. Зазвичай це філософські міркування про суспільну мораль та політику, обов'язки монархів, стан дворян, моральний борг, який визначає звання «чесної людини», мізантропію як єдино правильну життєву позицію світу, де панують лицемірство і користь. У 37 листі від сільфа Далекогляда Маликульмульку читаємо про дворян:

«...Вот еще другое правило, которое казалось бы мне столь же справедливо, как и первое. Надлежит, чтоб между двумя дворянами по единому токмо достоинству давали одному перед другим преимущество; а ежели при таковых случаях будут предпочитать одного другому единственно потому, что род его имеет свое происхождение древнее, то сие предпочтение также можно будет уподобить тому уважению, которое делают голландцы старой посуде или той смешной привязанности к древним рукописям, и тогда я буду утверждать то же самое, что говорил с начала моего письма, и думаю; что сие будет не без основания, ежели я сделаю справедливое заключение, что из почтения к дворянству никогда не должно, без точного исследования, оказывать достойные почести и преимущества благородному вертопраху»¹⁸⁵.

Зміст цієї частини журналу був здебільшого запозичений Криловим з творів французького письменника і філософа-просвітителя маркіза Ж.-Б. Д'Аржана: «Кабалістичні листи» і «Єврейські листи». Його програма, пройнята духом демократизму і нетерпимістю до станових забобів, імпонувала Крилову. Стиль запозичених матеріалів цього листування тяжів до філософської публіцистики.

¹⁸⁵ Есин Б. И. История русской журналистики (1703–1917).

Значне місце на сторінках «Почты духов» відводилося боротьбі з галоманією, а також літературній полеміці. Об'єктами уїдливих, нерідко на межі пасквіля, нападок Крилова були його давній літературний противник, драматург Я. Княжнін, а також завідувач репертуаром петербурзьких театрів П. Соймонов.

Ідеологічна радикальність сатири «Почты духов» зумовила недоброзичливе ставлення до журналу дворян Петербурга. Через матеріальні ускладнення в серпні 1789 р. видання було припинене.

Таким чином, журналістика Просвітництва Росії, яка розвивалася під значним впливом західноєвропейської, нерозривно пов'язана з літературою.

Панування газет на початку XVIII ст. змінилося розквітом журнальної періодики, представленої головним чином сатиричними журналами О. Сумарокова, Ф. Еміна, М. Новикова, І. Крилова та ін., тон яким задавала «Всякая всячина» Катерини II.

Запитання. Завдання

1. У чому відмінність «Ведомостей» від перших газет європейських держав?
2. Розкажіть про журналістську діяльність М. Ломоносова.
3. Прочитайте уривок зі статті Ломоносова «Роздуми про обов'язки журналістів». Запишіть основні положення у вигляді тез.
4. Кого з літераторів – вихідців України можна вважати серед перших журналістів Росії? Напишіть есе про одного з них.
5. Напишіть статтю сатиричного змісту на тему «*Правила сучасного «придворного» етикету*».
6. Підготуйте інформацію на одну із тем: «*Журналістська діяльність І. А. Крилова*»; «*Просвітницька робота Миколи Новикова*».
7. Прочитайте уривок із сатиричної «*Похвальної речі науке убивать время*» Івана Крилова, вимовлену під Новий рік, і напишіть власну:

Любезные слушатели!

Наконец сбыви мы с рук еще один год, убили триста шестьдесят шесть дней и можем сказать торжественно: не видали, как прошло время!

Строгие философы! вы, которые жалеете утратить минуту, как скупой полушку, и плачете о потере дня, проведенного без пользы! Придите и позавидуйте нашей способности радоваться о том, что мы целый год провели, не сделав ни одного такого дела, коим, по вашему мнению, человек отличается. Зарывшись в книгах, вы почитаете невероятностию, что тот может радоваться, прощаясь с старым годом, кто три четверти его проспал, а остальную прозевал; вам покажется баснею, чтобы человек, который целый год одевался и раздевался, причесывался и растрепывался, чтобы сей человек не плакал, утратив таким образом время; вы никогда не поверите, чтобы тот, кто пропрыгал и прошаркал триста шестьдесят шесть дней, хотя бы в конце года заметил, что он целые двенадцать месяцев таскал попустому свою голову. Но Сократы, Платоны, Пифагоры прошедших веков! воскресните на одну минуту, выбрейте себе бороды, причешитесь анкрошет, чтобы вас не стыдно было принять в большом свете; войдите в него, и вы увидите, сколь справедливо мое описание; увидите, как много философия ваша надела успехом. Воскресните и проповедуйте, если хотите, сколько нужно соблюдать время. Вы увидите, что люди большого света лучше вас знают, к чему оно дается; и что наука убивать время есть одна наука, прямо достойная благородного человека, который умеет чувствовать, что небо дало ему голову только для того, чтобы она пересказывала, когда желудку его нужна пища.

Вот, милостивые государи, что бы я сказал философам, употребившим все силы свои на то, чтобы научить нас скучному упражнению размышлять. Они бы взглянули на вас и признались бы, что человек может обойтись без размышления, если только имеет проворный язык, и что мы, имея дарование не думать, по крайней мере, столько ж счастливы, как люди золотого века. <...>

Время убивается двояким образом: или проводится оно в бездействии, или в таких упражнениях, которые на душе нашей никакого по себе следа не оставляют, и оттого-то в старых телах видим мы часто молодые души, хотя казалось, что люди, в которых примечается это явление, были во весь их век чрезвычайно заняты. Какой великий предмет для благородного человека!

убивать то, что все убивает! преодолевать то, чему ничто противостоят не может! Герои, упражняющиеся в таких великих подвигах, не должны ли заслужить хвалу величайших в свете мудрецов, основанную даже на нашем признании, что мы перед ними нищи духом?.. Так, государи мои! согласимся, что они умнее нас; поверим, что они лучше знают ценить вещи, и послушаем их учения.

Я уже сказал, что первый способ убивать время есть тот, чтобы ничего не делать или спать; но, к несчастью человек не может быть столь совершен, чтобы проспять шестьдесят лет, не растворяя глаз и не сходя с постели, ни так же просидеть все это время, поджав руки. <...>

Нам нужны другие способы. Притом же мало ли есть таких прекрасных упражнений в большом свете, которые почти столь же знамениты, как и дарование ничего не делать, а такие-то упражнения и нужны для нашего общества. Делать, ничего не делая, говорить, ничего не сказывая, – вот два сильнейшие способа убить время: с сими двумя правилами человека уважаю я столько же, как и того, кто имеет гишпанскую твердость духа скорей согласиться дать себе отрубить руки и голову, нежели ими действовать. Рассмотрите хорошенько около себя, и вы найдете тысячу великих душ, которые располагаются проспять будущий год, половину зажмурясь и лежа, а другую половину – ходя и с открытыми глазами, и подают вам пример сбывать с рук время. <...>

Теперь, милостивые государи, надеюсь я, что вы можете чувствовать, что есть наука убивать время; можете видеть ее необходимость и силу в большом свете. Главная уловка состоит в том, чтобы никогда не думать. Педанты скажут, что это невозможно, но вы, не вдаваясь в словесные споры, можете им доказать истину на самом деле. Правда, молодым девушкам очень пристало иногда задумываться, но думать – никогда: это ремесло прилично только тем низкорожденным людям, которые не могут обойтись без своей головы и которые имеют бесстыдство не различать нас с обезьянами. Но, не занимаясь трудными спорами и розысками по натуральной истории, что совсем не наше дело, встретим лучше, милостивые государи, как можно веселее наступивший год, подобно как храбрая армия встречает весело своего неприятеля. До сих пор часто видал я, что люди встречают новый год в таком восхищении, как молодой супруг свою новобрачную или как малый ребенок новую куклу; а на третий

день все они скучают своими новостями, звают и не знают, куда деваться от скуки, то есть не знают, как убить время; но мы, любезные слушатели, получа теперь несколько подробнее идею, как сживать его с рук, мы, конечно, не будем подвергнуты опасности мучиться зевотою.

Соединим же нашу ревность, милостивые государи, год уже наступил; уже это время наваливается на наши руки, но ободритесь – остерегайтесь мыслить, остерегайтесь делать, и год сей будет служить нам оселком, над которым наука убивать время покажет новые опыты, достойные нашего просвещения.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Англия в памфлете: Англ. публицист. проза нач. XVIII века / сост., авт. предисл. и коммент. И. О. Шайтанов. – Москва : Прогресс, 1987. – 528 с.
2. История мировой журналистики / А. Г. Беспалова и др. – Ростов-на-Дону : Март, 2003. – 432 с.
3. Вороненкова Г. Ф. Путь длиной в пять столетий: от рукописного листка до информационного общества. Национальное своеобразие средств массовой информации Германии (исторические предпосылки, особенности становления и эволюция, типологические характеристики, структура, состояние на рубеже тысячелетий) / Г. Ф. Вороненкова. – Москва : Языки русской культуры, 1999. – 640 с.
4. Ворошилов В. В. Журналистика. Базовый курс : учебник / В. В. Ворошилов. – Санкт-Петербург : Изд-во Михайлова В. А., 2006. – 640 с.
5. Есин Б. И. История русской журналистики (1703–1917) : хрестоматія / Б. И. Есин. – 2-е изд., испр. – Москва : Флинта-Наука, 2001. – 464 с.
6. Жиленко І. Р. Історія зарубіжної журналістики (від античності до II-ї пол. XVIII ст.) : навчальний посібник / І. Р. Жиленко. – Суми : Вид-во СумДУ, 2010. – 285 с.
7. Журналистика западноевропейских стран : учебное пособие / под ред. В. С. Соколова. – Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1990.
8. Западов В. А. Русская литература XVIII века, 1700–1776 гг. : хрестоматія / В. А. Западов. – Москва : Просвещение, 1979. – 447 с.
9. Зарубіжні письменники : енциклопедичний довідник : у 2 т. / за ред. Н. Михальської та Б. Щавурського. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – Т. 2: Л–Я. – 824 с.
10. История печати [Электронный ресурс] : в 2 т. – Москва : Аспект Пресс, 2001. – Т. 1. – (Серия «Классика журналистики»). – Режим доступа : <http://evartist.narod.ru/text2/26.htm>.

11. История печати [Электронный ресурс] : в 2 т. – Москва : Аспект Пресс, 2001. – Т. 2. – (Серия «Классика журналистики»). – Режим доступа : <http://evartist.narod.ru/text2/31.htm>.
12. История русской журналистики XVIII–XIX веков / под ред. проф. А. В. Западова. – Москва : Высшая школа, 1973.
13. Лазурский В. Сатирико-нравоучительные журналы Стиля и Аддисона (из истории английской журналистики XVIII в.) / В. Лазурский // История печати : Антология. – Москва : Аспект Пресс, 2008. – Т. III. – 271 с.
14. Лось Й. Д. Публіцистика й тенденції розвитку світу : навчальний посібник для вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації : у 2 ч. / Й. Д. Лось. – Львів : ПАІС, 2008. – Ч. 1. – 376 с.
15. Мелешенко О. К. Історія журналістики Великобританії [Електронний ресурс] : конспект лекцій / О. К. Мелешенко ; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка ; Ін-т журналістики. – Київ : Київський університет, 2010. – Режим доступу : <https://refdb.ru/look/1595904-pall.html>.
16. Мелешенко О. К. Чотири століття британської журналістики / О. К. Мелешенко, Б. І. Черняков // Наукові записки Інституту журналістики. – Київ, 2002. – Том 9 (жовтень – грудень). – С. 191–228.
17. Мелешенко О. К. Журналістика Франції / О. К. Мелешенко, Б. І. Черняков // Наукові записки Інституту журналістики. – Київ, 2003. – Том 10 (січень – березень). – С. 159–212.
18. Михайлов С. А. Журналистика Соединенных Штатов Америки / С. А. Михайлов. – Санкт-Петербург : Изд-во Михайлова В. А., 2004. – 448 с.
19. Пименова Э. Очерк истории развития английской журналистики / Э. Пименова // История печати : в 2 т. – Москва : Аспект Пресс, 2001. – (Серия «Классика журналистики»).
20. Прохоров Е. П. Введение в теорию журналистики. – Москва : Аспект Пресс, 2007. – 352 с.
21. Прутцков Г. В. Введение в мировую журналистику. От Античности до конца XVIII века : учебно-методический

- комплект (учебное пособие, хрестоматия) / Г. В. Прутков ; под ред. Я. Н. Засурского. – Москва : Аспект Пресс, 2010. – 432 с.
22. Рублева Л. И. История отечественной журналистики XVIII–XIX веков : учебное пособие / Л. И. Рублева. – Южно-Сахалинск : Изд-во СахГУ, 2012. – 328 с.
 23. Татаринова Л. Е. Русская литература и журналистика XVIII века. / Л. Е. Татаринова. – Москва : Проспект, 2003. – 368 с.
 24. Соколов В. С. Периодическая печать Великобритании / В. С. Соколов, С. М. Виноградова. – Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2000.
 25. Скэмел М. Цензура: личная точка зрения [Электронный ресурс] / М. Скэмел – Режим доступа : <http://modernproblems.org.ru/press/cenzore>.
 26. Словник журналіста: Терміни, мас-медіа, постаті / за ред. Ю. М. Бідзілі. – Ужгород : Видавництво «Закарпаття», 2007. – 224 с.
 27. Федченко П. М. Преса та її попередники / П. М. Федченко. – Київ : Наукова думка, 1969. – 350 с.

Навчальне видання

Жиленко Ірина Рудольфівна

МЕДИЧНІ ПРОЦЕСИ XVII–XVIII СТОЛІТЬ

Навчальний посібник

Художнє оформлення обкладинки І. В. Кирноз
Редактор І. Р. Жиленко
Комп'ютерне верстання І. Р. Жиленко

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 10,99. Обл.-вид. арк. 8,97. Тираж 300 пр. Зам. №

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.